

VETENSKAPLIG TIDSKRIFT

INNEHÅLL

UPPSATSER

Rudebeck, Lars, Politik och samhällsutveckling

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Kommunalforskningsgruppens verksamhet 1/1 1966—31/12 1968.

Av *Lars Strömberg*

Politiska spel — en översikt. Av *Erik Moberg*

Tidningsdöden på elva orter — förslag till ett politiskt perspektiv. Av *Lars Furhoff*

Tjeckoslovakien 1968 — varför invasion? Av *Christer Jönsson*

LITTERATURGRANSKNINGAR

Stein Rokkan (ed.), Comparative Research across Cultures and Nations; *Pertti Pesonen*, An Election in Finland. Party Activities and Voter Reactions. Anm. av *Leif Lewin*

Stefan Björklund, Politisk teori. En systematisk presentation av de grundläggande tankarna. Anm. av *Elias Berg*

---

2 1969

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE

Professor Pär-Erik Back, Umeå

Redaktör för avdelningen Litteraturgranskningar

Professor Carl Arvid Hessler, Uppsala

Redaktionsutskott: Redaktionssekreteraren samt
professorerna Nils Stjernquist och Håkan Strömberg, Lund

Biträdande redaktionssekreterare

Fil. lic. Lennart Lundquist, Lund

Tidskriften utkommer med fyra häften om året
och tryckes med bidrag från Statens Råd för Samhällsforskning

Prenumeration sker hos Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund
(postgiro nr 27 95 65)

Prenumerationspriset för 1969 är 38 kr. Pris för enstaka häfte 12 kr.

Universitetsstuderande erhåller abonnemang till nedsatt pris
genom hänvändelse till vederbörande lärare

Expeditionens och redaktionens adress: Fack, 220 05 Lund 5, tel. (046) 11 99 76

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan
förbjudes

Lund i januari 1969

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL

UPPSATSER

Rudebeck, Lars, Politik och samhällsutveckling 163

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Kommunalforskningsgruppens verksamhet 1/1 1966—31/12 1968. Av *Lars Strömberg* 184
Politiska spel — en översikt. Av *Erik Moberg* 190
Tidningsdöden på elva orter — förslag till ett politiskt perspektiv. Av *Lars Furhoff* 211
Tjeckoslovakien 1968 — varför invasion? Av *Christer Jönsson* 228

LITTERATURGRANSKNINGAR

Stein Rokkan (ed.), Comparative Research across Cultures and Nations; *Pertti Pesonen*, An Election in Finland. Party Activities and Voter Reactions. Anm. av *Leif Lewin* 243
Stefan Björklund, Politisk teori. En systematisk presentation av de grundläggande tankarna. Anm. av *Elias Berg* 246

Bilaga medföljer

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

NY FÖLJD

UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

SJUTTIOANDRA ÅRGÅNGEN
(NY FÖLJD. ÅRG. 51)

1969

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

REDAKTION
FAHLBECKSKA STIFTELSENS KOLLEGIUM

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE
PÄR-ERIK BACK

Berlingska Boktryckeriet, Lund 1970

INNEHÅLL

UPPSATSER

ASPLUND, CHRISTER, Makt- och inflytandeproblematik belyst av beslutsprocessen angående UKAS 1	249
LINDSTRÖM, MIKAEL, Några konstitutionella aspekter av ett svenskt deltagande i EEC	77
LUNDQUIST, LENNART, Decentralisering som medel för det politiska systemet .	323
NILSSON, GÖRAN B., Fyra dagars pinbänk	98
OLSSON, HENRIK A., Fundamentallagsbegreppet i den politiska debatten i vårt land under 1650- och 1660-talen	347
RUDEBECK, LARS, Politik och samhällsutveckling	163
SJÖLIN, ROLF, Politisk participation hos renskötande befolkning i norra Norrbotten	1
LEWIN, LEIF, Kritisk traditionsförmedling. Ett genmäle	21
SÖDERFELDT, BJÖRN, Oligarkins järnlag — partistruktur och partidemokrati . .	43
WESTERHULT, BO, Organisations- och beslutsstrukturen i de svenska centrala verken	275

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

BERGQUIST, MATS, Det amerikanska presidentvalet: seger för systemet	118
DAHL, TORSTEN, Om offentliga publikationer och deras förtecknande	130
FURHÖFF, LARS, Tidningsdöden på elva orter — förslag till ett politiskt perspektiv	211
HÄTHÉN, STEFAN, Portugal — tiden efter Salazar	377
JÖNSSON, CHRISTER, Tjeckoslovakien 1968 — varför invasion?	288
LUNDQUIST, LENNART, Folkomröstningen och presidentvalet i Frankrike 1969	307
MOBERG, ERIK, Politiska spel — en översikt	190
STRÖMBERG, LARS, Kommunalforskningsgruppens verksamhet 1/1 1966—31/12 1968	184
ZANDERIN, LARS, Latinamerika — en politisk översikt	312
Rättelse	380
Statskunskapen vid de svenska universiteten år 1968	136

LITTERATURGRANSKNINGAR

BJÖRKLUND, STEFAN, Politisk teori. En systematisk presentation av de grundläggande tankarna. Anm. av <i>Elias Berg</i>	246
--	-----

DAHL, ROBERT A., Pluralist Democracy in the United States: Conflict and Consent. Anm. av <i>Joseph B. Board, jr</i>	317
DOWNES, ANTHONY, Inside Bureaucracy. Anm. av <i>Lennart Lundquist</i>	319
HELENIUS, ROLF, The Profile of Party Ideologies. Anm. av <i>Erik Furumark</i> ..	382
JONES, ROY E., Funktionalistisk analys av politik. Anm. av <i>Stefan Björklund</i>	381
LIPSET, S. M., Revolution and Counterrevolution. Change and Persistence in Social Structures. Anm. av <i>Lars Rudebeck</i>	153
— & ROKKAN, STEIN (ed.), Party systems and Voter Alignments. Anm. av <i>Lars Rudebeck</i>	153
PESONEN, PERTTI, An Election in Finland. Party Activities and Voter Reactions. Anm. av <i>Leif Lewin</i>	243
RELANDER, LAURI KRISTIAN, Presidentin päiväkirja (En presidents dagbok) I—II. Anm. av <i>Sven Lindman</i>	387
ROKKAN, STEIN (ed.), (LIPSET, S. M.), Party Systems and Voter Alignments. Anm. av <i>Lars Rudebeck</i>	153
— (ed.), Comparative Research across Cultures and Nations. Anm. av <i>Leif Lewin</i>	243
SJÖBLOM, GUNNAR, Party Strategies in a Multiparty System. Anm. av <i>Björn Molin</i>	145
Genmäle till Björn Molin. Av <i>Gunnar Sjöblom</i>	395
VANHANEN, TATU, Puolueet ja pluralismi. Anm. Av <i>Dag Anckar</i>	158

POLITIK OCH SAMHÄLLSUTVECKLING

Synpunkter i anslutning till Göran Hydéns avhandling

AV LARS RUDEBECK

Politisk vetenskap

Det diskuteras ibland var gränsen går mellan sociologi och statsvetenskap. Även om det inte alls är angeläget att dra en skarp gräns mellan dessa två grenar av samhällsvetenskapen, kan det ändå vara värdefullt för var och en — exempelvis en statsvetare — att försöka klargöra vad just han eller hon sysslar med. Många moderna statsvetare ställs då inför frågan om sin egen identitet framför allt gentemot sociologerna. Det finns flera sätt att närma sig problemet på. Det är inte min avsikt att diskutera dem alla här. Men jag tror det är viktigt att rensa ut åtminstone ett av dessa sätt genom att kraftigt stryka under det ofruktbara i att tala om speciella »sociologiska» eller »statsvetenskapliga» metoder. Ingen samhällsvetenskap kan komma ifrån kravet på metodmedvetenhet, och även om den moderna sociologin för samhällsvetenskapernas del visat vägen ifråga om sådana viktiga ting som systematisk och exakt databehandling och stringent teoribildning, kan detta aldrig undanta de andra från plikten och rätten att tillgodogöra sig landvinningarna. Lika litet kan naturligtvis den moderna sociologin i längden klara sig utan den sorts kritiska medvetenhet som ibland har funnits inom s.k. traditionell statskunskap (även om den inte varit dess mest utmärkande drag jämfört med andra vetenskaper) och som i varje fall historiskt sett nästan utan undantag varit drivkraften bakom vetenskapliga framsteg överhuvudtaget.

Den naturligaste utgångspunkten om man vill komma åt statsvetenskapens särart är därför inte de metoder som kommer till användning utan istället frågan om vad som står i centrum för statsvetarnas intresse. Det mest allmänna och självklara svaret på den frågan är *politik*. Statsvetenskapens eller den politiska vetenskapens särart blir i så fall att den i första hand intresserar sig för politik, dvs. att den försöker förklara och förstå politiska fenomen samt studera deras betydelse som oberoende (på andra verkande) variabler i samhällslivet. Detta leder naturligt till medvetenhet om och studier av politikens samband med en lång rad andra sociala, ekonomiska, kul-

turella, historiska och psykologiska faktorer, men det ger som sagt ingen grund för speciella anspråk i fråga om metoder.

Politiken i fokus

Det jag nu sagt är knappast kontroversiellt utan snarare en ganska rimlig slutsats av samhällsvetenskapernas moderna utveckling. Det finns två anledningar till att jag ändå tagit upp ämnet i inledningen till den här artikeln. Den ena är att vi i svensk statsvetenskap ännu fått ganska få avhandlingar av det slag som den beskrivna slutsatsen av samhällsvetenskapens utveckling logiskt sett borde resultera i, nämligen avhandlingar som medvetet överskrider den traditionella statsvetenskapens gränser både beträffande metoder och ämne men som ändå förblir distinkt statsvetenskapliga genom att hela tiden hålla politiken i fokus. Den andra anledningen är att denna artikel trots allt är skriven just i anslutning till en sådan avhandling, vilket förtjänar att framhållas som något glädjande. Avhandlingen är Göran Hydéns *TANU Yajenga Nchi*¹ — *Political Development in Rural Tanzania* (Lund 1968).

Det är ingen tillfällighet — det vet jag bl.a. av egen erfarenhet — att studier av politikens problem i de underutvecklade länderna ofta framtvingar en politisk vetenskap som är metodiskt och ämnesmässigt obunden av konventionella krav. Från statsvetenskapens begränsade synpunkt är detta den viktigaste konsekvensen av det växande intresset för den Tredje världen i de industrialiserade och ekonomiskt utvecklade länderna. Anledningarna är inte svåra att finna. Dels har antropologer — dvs. sociologer som arbetar bland »exotiska» folk — redan gjort undan en del grundläggande samhällsvetenskaplig forskning i flera av den Tredje världens länder och dels är det också ett faktum att de formella politiska institutionerna i dessa länder har en helt annan och ofta mer begränsad betydelse än vad vi är vana vid från västvärlden. Men därutöver finns det också en annan mycket viktig anledning till att just statsvetenskapen fått sig en knuff framåt genom inriktningen på de underutvecklade länderna. Statsvetarnas centrala variabel — politiken — står nämligen där i centrum för samhällsutvecklingen på ett påtagligare sätt än hos oss. Helt allmänt är målet att åstadkomma utveckling, modernisering, välstånd, industrialisering, osv. Men vanligen inser man också att sannolikt ingenting av allt detta kommer att inträffa på samma sätt som tidigare i västvärlden, dvs. genom en spontan ekonomisk utveckling, som i sitt kölvatten bl.a. medför genomgripande politiska förändringar.

¹ »TANU bygger landet», ett politiskt slagord på swahili, Tanzanias officiella språk. Förkortningen TANU syftar på landets enda politiska parti, Tanganyika African National Union.

I den Tredje världen försöker man istället, enkelt uttryckt, vända upp och ner på processen genom att medvetet stimulera en utveckling med politiska medel. Man försöker med andra ord utnyttja det politiska systemet för att åstadkomma samhällsförändringar. Politisk utveckling skall leda till utveckling också i andra avseenden. För samhällsvetenskapens del ger detta en osökt anledning att studera det politiska systemet som oberoende variabel, vilket i sin tur nästan automatiskt ökar den politiska vetenskapens betydelse.

Göran Hydéns bok handlar om politisk utveckling i Tanzania. Även om politiken i den Tredje världen helt allmänt har den betydelsefulla roll som jag nyss beskrev, finns det naturligtvis också där variationer. Just i Tanzania gäller det emellertid i särskilt hög grad att det politiska systemet som utvecklingsfaktor ställts i centrum, i synnerhet sedan president Nyerere i januari 1967 i den s.k. Arusha-deklarationen proklamerade en omläggning av den tanzanianska politiken i socialistisk riktning.² Den viktigaste innebörden av denna omläggning är att landet skall lita mera på sig självt och på människornas egen motivation och hårda arbete än tidigare och mindre på det som man ändå inte har, nämligen pengar. »Socialism and self-reliance» är slagordet. Tanzanias politiska system borde alltså vara ett givande undersökningsobjekt från de synpunkter jag försökt antyda här, vilket Hydéns arbete också klart visar att det är, trots att han samlat in alla sina viktigaste data före Arusha-deklarationen. *TANU Yajenga Nchi* hävdar sig fint i den rad av böcker med mer eller mindre komparativt perspektiv som skrivits om politisk utveckling i olika underutvecklade länder. I ett mycket viktigt avseende har Hydén dessutom gjort en egen pionjärinsats genom att lägga fram ett av de få arbeten som direkt undersöker »gräsrotsnivån» i afrikansk politik från statsvetenskapliga utgångspunkter. Själv uttrycker han detta så här i förordet: »The attempt is to introduce the common man, and what he believes, as valuable objects of political science research in Africa.»³ Tack vare omsorgsfullt arbete och tålmodig inlevelse i konkreta förhållanden har Hydén lyckats i denna sin avsikt. Därmed har han också påvisat intervjumetodens användbarhet bland afrikanska landsbygdsbor och kunnat formulera flera värdefulla slutsatser och insikter, som vi i framtiden måste ta med i beräkningen vid fortsatt arbete på detta viktiga område.

Min avsikt i det följande är att ta *TANU Yajenga Nchi* som utgångspunkt för en kritisk diskussion av några viktiga problem — både teoretiska

² Arushadeklarationen och en del andra viktiga politiska dokument från Tanzania har givits ut på svenska i boken Julius K. Nyerere, *Socialism i Tanzania* (Nordiska Afrikainstitutet, Uppsala 1968).

³ Göran Hydén, *TANU Yajenga Nchi — Political Development in Rural Tanzania* (Lund Political Studies 8, Lund 1968), sid. 11.

och praktiska — som möter forskaren i arbetet på att förstå och klarlägga politikens samband med samhällsutvecklingen i stort. Det blir inte fråga om en lika fullständig genomgång som jag hade anledning att göra i min egen-skap av fakultetens opponent den 27 april 1968, då Hydén försvarade sin avhandling — snarare blir det fråga om en koncentration till vissa aspekter som jag själv anser vara av stort allmänt intresse. Det ligger därför i sakens natur att min framställning dels ibland kan komma att beröra andra problem än dem som stått i centrum för Hydén och dels kanske också att framställningen ibland kan komma att verka mera kritisk mot Hydéns arbete än vad min helhetsbedömning i själva verket är. Som redan framgått är denna nämligen mycket positiv, vilket jag härmed understryker en gång för alla och för övrigt också får anledning att återkomma till. Först tänker jag (1) skärskåda de teoretiska utgångspunkter Hydén använt sig av. Därefter skall jag (2) kritiskt diskutera hans synpunkter på klassificering av politiska system i den Tredje världen för att till sist (3) komma in på några viktiga forsknings- och analysproblem.

1. Teoretiska utgångspunkter

Som Hydén själv påpekar vilar hans arbete teoretiskt i mycket stor utsträckning på tankegångar som utarbetats av David Easton och Gabriel Almond. Det är uppenbart hur denna medvetna anknytning till modern politisk teori har bidragit till det goda resultatet av Hydéns forskningsarbete. De abstrakta kategoriernas konfrontation med en mycket konkret politisk verklighet, som Hydén lyckats fånga in genom jordnära empirisk forskning, är kanske det allra värdefullaste med hans avhandling.

Easton har stått för själva grundsynen,⁴ som innebär att man analytiskt avgränsar ett politiskt system från den sociala verkligheten i stort. Genom den politiska processen står systemet i ständig kontakt med sin omgivning, som både är nationell och internationell. Den politiska processen går till så att »inputs» görs i det politiska systemet i form av stöd och krav, som bearbetas till »outputs», vilka genom »feedback» i sin tur återverkar på »inputs». Politisk utveckling kan då definieras som systemets anpassning till nya krav och problem, både sådana som kommer från omgivningen och från spänningar inom systemet självt. I sina försök att konkretisera vad detta kan tänkas innebära bygger Hydén på Almond och Powell.⁵ Dels

⁴ David Easton, *A. Framework for Political Analysis* (Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1965) och *A Systems Analysis of Political Life* (Wiley & Sons, New York 1965).

⁵ Gabriel A. Almond och G. Bingham Powell, *Comparative Politics — A Developmental Approach* (Little, Brown Series, Boston and Toronto 1966).

nämner han den välbekanta Almondska tankegången att politiska system kan studeras och beskrivas med avseende på hur den politiska process som försiggår inom dem tillgodoser olika funktioner. Men framför allt tar Hydén upp en senare tankegång, som utvecklats av Almond tillsammans med Powell, och som utgår ifrån att olika politiska system betraktade som helheter har varierande förmåga att lösa de problem som samhällsutvecklingen ställer dem inför. Genom att specificera viktiga utvecklingsproblem kan man i så fall också specificera sådana egenskaper som politiska system måste ha för att antingen kunna anpassa sig till utvecklingen, för att kunna påverka den eller för att kunna göra bådadera. Det är en svaghet i Hydéns framställning att han inte alls försöker klargöra hur funktions- och utvecklingsanalysen hänger ihop. Redan på sid. 20 lämnar han resolut funktionsanalysen åt dess öde för att i fortsättningen konsekvent disponera sin bok kring det tanzanianska politiska systemets »kapabiliteter» i olika avseenden, dvs. dess förmåga att gripa sig an med ett antal definierade utvecklingsproblem. På så sätt blir det korta »funktionalistiska» avsnittet hängande i luften, utan att läsaren får klart för sig att funktionerna hänför sig till den politiska processens olika moment, medan förmågan att lösa problem gäller hela det politiska systemet. Men innan vi kan gå vidare till Hydéns problemkapabilitets-schema, finns det anledning att på två punkter betrakta den skisserade begreppsapparaten litet närmare. Jag syftar för det första på Eastons definition av »politik» och för det andra på Almonds definition av (politisk) »utveckling». Hydén förefaller acceptera båda definitionerna men fäster sig inte vid de komplikationer detta kan innebära.

Definitionen på politik

Trots att Hydén uttryckligen utgår ifrån Eastons uppfattning av det politiska systemet,⁶ finns det ingenstans i hans bok någon hänvisning till vare sig Eastons eller någon annans försök att definiera »politik». Åtminstone skenbart klarar sig Hydén därmed undan en grundläggande tvetydighet hos Easton, eftersom han indirekt kan antas acceptera dennes definition men ändå undviker att ta ställning till den. Men förmodligen skulle det likväl ha varit bättre att ta tjuren vid hornen genom att självständigt försöka ta ställning till Easton i detta centrala avseende. Eftersom Almond och Powell arbetar med en definition av »politik» som påminner om Eastons⁷ och tillämpar den på motsvarande tvetydiga sätt, gäller exakt samma problem i förhållande till dem. Tvetydigheten består i en uppenbar tveksamhet inför konsekvenserna av den egna definitionen.

⁶ Hydén, *op.cit.*, sid. 19.

⁷ Almond och Powell, *op.cit.*, sid. 17—18.

I sina senare arbeten säger Easton att »political interactions» skiljer sig från andra sociala interaktioner genom att huvudsakligen avse »the authoritative allocation of values for a society».⁸ I fri och detaljerad översättning till någorlunda normal svenska betyder detta, att »politik» är allt som har att göra med hur människor och grupper inom ett visst samhälle tilldelas och berövas materiella och immateriella nyttigheter på ett sådant sätt att de antingen frivilligt eller av tvång accepterar det. Denna definition blir antagligen bäst och mest användbar, om man tar Easton på orden och verkligen låter allt vara politiskt, som har med »the authoritative allocation of values for a society» att göra. I så fall slipper man ganska enkelt ifrån den besvärliga distinktionen mellan politik och annan samhällsverksamhet, främst ekonomisk, eftersom »ekonomin» kommer att ingå i »politiken» i samma mån som den berör den auktoritativa värdeallokeringen för ett givet samhälle. Det blir t.ex. orimligt att hävda att ett stort investeringsbeslut i Sovjetunionen skulle höra hemma i politiken, enbart därför att den ryska ekonomin är nationaliserad, medan ett alldeles motsvarande beslut om samhällelig resursfördelning i USA skulle ligga utanför politiken av den anledningen att ekonomin där är privatägd i stor utsträckning. Ett mer sofistikerat sätt att närma sig problemet skulle kanske vara att skilja mellan olika styrsystem, ett »politiskt» och ett »marknadsekonomiskt». Men inte heller denna tankegång kan dölja det faktum att även »marknadens» allokeringar är »auktoritativa» på grundval av »politisk» sanktionering. Om man vill ta Easton på orden i hans definition på »politik», är det därför naturligast att låta »ekonomi» bli liktydigt ungefär med »förvaltning av produktionsapparaten». En sådan syn är konsekvent och den kan utnyttjas på ett analytiskt fruktbart sätt. Problemet med Easton och Almond är bara att ingen av dem riktigt tar Easton på orden, medan det är ganska oklart hur Hydén gör.

Easton laborerar alldeles tydligt med ett autonomt ekonomiskt system vid sidan om det politiska. Han har en pluralistisk samhällsmodell för ögonen. Det framgår både av hans centrala modelldiagram,⁹ där det ekonomiska systemet är ett av flera sociala system, och av hans utläggningar i texten.¹⁰ Trots detta står han fast vid sin ursprungliga definition på politik. Samma motsättning mellan den vida definitionen och en klar strävan att framställa den politiska aspekten på samhällslivet som ganska snävt begänsad möter vi hos Almond och Powell — men mera utpräglat hos dem. Det framgår t.ex. när de skall förklara vad som menas med politiska systems förmåga att mobilisera materiella och mänskliga resurser. Det främsta måttet på denna

⁸ Easton, *A Framework . . .*, sid. 50 och *A Systems Analysis . . .*, sid. 21.

⁹ Easton, *A Systems Analysis . . .*, sid. 23.

¹⁰ *Ibid.*, sid. 22 och *A Framework . . .*, sid. 49 ff.

förmåga blir för dem »the amount of resources which flows into the government at various levels (national, state, local)».¹¹ De diskuterar aldrig hur allvarligt denna ytliga syn på vad som är politiskt komplicerar möjligheterna till jämförelser inom begreppsramen mellan länder som ordnat sina samhällsekonomier på olika sätt. Trots att den kanske viktigaste utgångspunkten både för Easton och för Almond och Powell har varit en strävan att ersätta den gamla formella synen på vad som är politiskt med en mera sociologisk syn, tenderar de alltså att bakvägen glida tillbaka till den ofruktbara uppfattningen att politik i stort sett bara är det som regering, riksdag och partier sysslar med. Hur mycket man än respekterar Eastons och Almonds vetenskapliga insatser, finns det ingen anledning att följa dem på den trista vägen.

Jag har uppehållit mig så pass utförligt vid den här frågan — trots att den knappast aktualiserades under Hydéns disputation — eftersom jag tror att alla som använder Eastons teoretiska helhetssyn måste ta ställning till den. Min egen rekommendation inför detta ställningstagande har jag redan klargjort och motiverat: det bästa från alla synpunkter är att ta Eastons definition bokstavligt och därmed hålla fast vid den sociologiskt inspirerade helhetssynen. Hydén däremot går helt enkelt vid sidan om problemet. Detta är kanske ingen central invändning just mot hans bok, eftersom det inte leder till några större komplikationer i fråga om Tanzania, där »den offentliga sektorn» dominerar samhällslivet så påtagligt. Men problemet dyker ändå upp här och var, tillräckligt klart för att den grundläggande tvetydigheten skall skymta. Det gäller t.ex. när Hydén talar om »the political community» som bara ett och »not always the most important» av olika exempel på »division of labor invented by human beings to serve a particular purpose».¹² Oklarheten framstår tydligare, när han beskriver hur regeringen strävar att nå ut till människorna i byarna och sedan påstår att »this means that an increasing part of the daily life in the villages will be affected by politics».¹³ Precis som om det inte skulle ha funnits något politiskt system i byarna tidigare. Det menar naturligtvis Hydén att det fanns. Men om han hade dragit och formulerat de logiska konsekvenserna av Eastons definition på politik — som han ändå arbetar med implicit — skulle alla oklarheter av det citerade slaget ha kunnat undvikas. I fråga om Easton gäller det alltså i detta avseende att verkligen hålla sig till definitionerna. Det är först då som styrkan i hans teoretiska premisser kommer till sin fulla rätt.

¹¹ Almond och Powell, *op.cit.*, sid. 195.

¹² Hydén, *op.cit.*, sid. 153.

¹³ *Ibid.*, sid. 159.

Definitionen på utveckling

Beträffande den andra definitionsfrågan som vi skall ta upp i anslutning till begreppsapparaten är problemet för Hydéns del på sätt och vis det motsatta. Hydén citerar nämligen direkt Almonds och Powells definition av »utveckling» utan att ifrågasätta den och ansluter sig väl därmed också — får man förmoda — till definitionen.¹⁴ Men i fortsättningen tycks han knappast utnyttja den alls i den specificerade form Almond och Powell givit den, vilket förmodligen är till stor fördel för hans arbete. Man kan emellertid fråga sig vad det i så fall skall tjäna till att alls ta upp definitionen utan närmare diskussion, eftersom den verkligen är ganska diskutabel. Problemet är viktigt, bl.a. därför att Almond och Powell långt ifrån är ensamma om sin definition. Mer eller mindre klart uttalad finns den hos de allra flesta samhällsvetare i den industrialiserade västvärlden. Den innebär att »political development» definieras som »the increased differentiation and specialization of political structures and increased secularization of political culture. The significance of such development is, in general, to increase the effectiveness and efficiency of the performance of the political system, to increase its capabilities.»¹⁵

Nyckelorden i definitionen är som synes »differentiering» och »specialisering» av »politiska strukturer» samt »sekularisering» av den »politiska kulturen». Vad kan nu allt detta innebära? Hydén betonar att moderna statsvetare säger sig sträva efter att inte uppfatta politisk utveckling i normativa och etnocentriska termer, utan abstrakt, bara som en ständigt pågående växelverkan mellan det politiska systemet, dess egen struktur och dess omgivning. Men då den abstrakta definitionen skall konkretiseras uppstår likväl ofta problem, vilket citatet från Almond och Powell är ett gott exempel på. Det är nämligen lätt att peka på tydliga just normativa och etnocentriska inslag i deras definition.

Med begreppet politisk »differentiering» — som i sin tur leder till »specialisering» — tänker sig Almond och Powell att man kan skilja på »primitiva», »traditionella» och »moderna» politiska system. I primitiva system finns det inga särskilda politiska strukturer, utan de politiska funktionerna utförs av strukturer som dessutom har många andra funktioner. I traditionella system har särskilda regeringsstrukturer vuxit fram, och i moderna system finns det dessutom differentierade politiska »infrastrukturer», dvs. partier, intressegrupper, osv. Inom gruppen moderna system finns det vidare tre undergrupper, varav den viktigaste tycks vara »mobiliserade moderna system», som i sin tur delas in i »demokratiska» och »auktoritära». Den

¹⁴ *Ibid.*, sid. 14.

¹⁵ Almond och Powell, *op.cit.*, sid. 105.

¹⁶ *Ibid.*, sid. 217, där begreppen finns uppställda i en lista.

centrala variabeln för denna indelning är existensen respektive frånvaron av »subsystem autonomy».¹⁶

Teoretiskt sett är det antagligen fullt möjligt att empiriskt klassificera politiska system på detta sätt och sedan definiera förändringar i »modern» riktning — från de »primitiva» och »traditionella» tillstånden — som »utveckling». Men för det första kan man misstänka att det historiska avståndet lätt leder till en underskattning av den politiska differentieringen i de system som får etiketten primitiva och traditionella och för det andra kan man — trots försök till brasklappar från Almond och Powell — inte undgå att notera de mest »moderna» och »demokratiska» systemens stora likheter med en något idealiserad syntes av Storbritanniens och USA:s tvåpartisystem. Att detta är etnocentriskt kan man nog inte komma ifrån. Däremot behöver det ju inte vara mer normativt än vilket annat försök som helst att klassificera. På den punkten består problemet framför allt i användandet av de starkt värdeladdade termerna »auktoritär» och »demokratisk». Men även om det skulle vara möjligt (vilket jag starkt betvivlar) att frikänna Almonds och Powells begreppsanvändning från normativa inslag i detta avseende, kvarstår ändå att deras andra nyckelbegrepp, »sekularisering», fungerar normativt.

Utan att direkt förklara varför det skulle vara så, förutsätter Almond och Powell i sina resonemang att politisk »differentiering» och »sekularisering» i stort sett går hand i hand.¹⁷ »Sekulariseringen» beskrivs så här: »The emergence of a pragmatic, empirical orientation is one component of the secularization process. A second attribute of the process of cultural secularization is a movement from diffuseness to specificity of orientations.»¹⁸ I andra sammanhang används adjektiven »bargaining», »accomodative» och »rational» för att beskriva politiskt »sekulariserade» — och mer eller mindre implicit därmed också »moderna» och »demokratiska» — politiska attityder. Steget är alltså mycket kort, om det inte redan är taget, från det förment värderingsfria begreppet »sekularisering» till det mycket kontroversiella »avpolitisering», »ideologiernas död» och andra liknande begrepp i den ideologiska debatten. Det är naturligtvis mycket långt ifrån självklart att avpolitiserings speciella ideologi skulle vara en nödvändig följeslagare till modernisering. Ännu mindre kan man acceptera Almonds och Powells axiomatiska hopkoppling av detta med »(increased) effectiveness and efficiency of the performance of the political system» i den citerade definitionen på politisk utveckling. Sådana frågor måste självfallet prövas empi-

¹⁷ *Ibid.*, sid. 308. Här finns visserligen en reservation i en fotnot. Men den insikt som reservationen redovisar slår inte igenom någonstans i Almonds och Powells framställning.

¹⁸ *Ibid.*, sid. 58.

riskt. Det mesta som vi vet om politisk utveckling i den Tredje världen tyder på att Almonds och Powells axiom i detta avseende är mycket tvivelaktigt, eftersom de politiska systemen där tycks vara beroende av ett personligt, psykologiskt och ideologiskt engagemang hos människorna för att kunna möta utvecklingsproblemen med »effektivitet». Detta engagemang har mycket litet gemensamt med Almonds och Powells pragmatiska »bargaining attitude». Därför stöter Hydén också genast på svårigheter, när han försöker formulera sina egna analysresultat i anslutning till definitionen. Så här kan det t.ex. låta då: »The increased preoccupation with ideology in Tanzania is primarily a recognition of the fact that motivation is as important a part of the process of cultural secularization as increased knowledge and technical skill.»¹⁹ För att kunna pressa in fakta i definitionen blir Hydén alltså tvungen att här beteckna det växande ideologiska intresset i Tanzania som ett utslag av »sekulariseringsprocessen». Men för Almond och Powell är ideologi närmast en form av vidskepelse, som representerar »sekulariseringens» motpol.²⁰ Följaktligen måste det vara mer logiskt att tolka »the increased preoccupation with ideology in Tanzania» som ett ganska starkt argument *mot* försöket att mekaniskt koppla samman »modernisering» och »sekularisering».

Lyckligtvis står Hydén, som jag redan har påpekat, för det mesta någorlunda fri i förhållande till sin (Almonds och Powells) tvivelaktiga utvecklingsdefinition. Han låter den knappast förrycka sin analys i normativ och etnocentrisk riktning. Men just därför tycker jag också att han borde ha låtit bli att ta upp den bland sina utgångspunkter och istället nöjt sig med att definiera politisk utveckling som en process genom vilken det politiska systemet lär sig att lösa nya problem. Det finns inte heller någon anledning att, som Almond och Powell gör, okritiskt dra in effektiviteten i sammanhanget, eftersom primitiva och traditionella politiska system säkert var lika effektiva i förhållande till de krav som ställdes på dem som moderna system i förhållande till de krav som ställs på dem. Beträffande det antagna sambandet mellan differentiering och effektivitet — som säkert gäller i många sammanhang — kan man också peka på den starka tendensen för stat och parti att växa samman i den Tredje världen just i effektivitetens namn. Även om effektiviteten inte alltid blir större av en sådan sammanväxt, tyder åtminstone Hydéns resultat från Tanzania på att partipolitiseringsen av lokalförvaltningen passar in i utvecklingsstrategin på ett positivt sätt. Mina egna resultat från Tunisien pekar i samma riktning.

¹⁹ Hydén, *op.cit.*, sid. 59.

²⁰ Almond och Powell, *op.cit.*, sid. 61, ex.

Det politiska systemet och utvecklingsproblemen

Därmed är vi inne på Hydéns undersökning av hur det politiska systemet i Tanzania förändras, när det ställs inför nya problem. Hans analys bygger på en intensiv lokalundersökning i Buhaya, ett landsbygdsområde väster om Victoriasjön. Begreppsmässigt är den ett försök att analysera det politiska systemets förmåga (dess kapabiliteter) att möta vissa definierade utvecklingsproblem. I detta centrala avsnitt har Hydén tillämpat Almonds och Powells systematiska sätt att närma sig problemet. Han har helt enkelt disponerat sin avhandling kring en lätt modifierad version av deras lista på olika utvecklingsproblem,²¹ som politiska system måste utveckla »kapabiliteter» för att kunna ge sig i kast med.²² Det är ett bra grepp, som ger systematik och sammanhang åt presentationen av undersökningsresultaten från Buhaya. Däremot tycker jag knappast det finns vare sig teoretisk eller praktisk täckning för Hydéns försök att direkt matcha utvecklingsproblem mot kapabilitet, så som han gjort i följande uppställning:²³

Problem :	Capability :
Identity	Assimilative
Legitimacy	Regulative
Penetration	Extractive
Allocation	Distributive
Participation	Responsive

Uppställningen ser nog mer »teoretisk» ut än den är. För det första kan man tänka sig flera andra sätt att koppla samman problem och kapabilitet (t.ex. legitimiteten med systemets distributiva och »responsiva» förmåga), och för det andra tenderar hela uppställningen mot det tautologiska, eftersom det är ett ganska trivialt påpekande att varje problem, logiskt sett, motsvaras av en (o)förmåga att lösa problemet i fråga. Det naturliga är antagligen att göra som Almond och Powell och helt enkelt tänka sig att vissa utvecklingsproblem kräver att mer än en speciell egenskap hos det politiska systemet tas i anspråk. Man vinner ingenting på att göra modellen så rigid som Hydén har gjort och därför är det också naturligt, att han bara har följt en av kolumnerna (den vänstra) vid dispositionen av sin bok. Det skulle ha gått precis lika bra med den högra kolumnen.

Beträffande en av »kapabiliteterna» — den »extraktiva» — finns det skäl

²¹ *Ibid.*, sid. 35 ff. Problemen är »state building», »nation building», »participation», och »distribution».

²² *Ibid.*, sid. 38. »Kapabiliteterna» är »regulative», »extractive», »distributive», »symbolic», och »responsive capabilities».

²³ Hydén, *op.cit.*, sid. 21.

att knyta an till vår diskussion nyss av Eastons definition på politik, en definition som Hydén underförstått godtar. »Extraktion» är nämligen en term som lätt kan fås att dölja mer än den förklarar, om man inte gör det alldeles klart att den direkt syftar på samhällets kapitalbildningsproblem. I traditionell terminologi är det lika mycket en »ekonomisk» som en »politisk» term. Man kan därför diskutera om det inte skulle vara rättframmare och klarare att tala om det politiska systemets förmåga att mobilisera materiella resurser och mänsklig energi än att, som Hydén, helt abstrakt tala om systemets »extraktiva kapabilitet». I Hydéns framställning blir detta inget riktigt allvarligt problem, eftersom han aldrig sticker under stol med vad saken gäller. Däremot finns det, som jag redan har påpekat, hos Almond och Powell en besvärlig motsättning på denna punkt mellan definition och analys.

2. Politiska systemtypologier

När den moderna statsvetenskapen för mindre än femton år sedan på allvar började intressera sig för politik i Afrika, var det naturligt att intresset koncentrerades till de segrande nationaliströrelsernas organisationer, de dominerande politiska partierna. Det var med utgångspunkt i deras organisation och ideologi, m.m., som man försökte klassificera de självständiga staternas politiska system i olika typer. Det finns redan en hel litteratur i det ämnet.²⁴ Själv tycker jag det är uppenbart att denna forskningsinriktning haft mycket att ge och att möjligheterna långt ifrån är uttömda ännu. Men på senare år har det börjat växa fram en reaktion, ett slags »new realism», som vänder sig mot pionjärerna på vissa viktiga punkter.²⁵ Kritikernas huvudargu-

²⁴ Två ofta citerade exempel på denna litteratur från början av 1960-talet är Thomas Hodgkin, *African Political Parties* (Penguin Books 1961) och Ruth Schachter, *Single-Party Systems in West Africa*, *American Political Science Review* (Vol. LV, 1961), sid. 294—307. Det stora arbetet i genren är samlingsvolymen James S. Coleman och Carl G. Rosberg (ed.), *Political Parties and National Integration in Tropical Africa* (University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1964). I min egen avhandling arbetar jag också delvis med liknande utgångspunkter, Lars Rudebeck, *Party and People — A Study of Political Change in Tunisia* (Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala XLVIII, Uppsala 1967).

²⁵ Den främste representanten för vad vi kan kalla den »nya realismen» är Aristide Zolberg, som sammanfattat sina tankar i ämnet i den innehållsrika lilla boken *Creating Political Order — The Party-States of West Africa* (Rand McNally Studies in Political Change, Chicago 1966). Vi kan också notera en artikel av Zolberg, *The Structure of Political Conflict in the New States of Tropical Africa*, *American Political Science Review* (Vol. LXII, 1968), sid. 70—87. Zolbergs resonemang gäller huvudsakligen Västafrika men kan ändå sägas ha en generell uppläggning. Mindre talangfullt har liknande tankar tillämpats på Tanzanias politiska system av Henry Bienen, *Tanzania — Party Transformation and Economic Development* (Princeton University Press, Princeton 1967).

ment är att de tidigare typologierna alltför mycket har byggt på vad ledarna säger — på deras partiprogram och deras artikulera­de, manifesta ideologier — och mycket mindre på hur de politiska systemen verkligen fungerar. Nästa led i tankegången är antagandet att åtminstone i Afrika de väsentliga likheterna är mycket större än skillnaderna, om man skrapar bort den verbala polityn, eftersom politikens villkor i stort sett bestäms av samhäl­lenas decentraliserade och ekonomiskt primitiva karaktär. Om nio tiondelar av befolkningen lever i agrart självhushåll och bruttonationalprodukten per capita ligger omkring eller t.o.m. under ett par hundra dollar om året, gör det enligt detta synsätt detsamma om ledarna i huvudstaden kallar sig revolutionärer (socialister) eller reformister (liberaler) eller om de använder någon annan etikett. Det förändrar ingenting för den stora majoriteten av människorna.

Det finns naturligtvis en mycket rimlig kärna i den skisserade tanke­gången. Det kan aldrig vara vetenskapligt att låta lura sig av skenet och avstå från att undersöka vad som döljer sig på djupet. Men det finns också en fara i den nya tendensen, som snart kan bli uppenbar, om den börjar accepteras mera allmänt och okritiskt. Det är nämligen ganska tydligt att gränsen är flytande mellan den »nya realismens» vetenskapliga innebörd och en vag konservatism av typen »qui sera, sera». Politiska program och ideologier existerar inte i något tomrum, de är inte bara ord. De är också sociala realiteter, som samverkar med andra faktorer i samhällslivet och som därför i varierande utsträckning påverkar samhällsutvecklingen. I en dynamisk till skillnad från en statisk samhällsanalys måste man ta hänsyn till detta samspel. Från vetenskaplig synpunkt är det minst lika farligt att bortse från samspelet som att överbetona det — och förmodligen farligare. Därför tror jag det är nyttigt att bevara en viss skepsis mot vad jag här kallat den »nya realismen», samtidigt som man tar hänsyn till skarpsinnig kritik av det slag som främst Zolberg riktat mot en del tidigare överdrifter åt det andra hållet.

Det finns ett slags kluvenhet i Hydéns inställning till dessa frågor, så som den kommer fram i *TANU Yajenga Nchi*. Det är tydligt att han tagit intryck av kritiken mot det tidigare sättet att närma sig klassificerings­problemet, främst exemplifierat i James Colemans och Carl Rosbergs uppdelning av Afrikas politiska system i »pragmatic-pluralistic» och »revolutionary-centralizing».²⁶ Bl.a. därför har han ansträngt sig att tränga bakom fasaden och på allvar undersöka hur politiken fungerar i systemets periferi, på den lokala nivå där den stora majoriteten av människorna får sina kon­takter med det politiska systemet. Men genom sitt omsorgsfulla och grundliga arbete på denna nivå har Hydén blottlagt en politisk verklighet, som

²⁶ Coleman och Rosberg, *op.cit.*, sid. 5.

passar mycket bättre in i Colemans och Rosbergs ursprungliga typologi än han själv är beredd att erkänna. Han bygger framför allt sin tveksamhet inför denna och andra liknande typologier på Colemans och Rosbergs tendens att sätta likhetstecken mellan politisk mobilisering och fungerande administrativ centralisering. Denna tendens är just en sådan svaghet i de tidigare typologierna som detaljerad empirisk forskning har kunnat avslöja. I likhet med den ovannämnde Bienen²⁷ visar också Hydén mycket klart hur svårt eller omöjligt det måste vara att åstadkomma effektiv centralisering i Tanzania och andra länder med primitiv ekonomi. Men det är lika viktigt att lägga märke till att detta inte alls är något grundskott mot Colemans och Rosbergs typologi, eftersom den centrala variabeln där inte är graden av administrativ centralisering utan graden av politisk mobilisering eller penetration. Centraliseringen är sekundär, och om det kan visas att dess sammankoppling med existensen av ett välorganiserat, mobiliserande massparti var grundad på otillräcklig kunskap, kan det likväl vara motiverat att hålla fast vid Colemans och Rosbergs grundtanke. Däremot måste terminologin ändras i anslutning till våra förbättrade kunskaper, och i så fall tycker jag — med en reservation som kommer att framgå av det följande — att de termer Hydén själv använt i ett annat sammanhang är utmärkta. Termerna är »sammanjämnings-» och »mobiliseringssystem».²⁸ Distinktionen mellan dessa två typer är nära besläktad med Colemans och Rosbergs distinktion. Den bygger på observerade eller observerbara kombinationer av ideologiska, utrikespolitiska, organisatoriska, socialpolitiska och ekonomiskt politiska variabler, som alla är tydligt korrelerade med varandra, även om de inte blandas i exakt lika proportioner överallt. Tanzania på senare år måste i alla väsentliga avseenden klassificeras som en mobiliseringsregim, vilket Hydén också gör.

I avhandlingen visar emellertid Hydén sin mottaglighet för den »nya realismens» synpunkter genom att inte nöja sig med subtilare motiveringar för uppdelningen i sammanjämnings- och mobiliseringssystem, trots att hans egna forskningsresultat mycket väl skulle kunna motivera det. I stället föreslår han i sitt sammanfattningsavsnitt en helt annorlunda metod för klassificering av de politiska systemen i Afrika.²⁹ För att kunna motivera mina invändningar mot Hydéns resonemang på denna punkt är det nödvändigt att redogöra för resonemangets utgångspunkter något grundligare än Hydén själv gör.

Klassificeringsförslaget bygger på en uppsats som den holländsk-ameri-

²⁷ Jfr not 25.

²⁸ Göran Hydén, *Politik och samhälle i Afrika* (Cavefors 1967), sid. 142 ff.

²⁹ Hydén, *op.cit.* (eftersom den i not 28 nämnda boken inte återkommer vare sig i text eller notapparat, syftar *op.cit.* här och i fortsättningen på avhandlingen), sid. 244—249.

kanske statsvetaren Arend Lijphart presenterade vid IPSA-kongressen i Bryssel 1967.³⁰ Även om det inte nödvändigtvis behöver vara ett hinder för att tillämpa Lijpharts tankegångar i mera allmänna sammanhang, kan vi för det första lägga märke till att hans syfte i uppsatsen enbart är att föreslå en typologi för vad han kallar demokratiska system. Till dessa räknar han — av resonemangen att döma — förmodligen inte Tanzania. För att nå sitt syfte använder han sig av två oberoende variabler: »elite behavior» med avseende på samarbetsvilja samt den politiska kulturens karaktär med avseende på »homogenitet» kontra »fragmentering». Hans centrala tanke är att i länder med »fragmenterad» politisk kultur (Österrike, Belgien, Libanon, Holland och Schweiz är hans viktigaste exempel) måste ledarna samarbeta i »consociation» för att politisk stabilitet skall kunna ernås och upprätthållas. Det är alltså *politisk stabilitet* inom ramen för konventionell demokrati som är Lijpharts beroende variabel — den variabel vars förutsättningar han undersöker och diskuterar. Utveckling och mobilisering, som är så centrala begrepp för Hydén, har ingen plats i Lijpharts konstruktion. Genom att tvådela sina oberoende variabler och kombinera dem till en fyrfältstabell får Lijphart fram följande, där rutorna (1) och (2) betecknar de mest stabila tillstånden inom respektive politiska kulturer:³¹

		Political culture	
		Fragmented	Homogeneous
Elite behavior	Coalescent	(1) Depoliticized democracy	(2) Consociational democracy
	Competitive	(3) Centripetal democracy	(4) Centrifugal democracy

Hydéns tanke är nu att det borde vara fruktbart att gruppera de politiska systemen i Afrika, som i allmänhet är höggradigt »fragmenterade», längs en skala från »consociational» till »centrifugal». Kriteriet för placeringen på skalan blir alltså om »elite behavior» är »coalescent» eller »competitive». Om ledarna i systemets centrum samarbetar i ett enpartisystem eller i en nationell samlingsregering för att överbrygga de kulturella, etniska och ekonomiska klyftorna mellan »periferins» olika sektorer, kan den politiska stabiliteten upprätthållas och förutsättningarna för utveckling säkras. Ett sådant samarbete sker utan tvivel inom ramen för Tanzanias enpartisystem, och därför karakteriserar Hydén mycket riktigt detta system som »consocia-

³⁰ Arend Lijphart, *Typologies of Democratic Systems* (mimeo 1967).

³¹ *Ibid.*, sid. 50.

tional». Nigeria har blivit ett extremt exempel på den »centrifugala» motsatsen.

Det är uppenbart att ledarnas beteende i det avseende som Hydén betonar är mycket viktigt för de labila politiska systemen i det självständiga Afrika. Jag delar helt Hydéns uppfattning att dessa system måste undvika allt som kan leda till splittring och upplösning. Men det finns ingen anledning att koncentrera klassificeringsförsöken till ledarnas beteende mellan de två polerna »coalescent» och »competitive». Tvärtom måste antagligen ett minimum av sammanhållning och »consociation» i det »fragmenterade» afrikanska systemet förutsättas, innan det alls kan bli tal om att försöka konstruera *utvecklingsrelevanta* typologier. Och då är vi snart tillbaka vid den tidigare distinktionen mellan sådana system där man nöjer sig med att på elitnivå jämka samman det bestående och sådana där man medvetet går in för politisk mobilisering av människorna till deltagande i utvecklingsarbetet samt integrering på djupet av den unga statens olika delar till en nation. Men detta ligger som sagt helt utanför det Lijphartska klassificeringsschemat.

Själva den litet egendomliga termen »consociational system» är också tvivelaktig för Tanzanias del, eftersom den till sin språkliga innebörd är nära besläktad med termen »sammanjämkningssystem», som ju både av Hydén och andra brukar användas för att beteckna *motsatsen* till det »mobiliseringssystem» Tanzania på goda grunder anses ha. För att kunna beskriva hur det tanzanianska systemet samtidigt innebär både ledarsamarbete och mobilisering är det därför nödvändigt att införa andra termer. En möjlighet skulle kunna vara att översätta »consociational» med »samarbets-system» (under klart betonande av att den termen inte skall ha den konservativa innebörd som »sammanjämkningssystem» har). Inom kategorin »samarbets-system», till vilken Tanzania alltså hör, skulle man sedan kunna skilja på »icke-mobiliserings-» och »mobiliseringsinriktade» system. För att slippa ifrån den negativt utpekande termen »icke-mobiliseringsinriktad» kan man kanske tala om »elitinriktade» system. Andra möjligheter finns naturligtvis också. Huvudsaken är — som alltid — att man vet vad man talar om och att termerna är klagörande istället för att skapa onödig förvirring.

I Hydéns framställning finns det formuleringar som tyder på att han delvis missförstår eller pressar Lijpharts tankegång för att få den att stämma med verkligheten i Tanzania. Han skriver t.ex. : »To evoke the support and commitment of the masses is as important for the functioning of a consociational type of political system as is a close cooperation between the leaders.»³² Det är visserligen alldeles riktigt att Lijphart talar om hur le-

³² Hydén, *op.cit.*, sid. 246.

darna måste »carry along» sina anhängare,³³ men hela sammanhanget visar att han snarare menar tämja än mobilisera. Beträffande den rent begreppsmässiga innebörden av »consociational» är det därför till slut också nödvändigt att påminna om hur termen hos Lijphart syftar till att beskriva en systemtyp som inte strävar mot något annat än stabilitet inom ramen för *status quo*. Lijphart påpekar t.ex. det självklara att sannolikheten för politisk stabilitet blir större ju mindre krav som ställs på systemet. Han fortsätter: »This is of particular significance in consociational systems. Here the management of subcultural cleavages is already a major burden requiring much of the leaders' energies and skills. This factor is very important in the explanation of the success of consociational democracy in Lebanon. The Lebanese version of this type of democracy is neither very developed nor very efficient. But its society has so far been relatively static and the government's tasks have consequently been relatively simple and limited.»³⁴ Ett statiskt tillstånd tycks alltså, enligt Lijphart, mer eller mindre vara en förutsättning för att hans »consociational system» skall kunna fungera. En besläktad tanke kommer fram, när han talar om hur den »consociationella» modellen kräver att »consensus» måste bli »imposed on an inherently highly political system».³⁵ I det förra exemplet gällde det att förutsätta så små förändringskrav på systemet som möjligt och i det senare att dämpa sådana krav som människorna ändå ställer. Även om en sådan dämpning ofta är nödvändig, kan den i kombination med stillastående antagligen bara leda till kortsiktig »stabilitet» i den Tredje världen. Något utvecklingsperspektiv öppnar kombinationen inte alls.

Sammanfattningsvis går min kritik i det här avsnittet ut på att den »nya realismen» bör betraktas med en viss skepsis. Hydéns förslag till ny typologi för politiska system i Afrika gör antagligen inte mer än att specificera ett grundläggande villkor för att systemet alls skall kunna överleva i sin omgivning, nämligen att »eliterna» inte använder all sin tid och energi till att bekämpa varandra. Att försöka formulera hur detta villkor hänger samman med andra variabler är visserligen inte så »bara». Men det innebär snarare ett försök att stärka grundvalen för de tidigare typologierna än att ersätta dem. Som sådant är det tänkvärt. Men problemet att klassificera så att utvecklingsrelevanta variabler verkligen kommer med i bilden kvarstår helt oförminskat, även om man skulle acceptera Hydéns tillämpning av Lijphart. För att kunna lösa detta mera centrala klassificeringsproblem tror jag att vi fortfarande måste tänka oss typologier, som mer eller mindre avlägset är besläktade med Colemans och Rosbergs. Åtminstone fångar Lijpharts »consociationella» typ bara in en mycket begränsad aspekt på Tanzanias

³³ Lijphart, *op.cit.*, sid. 34.

³⁴ *Ibid.*, sid. 39.   ³⁵ *Ibid.*, sid. 52.

politiska system, bl.a. så som dess väsentliga egenskaper framstår i *TANU Yajenga Nchi*. Det mesta som Hydén visar i sin bok pekar nämligen mot att den politiska variabel som bäst karakteriserar Tanzania är att man där försöker använda sitt parti, TANU, som ett mobiliseringsinstrument för att skapa psykologiskt och reall utvecklingskapital. Och denna egenskap hos systemet har säkert mycket större direkt samband med det som Hydén kallar »ability to solve developmental problems» än vad Lijpharts statistiska stabilitet har.

3. Forsknings- och analysproblem

I inledningskapitlet till sin bok definierar Hydén syftet med sitt arbete: »A primary objective of this study has been to investigate the centre-periphery relationship and to find out to what extent the prescriptions offered by the political leaders for the solution of various problems are conceived of as appropriate and valid by the common man in the rural areas. Has the latter accepted to be part of a wider national community? How does he react to the new regime? Does he approve of government demands for changes in agricultural methods? How does he view the way government allocates its resources? To what extent is he himself a participant in the political system? These are some of the basic questions, relating to the development of the political system, that this study attempts to answer.»³⁶

De frågor Hydén räknar upp i det citerade stycket är alla grundläggande och uppläggningsen av hans bok ansluter sig också fint till dem. Däremot kan ingen enskild undersökning *besvåra* dem, även om Hydén säger att han tar på sig den uppgiften och ibland också formulerar sina slutsatser så att han ger intryck av att anse sig ha löst den.³⁷ Men den förväntningen är orimlig. I själva verket försöker Hydén inte heller motsvara sitt krav utan lägger istället fram resultatet av en intervju-undersökning, en »case-study», som medvetet är gjord på ett sådant sätt att den inte utan vidare kan generaliseras. Detta är en alldeles riktig forskningsstrategi och i det aktuella fallet säkert också den bästa. Men om man väljer den, måste man komma ihåg att den bara ger partiella svar på generella frågor. Beroende på hur systematiskt data sätts in i sitt större sammanhang, kan de partiella svaren sedan ge vinkar och aningar och hypoteser om hela det politiska systemet i Tanzania och om generella utvecklingsproblem. Som jag redan har betonat, löser Hydén den delen av sin uppgift på ett utmärkt sätt, även om han i ett fall inte alls gör rättvisa åt den teori han konfronterar sina data med.³⁸

³⁶ Hydén, *op.cit.*, sid. 15.

³⁷ Ex. Hydén, *op.cit.*, sid. 204 och 237.

³⁸ Jag syftar på den behandling Hydén utsätter Daniel Lerner och hans banbrytande

Det är därför överflödigt i det här sammanhanget att granska Hydéns motiveringar för att välja just Buhaya som sitt undersökningsobjekt, trots att området i många avseenden är ganska speciellt.³⁹ Det räcker om vi slår fast, att Buhaya är en del av det levande och existerande Tanzania, men att det naturligtvis inte är representativt i någon exakt eller statistiskt generaliserbar mening. Den sortens representativitet är mycket svår att uppnå i sammanhang som detta och den är inte heller på något sätt en förutsättning för intressanta forskningsresultat. Det gäller bara att vara medveten om sina resultatets innebörd och räckvidd — gränserna för deras validitet. Annorlunda uttryckt, måste man under analysarbetet hela tiden veta vad man gör.

Beträffande Hydéns val av Tanzania som politiskt forskningsobjekt i Afrika och den Tredje världen har det redan framgått hur välmotiverat det är. Beträffande valet av Buhaya i Tanzania finns det ingen principiell anledning till kritik. Det finns det knappast heller beträffande Hydéns begränsning till fem olika byar (bygrupperingar) inom själva Buhaya. Också vid detta tredje steg vet både Hydén och läsaren i stort sett vad som sker, även om läsaren nog skulle önskat en något utförligare redovisning med mera jämförande data. Däremot uppstår ett ganska allvarligt validitetsproblem vid det sista steget i urvalsprocessen, när intervjuobjekten skall väljas ut bland människorna i de fem byarna. Det problemet tänker jag diskutera här, eftersom det illustrerar en generell svårighet vid forskningsarbete i länder där folkbokföringen är rudimentär och kunskapen ofullständig om befolkningens sammansättning i olika avseenden.

studie *The Passing of Traditional Society* (The Free Press, Glencoe, Ill., 1958) för. Lerner fann att massmedia hade stor betydelse för att skapa stigande politiska förväntningar i Mellersta Östern vid 1950-talets början. Hans undersökningar är väldokumenterade och metodiskt avancerade. Eftersom massmedia inte tycks ha motsvarande betydelse i Buhaya, skriver Hydén på flera ställen (ex. sid 215, 225, 237) som om han skulle ha påvisat att Lerner's hypoteser och slutsatser i detta avseende var felaktiga. Men Lerner's resonemang är betydligt mer nyanserade och sofistikerade än de framställs av Hydén. Lerner påstår inte att det enbart är »media exposure» som ligger bakom »rising expectations». Han talar om en »latent struktur», som han anser sig ha blottlagt. I denna är »media exposure» strategiskt placerad i *Mellersta Östern*. Men det är den latent strukturen av utvecklingsfaktorer som är viktigast för honom, inte de enskilda variablerna. Eftersom det knappast finns några massmedia av betydelse för majoriteten i Buhaya, kan de ju inte ha samma plats i den latent moderniseringsstrukturen där som i Egypten, Syrien eller Libanon. — Min slutsats av den här parentes är alltså, att det visserligen är utmärkt att konfrontera sina fakta med teorier men att teorierna i så fall måste presenteras på ett rättvisande sätt, vilket Hydén har gjort i de mera centrala avsnitten men inte i fråga om Lerner.

³⁹ Buhaya skiljer sig från många andra delar av Tanzania bl.a. genom att ha (a) relativt välutvecklat kommersiellt inriktat jordbruk, (b) relativt sett dålig tillgång på oppodlad jord, (c) relativt sett välutbildad befolkning och (c) partikularistiska traditioner beroende på den historiska och geografiska närheten till Uganda och det stora avståndet till kusten och Dar es Salaam.

Hydén har gjort ett slumpmässigt urval på femton procent av de invånare som står upptagna på skatteindrivningslistorna i de fem byarna. Därmed anser han sig ha uppnått »a high degree of representativity».⁴⁰ Denna representativitet gäller naturligtvis bara skattebetalarna, vilket kan tänkas leda till en överrepresentation för någorlunda välbärgade män. Att det finns många fler män än kvinnor i urvalet påpekar Hydén också i en fotnot,⁴¹ men skillnadens exakta storlek nämns inte någonstans. Däremot bör överrepresentationen för de någorlunda välbärgade vara ganska liten, eftersom skattelistaorna verkligen tycks innehålla namnen på en mycket stor majoritet av de vuxna männen.⁴² För övrigt fanns det ingen annan praktisk utväg. Desto egendomligare och svårförklarligare blir det då att urvalsmetoden ändå tycks ha lett till kraftig överrepresentation för politiskt medvetna och jämförelsevis välinformerade människor. Förutom ett allmänt intryck i den riktningen av tabellerna i boken,⁴³ är det nämligen dessutom så att urvalet har mycket högre andelar än normalbefolkningen i Buhaya både av partimedlemmar och av personer som lyckats få någon skolutbildning. Beträffande medlemskap i partiet (TANU) ligger genomsnittet i Hydéns urval omkring sjuttio procent, medan andelen som fått »any formal education» i tre av byarna ligger över sextio procent och bara i en av dem (den minsta) under femtio.⁴⁴ Siffrorna för partimedlemskap kan ställas mot resultatet av en jämförelse som jag fick tillfälle att göra i april 1968 mellan den regionale partisekreterarens medlemsstatistik och den senaste folkräkningens sammanställningar av invånarantalet. Med alla reservationer gjorda både för vaga och subjektiva definitioner på medlemskap och för sannolika brister i den statistik som TANU:s sekreterare i West Lake Region (varav Buhaya är en del) kunde visa upp, är det likväl märkligt att statistiken tydde på att inte mer än ungefär fem procent av befolkningen över arton år i Buhaya skulle vara medlemmar av TANU.⁴⁵ Lika märkliga är de höga siffrorna för skolutbildning i Hydéns urval mot bakgrund av det faktum att ännu under 1960-talet mindre än hälften av barnen i skolåldern kom i åtnjutande av skolundervisning.⁴⁶

⁴⁰ Hydén, *op.cit.*, sid. 35.

⁴¹ *Ibid.*, not 69, sid. 35.

⁴² De höga procenttal Hydén redovisar på sid. 268 — över nittio procent i tre byar, åttio i en och drygt sjuttio i den femte — stämmer med muntliga uppgifter som jag fick vid ett studiebesök i Buhaya i april 1968.

⁴³ Ex. Hydén, *op.cit.*, tab. 7, sid. 144.

⁴⁴ *Ibid.*, tab. 13, sid. 271 resp. tab. 9, sid. 269.

⁴⁵ Partisekreteraren kopierade och summerade ur sina böcker i min närvaro. Befolkningssiffrorna har jag hämtat ur *Preliminary Results of the Population Census taken on the night of 26—27th August, 1967* (Central Statistical Bureau, Dar es Salaam 1968).

⁴⁶ Denna uppgift grundar sig på statistik som jag fick av *Regional Education Officer* i Bukoba, centralorten i Buhaya.

Konsekvensen av de påpekanden jag nu gjort bör rimligen bli att man inte kan betrakta Hydéns urval som representativt för invånarna i de utvalda byarna — knappast ens för skattebetalarna. Det verkar som om någon okänd systematisk felkälla hade smugit sig in på något stadium i urvalsprocessen eller vid själva intervjuarbetet. Så länge vi inte kan spåra felkällan, kan vi inte heller vara säkra på den exakta innebörden av intervjuundersökningens resultat. Problemet diskuterades under disputationen. Men varken då eller senare har jag kunnat tänka mig eller fått höra någon tillfredsställande förklaring på disproportionen i fråga om partimedlemskap och skolutbildning mellan Hydéns intervjuoffer och normalbefolkningen i Buhaya. En del av skillnaderna kan förmodligen förklaras med urvalsproceduren, som genom begränsningen till skattebetalarna uteslöt de flesta kvinnorna och alla de fåtaliga icke-skattebetalande hushållen. Men skillnaderna är så stora att denna förklaring inte räcker till. Problemet får kvarstå delvis olöst — som en värtalig påminnelse om de svårigheter en forskare i främmande land kan räkna med att möta.

Även om innebörden av den kritik jag nu kommit med är principiellt viktig, skall den inte överdrivas i jämförelse med vad Hydén uträttat genom sitt forskningsarbete i Buhaya. Visserligen tycks det vara ett faktum att Hydén — utan att påpeka det — har intervjuat ett oproportionerligt stort antal människor med skolutbildning och partimedlemskap. Men det är också ett faktum att han har fått intressanta svar på intressanta frågor, som han ställt till femton procent av skattebetalarna i fem utvalda byar i ett särskilt område i en särskild region i ett viktigt land i Afrika. Trots att det är oklart vad de femton procenten exakt representerar, har Hydén därmed ändå givit oss en mängd värdefull kunskap om den politiska utvecklingens problem. Denna kunskap har han presenterat på ett teoretiskt meningsfullt sätt, men utan att förlora kontakten med forskningsresultatens konkreta innebörd. Därför är det också intressant att de intervjuade bybornas attityder i jämlikhets- och motivationsfrågor under åren 1965—66 tycks rättfärdiga den omläggning av Tanzanias politik mot »socialism and self-reliance» som kom i början av 1967. Hydén pekar själv på denna samstämmighet mellan sina forskningsresultat och de tanžanianska ledarnas — främst Julius Nyereres — bedömning av sitt lands situation.⁴⁷ Mottot för Hydéns bok är därför ovanligt välfunnet, eftersom det sammanfattar en officiell målsättning som verkar förnuftig både från vetenskapliga och politiska utgångspunkter. Mottot är följande uttalande av Nyerere: »While some nations aim at the moon, we are aiming at the village.»

⁴⁷ Hydén, *op.cit.*, sid. 244.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Kommunalforskningsgruppens verksamhet 1/1 1966—31/12 1968

Kommunalforskningsgruppens verksamhet startades i full skala den 1 januari 1966 med stöd från Riksbankens jubileumsfond; förberedelsearbete hade då pågått under drygt ett år. Forskningsprogrammet »Kommunal självstyrelse — kommunal indelning» är gemensamt för de fem statsvetenskapliga institutionerna i landet. Verksamheten bedrivs under ledning av en styrelse bestående av en representant från varje institution.

Den centrala målsättningen för kommunalforskningsgruppens undersökningar kan sägas vara att studera hur den kommunala självstyrelsen fungerar och hur den i olika avseenden påverkas av kommunala indelningsändringar. Den gemensamma utgångspunkten bildar de värden man i den allmänna debatten i Sverige har förbundet med den kommunala självstyrelsen (huvudsakligen demokratiska värden och sådana effektivitetsvärden som anknutits till kommunerna som decentraliserade förvaltningsenheter). Studierna har främst gällt frågan hur förutsättningarna för att förverkliga dessa värden varierar med kommuntyp.

Forskningsarbetet har bedrivits i tre olika kommunurval. Dessa omfattar ett huvudurval med 36 kommuner representerande olika invånarantal, tätortsgrad, politisk struktur, geografiskt läge samt egenskapen att vara randkommun eller centralort i de planerade kommunblocken. Detta huvudurval består av kommuner utanför storstadsområdena som hittills ej påverkats av indelningsändringar genom kommunblocksreformen. I ett annat urval studeras ett tjugotal kommuner vilka redan lagts samman till sex fullständiga block. I storstockholmsområdet har dessutom gjorts ett särskilt kommunurval. I samband med undersökningarna i huvudurvalet studeras som regel också Stockholm, Göteborg och Malmö.

Urvalen har konstruerats med syfte att studera effekter av kommunstorleks- och tätortsgradsförändringar och därmed också kommunala indelningsändringar men lämpar sig icke direkt för en beskrivning av alla kommuner i landet.

Forskningsprogrammet har uppdelats i ett antal delprojekt vilka närmare presenteras nedan. Under de tre gångna åren har arbetet koncentrerats på den kommunala demokratins problem, i första hand i samband med studier av 1966 års kommunalval. Dessa undersökningar närmar sig nu sin fullbordan och de första resultaten kommer att publiceras under hösten 1969. Forskningsarbetet har nu alltmör börjat inriktas på den kommunala förvaltningens problem.

Anm. Föreliggande översikt bygger på en rapport, utarbetad i samband med ansökningsansökan till Riksbankens jubileumsfond i januari 1969.

Projekt A: Vissa allmänna undersökningsuppgifter

Till detta projekt har förts en rad speciella undersöknings- och utredningsuppgifter som haft betydelse för forskningsarbetets uppläggning. Den väsentligaste allmänna utredningsuppgiften har bestått i konstruktion av de ovan nämnda kommunurvalen vilken krävt medverkan av statistisk expertis. Som konsulter har preceptor Tore Dalenius och fil. lic. Olle Sjöström, Stockholm, fungerat. Deras utredningsresultat kommer att publiceras i forskningsgruppens skriftserie volym I, vilken utkommer under hösten 1969.

Inom detta projekt bedrivs också en specialstudie som gäller den kommunala självstyrelseideologins utveckling. Undersökningen, som är avsedd att ligga till grund för en doktorsavhandling, utföres av Lennart Lundquist, Lund.

Projekt B: Intervjuundersökning med väljare

Detta projekt som är det största och mest kostnadskrävande av delprojekten består av tre undersökningar.

Huvudundersökningen

Syftet med huvudundersökningen har för det första varit att kartlägga väljarnas informationsnivå — hur mycket och vilka informationer väljarna har om det kommunala politiska systemet samt på vilka vägar väljarna erhåller denna information. För det andra har i huvudundersökningen studerats väljarnas kommunalpolitiska attityder samt förhållandet mellan kommunal och rikspolitisk attityd.

Huvudundersökningen har genomförts som en personintervju med sammanlagt 2.400 intervjuer i forskningsgruppens huvudurval samt i de tre största städerna i landet. Undersökningen är i det närmaste färdigbearbetad. Två licentiatavhandlingar, varav en färdigställd, grundas på intervjuundersökningens resultat. Avhandlingens författare är Claes Örtendahl, Uppsala, vars undersökning om väljarnas information framläggs under våren 1969 samt Lennart Månsson, Göteborg, vars undersökning »*Rikspolitiska attityder — kommunalpolitik*» föreligger stencilerad. (Kommunalforskningsgruppens licentiatavhandlingsserie nr 8.)

Storstockholmsundersökningen

En motsvarighet till intervjuundersökningen i forskningsgruppens huvudurval har genomförts i ett urval om tillsammans 16 kommuner i storstockholmsområdet. För denna undersökning har sammanlagt utförts 1.000 intervjuer. Materialet till denna undersökning är under bearbetning och skall enligt planerna publiceras i forskningsgruppens skriftserie tillsammans med resultat från huvudundersökningen under 1970.

Projekt C: Intervjuundersökning med valda fullmäktige

Avsikten med detta projekt är bl.a. att studera fullmäktigeledamöternas attityder till det kommunala politiska systemet och till lokala kommunala politiska frågor.

Huvudsyftet är att jämföra fullmäktigeledamöternas attityder med väljarnas. Materialinsamlingen genomfördes under hösten 1968 i form av en brevenkät med samtliga fullmäktige i huvudurvalets 36 kommuner samt Göteborgs stad — sammanlagt 1.328 personer. Undersökningen, som är avsedd att ligga till grund för en doktorsavhandling, utförs av Lars Strömberg, Göteborg. Avhandlingen beräknas föreligga under 1970.

Projekt D: Informations- och propagandaundersökningen

I detta projekt ingår tre delundersökningar. Syftet med projektet har varit att studera partiernas informations- och propagandaverksamhet i kommunerna framförallt i samband med 1966 års kommunalval.

1) En undersökning utgörs av dagspressens kommunala bevakning samt den kommunala bevakningen i lokala radioprogram. Tidningsmaterialet som ligger till grund för undersökningen omfattar ca 85.000 kodningsenheter och de undersökta tidningarna har 70 % av dagstidningarnas totala upplaga i landet. I undersökningen klargöres vilka faktorer som påverkar den kommunala bevakningen i pressen. Undersökningen är i det närmaste avslutad och framläggs som en licentiatavhandling av Bengt Owe Birgersson, Stockholm, under våren 1969.

2) Inför kommunalvalet 1966 genomfördes en undersökning av de lokala partiorganisationernas personella och materiella resurser, valpropagandans finansiering, användning av olika typer av propaganda m.m. Materialet till denna undersökning inskaffades genom intervjuer med samtliga lokala partiets valledare i forskningsgruppens huvudurval. Undersökningsresultaten presenterades av Harry Forsell, Umeå, vårterminen 1968 i en licentiatavhandling med titeln »*Valrörelsens omfång och organisation i 1966 års kommunalval*». (Kommunalforskningsgruppens licentiatavhandlingsserie nr 5).

3) I samband med valrörelsen 1966 studerades också förekomsten av valkampanjer i lokala frågor i 1962 och 1966 års valrörelser samt vilka faktorer som kunde tänkas påverka de lokala partierna att föra sådana kampanjer. Undersökningsmaterialet inhämtades dels i samband med intervjuer utförda på uppdrag av Länsdemokratiutredningen 1965, dels i samband med de ovan nämnda intervjuerna med valledare i 1966 års valkampanj. Undersökningen lades fram vårterminen 1967 av Lars Strömberg, Göteborg, i en licentiatavhandling med titeln »*Lokal-kommunal valkampanj i 1962 och 1966 års valrörelser*». (Kommunalforskningsgruppens licentiatavhandlingsserie nr 1).

4) En detaljerad studie av valpropagandans innehåll i 1966 års val har också genomförts. Materialet till denna studie har utgjorts av valpropagandan i radio, i TV, i tidningarna, i broschyrer och i andra trycksaker från partierna. I samband med valrörelsen studerades också cirka 150 olika valmöten i forskningsgruppens kommunurval. Undersökningen, som syftar till att i detalj kartlägga det lokala kommunala inslaget i valpropagandan, framläggs som en licentiatavhandling av Torsten Odmark, Stockholm, under vårterminen 1969.

På grundval av undersökningarna under projekt D kommer en sammanfattande redovisning av den lokala valrörelsen och propagandan i 1966 års val att publice-

ras under hösten 1969 i forskningsgruppens skriftserie. Denna bok kommer också att innehålla en analys av propagandans effekt på väljarnas informationsnivå.

Projekt E: Nomineringsundersökningen

I detta projekt ingår 4 delstudier alla utförda i samband med 1966 års kommunalval.

1) De lokala partiorganisationernas nomineringsförfarande undersöktes i huvudurvalets kommuner. Undersökningen bygger nästan helt på material som insamlats av studenter i samband med uppsatsarbete. Studenterna har intervjuat företrädare för partiernas nomineringsorgan, ofta deltagit som observatörer vid nomineringsmöten, fått förteckningar över mötesdeltagare, bearbetat medlemsförteckningar och på andra sätt insköpt material för belysning av nomineringsprocessen. Undersökningsresultaten presenterades vårterminen 1968 av Dan Brändström, Umeå, som en licentiatavhandling med titeln »*Nomineringsförfarande vid kommunalval*». (Kommunalforskningsgruppens licentiatavhandlingsserie nr 4.)

2) En delstudie syftar till att kartlägga fullmäktigekandidaternas rekryteringsvägar och besvara frågeställningen: vilka egenskaper är det som gör att man blir nominerad? Denna undersökning är byggd på en enkät med samtliga fullmäktigekandidater vid 1966 års kommunalval i 12 kommuner i forskningsgruppens huvudurval, i de 3 storstäderna och i 12 kommuner, som redan bildat 3 blockkommuner. Antalet kandidater uppgick till nära 2.700 varav svar erhöles från 86 %. Enkäten omfattade frågor om medlemskap och uppdrag i partier och organisationer, om kommunala uppdrag m.m. både vid tidpunkten för kandidaternas första nominering och vid den aktuella nomineringen. Undersökningsresultaten presenterades höstterminen 1967 i en licentiatavhandling med titeln »*Rekryteringsvägar till kommunens fullmäktige*» (Kommunalforskningsgruppens licentiatavhandlingsserie nr 2) av Uno Simm, Göteborg.

3) Ytterligare en undersökning av kandidaterna till fullmäktige har genomförts. Syftet med denna undersökning är att belysa fullmäktigekandidaterna ur representativitetssynpunkt genom att jämföra egenskaper hos kandidaterna med egenskaper hos väljarkåren. För denna undersökning utnyttjas delvis samma material som enligt 1) och 2) ovan. Därutöver har partiernas kandidatlistor och referat från ett antal nomineringsdebatter kommit till användning. Undersökningen utföres av Bengt Barkfeldt, Uppsala.

4) En specialstudie har genomförts beträffande landstingsnomineringarna med i huvudsak samma frågeställning som i undersökning 1) ovan. Av resursskäl begränsades studiet till 3 landstingsområden och inom dessa till 11 utvalda valkretsar. Materialet insamlades huvudsakligen genom intervjuer med partiombudsmän samt ordförandena i partiernas nomineringskommittéer. Undersökningsresultaten lades fram vårterminen 1968 av Lars Zanderin, Lund, i en avhandling med titeln »*Landstingsnomineringarna vid 1966 års kommunalval*». (Kommunalforskningsgruppens licentiatavhandlingsserie nr 3.)

Hösten 1969 skall enligt föreliggande planer en sammanfattande redovisning av nomineringarna i 1966 års kommunalval publiceras i forskningsgruppens skriftserie.

Projekt F: Nämndsammansättning och nämndorganisation

Statistiska centralbyrån har i samarbete med kommunalforskningsgruppen under 1968 genomfört en undersökning av vilka kommunala nämnder samt hur många kommunala nämnduppdrag det finns i samtliga landets kommuner. Grundläggande data om lekmanrepresentationen och förvaltningsorganisationen kommer på detta sätt att erhållas. Centralbyråns undersökning skall bearbetas under våren 1969 och publiceras av byrån. Forskningsgruppens undersökning genomförs av Bertil Gustavsson, Stockholm.

Projekt G: Partier — fullmäktige — kommunens styrelse

Till detta projekt hör tre delstudier.

1) En av delstudierna behandlar relationerna mellan de lokala partiorganisationerna och partigrupperna i fullmäktige. Materialet utgörs av intervjuer med gruppleddare i fullmäktige och intervjuer med representanter för de lokala partiorganisationerna samt fullmäktiges sekreterare i forskningsgruppens huvudurval. Intervjuarbetet har genomförts av uppsatsförfattare. Undersökningsresultatet lades fram i januari 1969 av Alf Gunnmo, Umeå, i en avhandling med titeln »*Huvudorganisation — partigrupp — fullmäktige*». (Kommunalforskningsgruppens licentiatavhandlingsserie nr 10.)

2) En motsvarighet till undersökningen under 1) ovan har också gjorts i Stockholms stad. Materialet har här utgjorts av brevenkäter. Resultaten kommer att redovisas i en avhandling under våren 1969 av Lars-Erik Klason, Stockholm.

3) Beslutsfattandet i kommunens nämnder, styrelse och fullmäktige har också undersökts i forskningsgruppens huvudurval. Interpellations-, motions- och voteeringsaktivitet, arbetsrutinen i fullmäktige samt förhållandet mellan fullmäktige och kommunens styrelse har kartlagts. Materialet har huvudsakligen bestått av protokoll från fullmäktige och kommunens styrelse och nämnder, vilka bearbetats av studenter i samband med uppsatsarbete. Undersökningsresultaten presenteras under vårterminen 1969 i en licentiatavhandling av Lennart Myhlback, Uppsala.

Projekt H: Organisationerna och kommunerna

Syftet med detta projekt är att undersöka organisationernas och företagens verksamhet som kontakt- och påtryckningsgrupper på det kommunala planet.

Undersökningen har utförts i två etapper. I en första etapp genomfördes intervjuer med ledamöter av kommunernas styrelser och kommunala nämndordförande i forskningsgruppens huvudurval angående deras organisations- och företagskontakter. Med ledning av de sålunda erhållna uppgifterna, riktades i en andra etapp en enkät till företrädare för intresseorganisationer, andra föreningar och företag. Materialet beräknas vara slutbearbetat under vårterminen 1969. Två avhandlingsförfattare är verksamma inom projektet. Jan Barklund, Uppsala, behandlar relationerna mellan företagen och kommunerna och Sven-Runo Bergqvist, Uppsala, intresseorganisationernas och andra föreningars kontakter med kommunerna.

Projekt I: Landstingen, sammansättning, verksamhetsformer och uppgifter

I detta projekt skall så långt som möjligt genomföras samma typ av undersökningar som på primärkommunal nivå. Förutom den ovan nämnda undersökningen rörande landstingsnomineringarna har för närvarande tre delstudier inletts beträffande landstingens verksamhet.

1) En enkät har under våren och sommaren 1968 tillställts samtliga landstingsmän —1.513— i landet. Syftet med denna undersökning är att belysa landstingsmannakårens sociala sammansättning, landstingsmännens primärkommunala uppdrag, deras attityder till den landstingskommunala kompetensen samt deras relationer till landstingspartierna m.m. För att belysa partiaktiviteten i landstingen har även enkäter riktats till företrädare för partiorganisationerna på landstingsplanet samt partigruppsordförandena i landstinget. Undersökningarna genomförs av Lars G. Nilsson, Lund.

2) En studie av landstingets organisation, arbetsformer och beslutsfattande har påbörjats. Avhandlingsförfattare är Leif Johansson, Lund.

3) En undersökning av landstingets centrala kansliorganisation planeras och skall utföras av Harry Pettersson, Lund.

4) Landstingens kompetens samt uppgiftsfördelningen mellan staten, landstingen och primärkommunerna undersöks av Folke Vernersson, Lund.

Projekt J: Den kommunala beslutsprocessen

Flera delstudier har inletts under detta projekt och flera nya delstudier är under planering.

1) En undersökning har slutförts beträffande tjänstemannakårens sammansättning i samtliga landets kommuner. Det material som huvudsakligen legat till grund för studien utgörs av dåvarande stads- och kommunförbundens tjänstemannastatistik. Undersökningen lades fram vårterminen 1968 av Bo Svenning, Göteborg, i en licentiatavhandling med titeln »*Den primärkommunala administrationen i Sverige*». (Kommunalforskningsgruppens licentiatavhandlingsserie nr 6.)

2) En studie har under hösten 1968 genomförts beträffande den kommunala budgetprocessen i forskningsgruppens huvudurval. Materialet till undersökningen utgörs av personintervjuer med ledande företrädare för varje parti i kommunens styrelse, med ordförandena i vissa viktiga kommunala nämnder samt med den för budgetarbetet centralt ansvarige tjänstemannen. Undersökningen genomförs av Lennart Nilsson, Göteborg, och beräknas vara färdig under hösten 1969.

Ytterligare ett antal undersökningar har igångsatts, men befinner sig ännu på ett preliminärt stadium. De gäller bl.a. beslutsprocessen i skol-, sjuk- och åldringsvårdsfrågor, statens generella styrning av kommunernas verksamhet samt region- och stadsplaneprocessen.

Projekt K: Kommunblocksbildningen

Detta projekt omfattar fem delstudier.

1) I samband med intervjuundersökningen med väljare vid kommunalvalet 1966 studerades också väljarnas attityder till 1962 års kommunreform. Undersökningen

genomfördes både i forskningsgruppens huvudurval, dvs. de kommuner som ej beslutat om sammanläggning samt i det urval av ett tjugotal kommuner, vilka beslutat om samgående i 6 blockkommuner. Undersökningen lades fram vårterminen 1968 av Anders Ek, Lund, i en licentiatavhandling med titeln »Attityden till 1962 års kommunreform i vissa kommuntyper». (Kommunalforskningsgruppens licentiatavhandlingsserie nr 7).

2) Kommunernas inställning till indelningssakkunnigas betänkande »Principer för ny kommunindelning» (SOU 1961:9) har blivit föremål för en analys på grundval av kommunernas remissvar. Undersökningen presenterades höstterminen 1968 av Hans Ring, Lund, i en licentiatavhandling med titeln »Kommunal självstyrelse och kommunala reformer». (Kommunalforskningsgruppens licentiatavhandlingsserie nr 9.)

3) En undersökning genomförs av kommunblocksreformens effekter på förtroendemannakårens sammansättning m.m. Materialet utgörs av en enkät till samtliga »äldre» kommunala förtroendemän och samtliga »nya» förtroendemän i urvalet av 6 blockkommuner (och däri ingående »äldre» kommuner). Undersökningen, som genomförs av Gunnel Gustafsson, Umeå, beräknas bli färdigställd under 1969.

4) Verkställigheten av blockreformen är föremål för en särskild studie. Undersökningen omfattar en analys av besluten beträffande blockplanerna för hela landet på riks-, läns- och kommunal nivå. Materialet utgöres av länsstyrelsernas utredningar och förslag till blockplan, kommunernas remissvar, politiska och näringsgeografiska data om kommunerna m.m. Undersökningen som utförs av Lenar Brantgårde, Göteborg, beräknas vara avslutad under 1969.

5) En särskild undersökning har också inletts om samarbetet i kommunblocken. Undersökningen, som befinner sig på ett preliminärt stadium, skall grundas på en analys av samarbetsnämndernas protokoll och intervjuer med ledande förtroendemän i samarbetsnämnderna i ett urval kommunblock. Undersökningen genomförs av Rolf Jönsson, Lund.

Lars Strömberg

Politiska spel — en översikt

1. Inledning

Intresset för s.k. politiska spel har på senare år ökat starkt. Det utrymme som ägnas spel i facktidskrifter för internationell politik, t.ex. »The Journal of Conflict Resolution», har vuxit. Trots detta är området svåröverblickbart. Detta sammanhänger med att det finns många typer av spel, att de användes för mycket skilda syften, och med att det finns få sammanfattande redogörelser.¹ Den littera-

¹ För en värdefull samling abstracts se Lloyd Jensen — Michael White (ed), *Studies Related to the Simulation of International Political and Military Processes: Collection of Abstracts*, Northwestern University, Department of Political Science, June 1966 (stencil).

tur som finns är dessutom till stor del endast stencilerad och därför svårtillgänglig.

Avsikten med denna uppsats, som till stor del har karaktären av en litteraturgenomgång, är att ge en översikt över förekommande typer politiska spel och att diskutera tänkbara syften med sådana spel. Grovt kan man säga att fyra sådana syften diskuteras i litteraturen. Dessa är (1) hypotesgenerering och hypotesprövning, (2) scenarioanalys, (3) undervisning, och (4) träning av beslutsfattare. En begränsning hos uppsatsen är att den enbart behandlar sådana spel som är av intresse vid studiet av internationell politik. Spel som simulerar t.ex. inrikespolitiska förhållanden finns inte medtagna.

En tänkbar uppläggning av en uppsats om politiska spel är den problemorienterade där man utgår från de problem spelen är avsedda att lösa. Jag har valt en annan uppläggning och skall först beskriva fyra olika spel som representerar varsin huvudtyp. Därefter kommer jag in på frågan vad dessa spel kan användas till. Med tanke på att en introducerande uppsats om politiska spel under alla förhållanden måste innehålla en beskrivning av spelens konkreta, praktiska detaljer blir en sådan uppläggning enklare.

2. Fyra spel

Spel 1

Detta första spel, som finns beskrivet av Schelling i hans bok »The Strategy of Conflict»,² är mycket enkelt. Dess eventuella samband med internationell politik är inte uppenbart. Att ett sådant samband emellertid kan tänkas skall jag visa senare i avsnittet »syften med politiska spel». Spelet spelas av tre personer, som kallas A, B, C respektive. Var och en av spelarna skall skriva bokstäverna A och B och C i en följd på ett papper. Om alla tre personerna skriver bokstäverna i samma följd så får de ett belopp av 6 kronor att dela på. Beloppet utdelas så att den person, vars bokstav står först i de nedskrivna bokstavsföljderna får 3 kronor, den vars bokstav står sist får 1 krona. Om de tre personerna inte skriver upp bokstäverna i samma följd så får ingen någonting.

Spelarna har både gemensamma och motsatta intressen. Det är ett gemensamt intresse att alla verkligen skriver upp bokstäverna i samma ordning eftersom det annars inte blir någon utdelning alls. Å andra sidan har de motsatta intressen eftersom det för alla spelarna är fördelaktigt att komma så långt fram i ordningen som möjligt. Eftersom spelarna, enligt reglerna, inte kan kommunicera med varandra när de skriver ned bokstäverna är de alltså angelägna att skriva ned bokstäverna i samma ordning som de *tror* att de andra skall göra det, men hoppas naturligtvis också att deras egen bokstav skall komma så långt fram som möjligt. Eftersom det första kravet är dominant och eftersom det i viss bemärkelse är »naturligast» att skriva upp bokstäverna i ordningen A, B, C så visar det sig också vid experiment att de flesta spelare gör det.

Spel 2

Detta spel har utvecklats av Harold Guetzkow vid Northwestern University och finns beskrivet i en bok av honom och hans medarbetare. Presentationen här utgår

från denna framställning.³ Olika variationer av detta spel, men med samma grunddrag, förekommer. Ibland betecknas spelet »The Inter-Nation Simulation» (INS).

Spelet spelas av ett mycket större antal personer än det föregående och anknytningen till internationell politik är påtagligare.

I spelet kan förekomma något tiotal nationer. Inom varje nation finns flera beslutsfattare, som spelas av enkilda personer vilka tilldelats olika roller.⁴ Det kan t.ex. finnas en premiärminister, en finansminister, en utrikesminister och en försvarsminister.

Nationerna kan fatta beslut om en rad olika åtgärder. De kan fatta beslut om fördelningen av sina resurser på olika investeringsobjekt, de kan träffa handelsavtal med andra länder, de kan starta krig mot andra länder osv. När nationerna fattar beslut om sådana åtgärder vägledes de av sina förmodanden om olika besluts effekt. Effekterna bedöms av spelarna med hänsyn till vilka målsättningar de har. Vid sidan om andra målsättningar förutsätter man speciellt att beslutsfattarna tar hänsyn till möjligheten att sitta kvar i regeringsställning. Hur denna möjlighet påverkas av de fattade besluten bestäms av ett antal s.k. avdömningsregler. Avdömningsreglernas exakta utformning är okänd för spelarna. Endast reglernas huvuddrag, som svarar mot en rimlig common-sense-uppfattning av sambandet mellan fattade beslut och regeringsinnehav, har delgivits spelarna.

Översiktligt kan man beskriva avdömningsreglerna så här. Maktinnehavet förutsätter en viss grad av popularitet för regeringen hos folket. Populariteten är i sin tur beroende dels av den konsumtionsstandard befolkningen åtnjuter och dels av den grad av säkerhet i relation till yttre hot nationen åtnjuter. Denna säkerhet är, grovt uttryckt, beroende av nationens rustningsnivå i relation till andra nationers rustningsnivå. Nu är det just rustningsnivån och konsumtionsstandard, nu och i framtiden, som regeringen kan påverka genom sina beslut. I princip är det alltså fråga om att på ett lämpligt sätt fördela begränsade resurser. Eventuellt kan också dessa resurser utökas genom internationella handelsfördrag eller genom lyckade krigsföretag. Det skulle ta för stor plats att här redogöra för alla avdömningsreglers utformning. Ett par exempel kan emellertid vara klargörande.

Sannolikheten för en viss nations regering att sitta kvar i regeringsställning betecknas pOH .⁵ Denna sannolikhet bestäms av sambandet $pOH = a(b - DL)VS_m + c(DL - d)$. Här står VS_m som ett sammanfattande mått på befolkningens tillfredsställelse i landet. Vilka faktorer som i sin tur påverkar VS_m skall jag strax

² Thomas C. Schelling, *The Strategy of Conflict*, Harvard University Press, Cambridge 1963, s. 60.

³ Harold Guetzkow m.fl., *Simulation in International Relations: Developments for Research and Teaching*, Prentice-Hall Inc. 1963.

⁴ I praktiken har man ofta använt universitetsstudenter som spelare. När spelet skall användas för undervisning är detta uppenbart men också vid t.ex. hypotesprövning har man utnyttjat studenter. Eventuellt kan man också, beroende på spelets syfte, ta med utländska studenter för att bättre simulera främmande nationer. Mer om detta i avsnitt 4.

⁵ De beteckningar som utnyttjas är direkt hämtade från Guetzkow.

beröra. DL är en parameter, som kallas »decision latitude». Dess närmare innebörd skall också strax beröras. Bokstäverna a, b, c och d är konstanter. Vi ser, under förutsättning av att DL är konstant, att pOH växer lineärt med VS_m . (Detta förutsätter naturligtvis också att lämpliga värden valts på a, b, c, d.) Ju större den allmänna tillfredsställelsen är desto större blir alltså sannolikheten för att regeringen får sitta kvar. Och det verkar ju naturligt.

VS_m bestäms i sin tur av följande samband: $VS_m = (eVS_{cs} + gVS_{ns})$. Variabeln VS_{cs} betecknar här »den del av befolkningens tillfredsställelse» som härrör från förbrukning av konsumtionsvaror och VS_{ns} »den del av tillfredsställelsen» som sammanhänger med landets nationella säkerhet. Dessa båda faktorer påverkas i sin tur av de allokeringsbeslut regeringen gör och på ett sätt som strax skall redovisas.

Så till parametern DL. Denna kan sägas vara ett mått på beslutsfattarnas frihet att fatta beslut utan återverkningar från opinionen. Man ser lätt av det första sambandet att ju större DL är desto mindre variationer i pOH ger variationer i VS_m (DL förutsättes hela tiden vara mindre än b). Denna frihet att utan stora återverkningar från opinionen fatta beslut är naturligtvis mycket olika utvecklad i verklighetens nationer. Genom att välja olika värden på DL för olika nationer i spelet kan man därför i spelet representera dessa verklighetens olikheter. Spelets nationer ges också i ursprungsläget olika värden på DL. Samtidigt ges emellertid möjlighet för beslutsfattarna att inom vissa gränser, och till vissa kostnader, förändra värdet på DL i den egna nationen.

Vid angivandet av vad som påverkar de båda storheterna VS_{cs} och VS_{ns} kommer man in på de centrala frågorna i samband med beslutsfattandet. Varje nation har i ursprungsläget ett antal BC-enheter (Basic Capability units), olika antal för olika nationer. Detta antal kan ses som ett sammanfattande mått på nationens tillgångar av arbetskraft, realkapital, råvaror osv. Dessa BC-enheter kan utnyttjas antingen för produktion av CS-enheter (Consumption Satisfaction units), dvs. konsumtionsvaror, eller FC-enheter (Force Capability units), dvs. militära förband. BC-enheter kan också utnyttjas för att generera nya BC-enheter, dvs. för investering. Hur många CS-enheter eller FC-enheter eller nya BC-enheter en nation får för en BC-enhet varierar. För varje nation och varje typ av enhet är dessa produktionskapaciteter bestämda i ursprungsläget.

Varje land kan alltså genom allokeringsbeslut söka uppnå en tillfredsställande mängd CS-enheter och FC-enheter nu och i framtiden. För framtiden tas vägen över nyproduktion av BC-enheter.

Enheter kan emellertid också skaffas på annat sätt än genom egenproduktion. Antag t.ex. att ett land har en hög produktionskapacitet för CS-enheter men en låg för FC-enheter och att det för ett annat land är tvärtom. I så fall finns ett incitament till ett handelsutbyte vilket spelet också tillåter. Det är också möjligt att genom krig erövra andra länder med deras tillgångar. För alla dessa typer av beslut görs avdömningsregler med hjälp av på förhand fastställda avdömningsregler. Det finns t.ex. regler som bestämmer utgången av militära konfrontationer när man känner parternas militära insatser.

Spelet spelas i en serie på varandra följande omgångar. I varje omgång fattas allokeringsbeslut och ev. andra beslut i de olika nationerna. När besluten fattats

sker avdömning. Därefter startar en ny beslutsomgång i det läge som genom avdömningen etablerats. På så sätt fortsätter spelet genom en serie omgångar. Det omedelbara resultatet blir en viss händelseutveckling inom det »internationella system» som spelet med sina nationer utgör.

Praktiskt utformas spelet så att nationslagen sitter i olika rum. Inom nationslagen, dvs. »regeringarna», sker kommunikationen muntligt. Mellan nationerna sker all kommunikation skriftligt och förmedlas av speciella kurirer. Även i denna informationspridning finns element av realism genom att en del kommunikationer kan vara hemligstämplade och andra öppna. Av de hemligstämplade informationerna kommer en del slumpvis utvalda att ändå publiceras av spelledningen; läckor finns inbyggda i systemet. Fördröjningar i kommunikationerna kan också byggas in genom att kurirerna »ligger på» meddelanden ett tag innan de vidarebefordrar dem. Varje omgång i spelet kan ta någon eller några timmar. De fattade besluten nedskrivs på för ändamålet särskilt tillverkade blanketter som går till spelledningen. Avdömningen kan göras på datamaskin.

Ytterligare faktorer bidrar till realismen. Det utges t.ex. en tidning, *World News*, som rapporterar om pågående förhandlingar och som ger aktuell statistik om nationernas ekonomiska tillstånd m.m.

Varje gång ett spel av denna typ spelas utnyttjas också ett visst bakgrunds-scenario. Detta scenario beskriver en historisk utvecklingslinje som tänkes genomlöpt innan spelet börjar. På så sätt undviks att spelet startar i tomma luften. Det finns en historisk bakgrund mot vilken besluten i den första omgången, och de följande, fattas. Denna bakgrund kan vara ett stycke verklig historia eller en fiktiv händelseutveckling beroende på vilket syftet med spelet är.

Slutligen skall också nämnas att de i spelet ingående nationerna kan vara fiktiva eller genom lämpliga val av parametrar och konstanter så utformade att de kan tänkas representera verkliga nationer. Om man arbetar med reella nationer uppstår frågan om spelarna skall spela så bra de kan eller om de skall spela på det sätt de tror att motsvarande nationer skulle spela i motsvarande situation. Även här är syftet avgörande.

Spel 3

Detta spel har utvecklats för att ta fram underlag för politiskt beslutsfattande. Tillämpningarna har legat inom det militärstrategiska området. Den följande framställningen är skriven med utgångspunkt från bl.a. två skrifter av Bloomfield och av Weiner som utförligt redogör för speluppläggning och resultatanalys i denna form av spel.⁶ I Weiners fall är det fråga om att studera vilken roll US Air Force kan spela i eventuella begränsade krig i Sydostasien, Fjärran Östern och Mellanöstern i en nära framtid. I Bloomfields fall var problemet hur en omfattande nedrustning och tillkomsten av internationella militära styrkor

⁶ Lincoln P. Bloomfield, *Four Political-Military Exercises*, Center for International Studies, MIT, April 1963. (Stencil).

Milton G. Weiner, *War Gaming Methodology*, RAND RM-2413, July 1959. (Stencil).

skulle påverka USA:s möjlighet att realisera utrikespolitiska målsättningar i eventuella framtida krissituationer. Här skall jag endast beskriva de yttre dragen hos dessa spel. Hur spelen tänkes bidra till lösandet av de uppställda problemen behandlas i avsnitt 4.

Spelet skiljer sig från det föregående genom att det är lösare strukturerat; reglerna för vad spelarna får och inte får göra är mycket mindre fixerade. Det samma gäller avdömningsreglerna. Det finns även andra skillnader, vilket framgår av det följande.

I spelet finns i allmänhet två lag, som i den förekommande jargongen betecknas det röda och det blå laget. Vart och ett av dessa representerar en eller flera nationer. I allmänhet representerar det röda laget Sovjetunionen plus något eller några länder som är lierade med Sovjetunionen och involverade i en internationell konflikt. På samma sätt representerar det blå laget USA plus en eller flera allierade. Antalet personer i varje lag kan ligga mellan fem och tio. Dessa medlemmar är experter, och detta är viktigt, på t.ex. de politiska förhållandena i de länder deras lag representerar, på militära frågor eller på relevanta ekonomiska frågor. Eventuellt kan spelarna, som i spel 2, bli tilldelade roller i sina respektive lag. Även om det är vanligast med endast två spelande lag så förekommer det också att ytterligare lag utnyttjas. Ett tänkbart tredje lag kan t.ex. representera FN.

Vid sidan om de spelande lagen finns också en s.k. kontrollgrupp med ungefär lika många medlemmar. Även kontrollgruppen är sammansatt av experter inom relevanta områden och dess väsentliga uppgift är avdömnings. Dessutom kan kontrollgruppen, innan den avdömer effekterna av gjorda drag, också bedöma om dragen över huvud taget är troliga eller rimliga eller inte. På så sätt garanteras att spelet inte genererar mycket otroliga händelseutvecklingar. Kontrollgruppen kan också styra utvecklingen så att den inte avviker från vad som är betydelsefullt för det studerade problemet. Den kan också fungera som »natur» genom att introducera händelser och störningar som ligger utanför de spelande lagens kontroll.

Då detta spel syftar till att ta fram underlag för beslutsfattande tänkes spelet alltid representera verkliga förhållanden med verkliga nationer. Som i det föregående spelet utnyttjas man ett bakgrundsscenario som beskriver en händelseutveckling fram till den tidpunkt då spelet startar. Denna händelseutveckling kan rymma både element från faktisk historia och fikiva element. Om man t.ex. önskar spela genom en hypotetisk krissituation några år in i framtiden så måste, av naturliga skäl, händelseutvecklingen fram till denna tidpunkt vara fiktiv.

Då spelet startar överväger de båda lagen sina första drag och gör också upp långsiktiga planer för sitt framtida handlande. I motsats till det föregående spelet är de härvid inte genom spelets regler begränsade till vissa typer av beslut. De kan göra allt som motsvarande verkliga nationer under motsvarande förhållanden kan tänkas göra. Efter det att nationerna bestämt sig för sina drag går dessa till kontrollgruppen. Kontrollgruppen prövar först om dragen är realistiska i bemärkelsen tänkbara under verkliga förhållanden. Om så är fallet göres sedan en avdömnings där man bedömer den samlade effekten av de två lagens drag. Denna avdömnings innehåller både militära och politiska element. För den politiska sidan

och en stor del av den militära är det fråga om expertbedömningar. I kraft av sitt expertskap talar medlemmarna i kontrollgruppen helt enkelt om vad de anser att resultatet av de av lagen vidtagna åtgärderna blir. För delar av den militära avdömningen, t.ex. för en begränsad taktisk operation, kan emellertid förekomma att man avdömer genom att mekaniskt applicera på förhand utformade avdömningsregler (dvs. på samma sätt som i spel 2). Genom att flera drag göres efter varandra kommer i detta spel, liksom i det föregående, en viss händelseutveckling att bli resultatet av spelet. Denna händelseutveckling kan sedan analyseras för olika syften.

I detta spel, liksom i spel 2, uppstår problemet om lagen skall spela så bra de kan eller på det sätt de bedömer att motsvarande nationer skulle handla under verkliga förhållanden. Ofta gör man så att det land i vilket spelet utföres, och för vilket spelet är avsett att vara »policy-research», spelar optimala strategier medan övriga länder spelar predikterade strategier.

En mycket stor mängd data utnyttjas i detta spel. För det första lägges stor vikt vid att lagens medlemmar verkligen är experter inom sina respektive områden. Därmed tillföres spelet stora kunskapsmängder och kapacitet för kvalificerade bedömningar. Bakgrundssceneriet utarbetas med stor omsorg och detaljrikedom och också med utnyttjande av experter. Dessutom förekommer i spel-lokalerna relevant kartmaterial, relevant statistik m.m. När lagen och kontrollgruppen överväger olika beslut kan de därför, på samma sätt som verklighetens beslutsfattare, skaffa fram uppgifter som är av betydelse för beslutet men som de inte har i huvudet.

Rent praktiskt är spelet upplagt så att de båda lagen och kontrollgruppen sitter i olika rum. Lagen har alltså inte direktkontakt med varandra. Den information som tillföres lagen, både i form av bakgrundsscenario och beträffande gjorda avdömningar, kan till viss del vara olika för de båda lagen. T.ex. kan en del information som ges det ena laget undanhållas det andra, vilket bidrar till realismen. När lagen bestämmer sig för olika drag nedtecknas dessa skriftligt för att i den formen gå in till kontrollgruppen. Även avdömningsresultaten förmedlas skriftligt. Därigenom blir det lättare att i efterhand skriva spelets historia och att analysera denna.

Spelet är mindre tekniskt än det föregående. Formella regler för beslutsfattande och avdömning existerar knappast alls. Istället förlitar man sig på ett omfattande utnyttjande av expertbedömningar. Man kan säga att spelet i själva verket innebär att man organiserar en starkt problemorienterad diskussion mellan experter inom olika områden av relevans för problemet. Spelsituationen styr diskussionen och håller den samman kring det problem man är intresserad av.⁷

⁷ Bl.a. vid RAND Corporation har man experimenterat med spel som till sin formella uppbyggnad är ännu enklare än det här beskrivna, men för vilka grundtanken är densamma, att organisera en problemstyrd expertdiskussion. Deltagarna sitter alla runt samma bord och den enda struktureringen består i en rollfördelning. Spelen kallas »seminar play» och utnyttjas för vad som i avsnitt 4 kallas scenario-analys. Erfarenheterna rapporteras vara goda. Se t.ex. Weiner, op. cit. s. 72.

Spel 4

Detta spel, som betecknas TEMPER, är till skillnad från de föregående av en typ som ej utnyttjar mänskliga beslutsfattare.⁸ TEMPER står för »Technological, Economic, Military and Political Evaluation Routine» och är helt enkelt ett datamaskinprogram.⁹ Beslutsfattande såväl som avdömning sker efter programmerade regler. TEMPER utvecklades i USA under början av 60-talet på uppdrag av försvarsdepartementet. Syftet var att studera problem sammanhängande med det kalla kriget.

TEMPER är för att citera dess upphovsmän uppbyggt från tanken att för att förstå det internationella skeendet är det nödvändigt att anlägga ett brett perspektiv, en global syn, och samtidigt i analysen inlemma ett mycket stort antal nationer och en lång rad av olika typer av faktorer som bestämmer dessas handlande. Därför ingår militära, ekonomiska, politiska och sociala faktorer, osv. i modellen. Man har eftersträvat totalperspektiv snarare än att detaljstudera någon enskild aspekt av det internationella skeendet. Spelet uppvisar därför en påtaglig storlek och komplexitet. I dessa avseenden skiljer sig emellertid inte TEMPER på något avgörande sätt från spel 2 och 3.

Ett annat drag hos spelet är den starka beslutsorienteringen. Som beslutsfattande aktörer fungerar ett antal s.k. nationsgrupper. Hur dessa är konstruerade framgår senare. Aktörerna har vissa målsättningar och värderingar. De observerar hur världen avviker från det tillstånd som med hänsyn till målsättningarna vore önskvärdt och söker därefter genom olika handlingar minska dessa avvikelser. De handlingar som ställer sig bäst från kostnads-effekt-synpunkt väljes. Aktörerna uppvisar stora likheter med den välbekante »economic man».

I spelet ingår data som beskriver 117 verkliga nationer i något trettiotal olika avseenden, som t.ex. folkmängd, råvarutillgångar, militära resurser, nationalprodukttillväxt och intensiteten i de utrikespolitiska målsättningarna.

Nationerna kombineras med varandra till högst 39 s.k. nationsgrupper, vilka utgör de egentliga aktörerna. Att man skär ned antalet aktörer från 117 till 39 sammanhänger med datamaskinens begränsade kapacitet. Beroende på vilket pro-

⁸ Redogörelsen, som är mycket kortfattad, är till stor del baserad på Clark C. Abt m.fl., *TEMPER, Volume I, Orientation Manual*, Defence Documentation Center, AD 470375. (Stencil).

⁹ Den speltyp, som representeras av TEMPER, kallas inte alltid för »spel». Allmänt talat kan både beslut och avdömning göras genom mänskliga bedömningar eller mekaniskt. Det finns då fyra möjliga kombinationer, nämligen: (I) mekaniska beslut och mekanisk avdömning, (II) mekaniska beslut och mänsklig avdömning, (III) mänskliga beslut och mekanisk avdömning, och (IV) mänskliga beslut och mänsklig avdömning. Ibland reserverar man beteckningen spel för III och IV och talar beträffande I om simuleringar. (Några verksamheter av typ II torde knappast existera). TEMPER är nu ett fall av mekaniska beslut och mekanisk avdömning och kan därför kallas simulering. I fortsättningen kommer jag emellertid att tala om spel i alla fallen. För en ytterligare diskussion av dessa definitioner se Anatol Rapoport, *Strategy and Conscience*, Harper & Row, 1964, chapter 13. Se även avsnitt 3 i denna uppsats.

blem man studerar kan man emellertid kombinera nationerna till nationsgrupper på olika sätt.

Varje nationsgrupp beskrivs genom ett antal uppgifter som på något sätt utgör en sammanställning av de uppgifter som gäller för de i nationsgruppen ingående nationerna. För att ta enklaste tänkbara exempel så skulle t.ex. folkmängden i en nationsgrupp bestående av Kanada och USA fås genom addition av folkmängderna i dessa båda stater.

Nationsgrupperna är av tre slag; västliga, östliga och neutrala. De västliga nationsgrupperna utgör tillsammans ett västligt block och motsvarande gäller för de östliga grupperna. De neutrala grupperna är inte sammanhållna så att det på motsvarande sätt är motiverat att kalla dem för ett block. Denna blockuppdelning sammanhänger med att spelet är direkt konstruerat för att studera förhållanden under de kalla kriget då en sådan uppdelning präglade den internationella bilden. Vid sidan om blockuppdelningen arbetar man också med ett mått på »vänskap» mellan nationsgrupper. Vänskapen mellan nationsgrupper påverkar handeln dem emellan, möjligheterna till militär hjälp osv. Omvänt är också vänskapen beroende av bl.a. handeln. Dessa vänskapsmått spelar en central roll i TEMPER eftersom ett av huvudsyftena med spelet är att studera hur olika faktorer påverkar sammanhållningen inom allianser och också att studera vilka medel som kan vara effektiva för att knyta ytterligare medlemmar till en allians.

Eftersom nationsgrupperna söker förändra sin situation i världen så att den svarar mot deras målsättningar så kommer spelets förlopp att starkt påverkas av korrektheten i den information om världens beskaffenhet de olika grupperna har. I modellantagandena finns här medtaget både fördröjning av information och störning eller förvanskning av information. Man avser att på så sätt få en realistisk bild av verklighetens informationsflöden.

Bland typer av åtgärder en nationsgrupp kan vidtaga för att minska avvikelserna mellan målsättning och verklighetens faktiska beskaffenhet finns följande:

1. Modifiering av målsättningar
2. Resursallokering
3. Manövrerande (utan strid) med militära medel
4. Militära stridshandlingar
5. Internationellt förhandlande.

Genom de åtgärder som vidtages kommer verkligheten att förändras. Vilka förändringarna blir fastställs genom inprogrammerade avdömningsregler. De data som beskriver den nya verkligheten matas sedan in i databanken. Därefter vidtages nya åtgärder av nationsgrupperna och på så sätt fortsätter processen genom ett antal omgångar. Maximalt spelas 480 omgångar och dessa tänkes motsvara en verklig tid av 10 år. När modellen köres utspelas alltså ett händelseförlopp som maximalt representerar en tio-årig utveckling.

Denna summariska beskrivning av TEMPER-programmet skall avslutas med några uppgifter som belyser graden av komplexitet hos den verklighet som programmet representerar.

Varje nationsgrupp är, som jag tidigare sagt, beskriven med avseende på något trettiotal egenskaper. Dessa är ekonomiska (t.ex. nationalprodukt och arbetskraftens storlek), psykologiska eller kulturella (t.ex. nationens villighet att utnyttja militära medel för att nå sina mål), politiska t.ex. beskaffenheten av relationerna till andra nationsgrupper) och militära (t.ex. mängden av forsknings- och utvecklingsarbete på strategiska kärnvapen).

Varje nationsgrupps ekonomi är indelad i sex huvudsektorer: en militär sektor, en för tung industri, en för konsumtionsvaruindustri, en för jordbruk, en för naturresurser och en för servicearbeten. De militära styrkorna, för att ta ett avslutande exempel, är inom både det strategiska och det taktiska området indelade i fyra huvudgrupper.

Dessa uppgifter illustrerar väl att den värld som finns uppbyggd i TEMPER är avsevärt mer komplex än den i t.ex. spel 2.

3. *Spelen jämförda med varandra och med verkligheten*

Trots att de beskrivna spelen i väsentliga avseenden är olika varandra finns också påtagliga likheter. Alla spelen innehåller ett antal aktörer eller spelare, de har regler, mer eller mindre strikt utformade, för vilka drag som är möjliga och de har avdömningsregler med vars hjälp resultaten av gjorda drag fastställs. Dessa egenskaper karakteriserar inte bara de beskrivna spelen utan är allmänt förekommande hos politiska spel.

Ölikheterna mellan spelen är också påtagliga. En del av dessa berör det sätt på vilket beslut fattas av aktörerna. Besluten kan antingen fattas genom ett mekaniskt tillämpande av vissa på förhand bestämda regler, som kan vara deterministiska eller probabilistiska; eller också kan besluten fattas av mänskliga beslutsfattare. I detta senare fall kan de formaliserade restriktioner som omgärdar beslutsfattandet vara mer eller mindre omfattande. I både spel 1 och 2 fanns gått om sådana restriktioner. I spel 1 var ju endast 6 beslut, representerande olika permutationer av A, B och C, möjliga. I spel 2 fanns visserligen ett nästan obegränsat antal möjliga beslut för varje spelare, men besluten måste vara av en viss karaktär. Det fanns t.ex. endast tre möjliga allokeringsobjekt tillgängliga vid de ekonomiska besluten. Om en nation ville starta krig mot en annan så måste detta vara ett krig av en på förhand angiven typ av krig osv. I spel 3 fanns inga eller få restriktioner av detta slag. Allt som beslutsfattarna kunde komma att tänka på var tillåtet under förutsättning att det av kontrollgruppen bedömdes som ett möjligt beslut med hänsyn till den föreliggande situationen.

Även avdömningsreglerna kan göras antingen mekaniskt eller av mänskliga avdömare. I spel 1 och 2 gjordes den mekaniskt och i spel 3 väsentligen av mänskliga avdömare. Inte oväntat finns ett samband mellan det sätt varpå besluten fattas och det sätt varpå avdömningsreglerna utföres. I spel 2 t.ex. är ett av skälen till att beslutsfattandet är omgärdat av starka restriktioner just att en mekanisk avdömningsreglering, som i vissa sammanhang är önskvärd, därigenom blir möjlig. Av liknande skäl förekommer heller inga spel där beslutsfattandet är mekaniskt och avdömningsreglerna mänskliga.

De föreslagna uppdelningarna av spel skulle alltså se ut på följande sätt:

---

mänskligt beslutsfattande		mekaniskt beslutsfattande (probabilistiskt eller deterministiskt)
ej omfattande formaliserade restriktioner	omfattande formaliserade restriktioner	och
och	och	mekanisk avdömning (probabilistisk eller deterministisk)
icke-mekanisk avdömning	mekanisk av- dömning (pro- babilistisk eller determi- nistisk)	
Ex: spel 3	Ex: spel 1 och 2	Ex: spel 4

Naturligtvis kan man dela in spel på andra sätt än det här föreslagna. Ett sätt är att beskriva dem med hänsyn till komplexitetsgraden. Komplexa spel skulle då vara sådana i vilka man sökt representera ett stort antal i verkligheten förekommande variabler. Från den synpunkten är spelen 2, 3 och 4 förhållandevis komplexa medan spel 1 är enkelt.

I det föregående har jag jämfört spelen med varandra men de kan också jämföras med verkligheten. En sådan jämförelse kan utgå från en diskussion av modellbegreppet.

Med en modell avses här rätt och slätt en bild av någon aspekt av verkligheten. I denna bemärkelse är en karta en modell, ett vanligt organisationsdiagram av den typ som förekommer i institutionsbeskrivningar är en modell, en båtmodell är en modell osv. Det finns matematiska modeller i vilka de ingående variablerna betecknar, eller avbildar, verkliga företeelser. Man kan skilja mellan dynamiska och statiska modeller där de dynamiska är sådana som avbildar ett förlopp i tiden. De statiska modellerna däremot ger en ögonblicksbild, en tillståndsbeskrivning. Alla modeller har en viss positiv och en viss negativ analogi med verkligheten. För t.ex. en karta är den positiva analogin uppenbar. Den negativa analogin består i att den avbildar verkligheten i förminskad skala, den är mindre detaljrik än verkligheten, den är presenterad (för det mesta) i ett plan medan verkligheten är tredimensionell osv. Både den positiva och den negativa analogin är viktiga. Det är den positiva analogin som gör att modellen överhuvud är värd att konstruera och studera. Den negativa analogin innebär att en mängd detaljer, som är ointressanta med hänsyn till det speciella problem som studeras, bortabstraheras. Modellen blir därigenom mera hanterbar och mera lättöverskådlig än motsvarande verklighet. Det är detta som gör att man ofta studerar modeller som ett komplement till ett direkt studium av verkligheten. Inom ramen för en dynamisk modell kan man genomföra pseudoexperiment under kontrollerbara betingelser och inom områden, t.ex. samhällsvetenskapliga, inom vilka experiment antingen är omöjliga eller mycket dyrbara att utföra i verkligheten. Beträf-

fande internationella politiska förhållanden är dessa svårigheter med direkta experiment uppenbara. Om samtidigt en modells positiva analogi med verkligheten är tillräcklig så kan ett sådant experiment ge insikt i verkliga förhållanden.

De beskrivna spelen kan nu betraktas som modeller av den internationella verkligheten. Från den synpunkten är det av intresse att se vilken negativ och positiv analogi de har med denna verklighet. Här skall jag, utan anspråk på fullständighet, endast ange några av de avvikelser från verkligheten, dvs. exempel på negativ analogi, som förekommer i spel 2 och 4.¹⁰ Dessa exempel kan inte utan vidare tolkas som brister hos de berörda spelen. En viss negativ analogi är ju, som framhållits, alltid värdefull och vilken negativ analogi man önskar hos ett spel beror på dess syfte. Exempelen på avvikelser är följande.

Spel 2

1. Inga geografiska faktorer är medtagna. Bl.a. innebär detta att karaktären hos en konflikt mellan två nationer ej påverkas av avståndet mellan dem.
2. Spelet innehåller, jämfört med världen som helhet, ett litet antal nationer.
3. De människor som spelar spelet blir, om de misslyckas med att realisera sina målsättningar, straffade endast inom ramen för spelet och inte i sitt liv för övrigt. Bl.a. på grund av detta är situationen för spelets spelare och verklighetens beslutsfattare mycket olika.
4. Tidsskalan är komprimerad. Några timmars speltid kan representera några månaders verklig tid. Förmodligen påverkar detta spelarnas bedömning av olika situationer och därmed deras handlande.
5. Sociala processer, t.ex. opinionsbildningsprocesser, är påtagligt ofullständigt beskrivna. Modellens beskrivning av militära faktorer är mer nyanserad.
6. Parametervärden i avdömningsreglerna är ofta godtyckliga.

Spel 4

1. Militära transporter är möjliga endast till sjöss.
2. Inga alliansombildningar är möjliga (inom ramen för en viss körning av modellen).
3. Aktörerna, dvs. nationsgrupperna, är mycket stora genom att de består av ett

¹⁰ Det finns flera arbeten i vilka spel 2 och 4 jämföres med »verbala teorier» för internationell politik eller med verkligheten. I samband med en redogörelse för validitetsproblemet i avsnitt 4 kommer dessa arbeten att beröras. Emellertid är de av intresse också här och den följande framställningen utgår till viss del från dem. Arbetena är följande:

— Cook m.fl., *TEMPER as a Model of International Relations: An Evaluation for The Joint War Games Agency Department of Defense*, AD 653 606, (stencil).

— Morton Gordon, *International Relations Theory in the TEMPER Simulation*, Abt Associates, Inc., October 1965 (stencil).

— William D. Coplin, *Inter-Nation Simulation and Contemporary Theories of International Relations*, *The American Political Science Review*, September 1966.

(Gäller spel 2.)

flertal nationer. Inom dessa aktörer finns inga »delaktörer». Det finns därför inte heller några meningsskiljaktigheter, splittringar och fraktionsbildningar inom aktörerna.

4. Någon internationell organisation, typ FN, förekommer inte.
5. Modellen är starkt beslutsorienterad med aktörer som beter sig som »economic man». Något utrymme för omedvetna, affektladdade eller oreflekterade handlingar finns inte.
6. Sociala processer är ofullständigt beskrivna. (Detta är samma avvikelse som 5) i spel 2.)
7. Många godtyckliga bestämningar av kvantitativa storheter i programmet. (Jämför avvikelse 6) i spel 2.)

4. *Syften med politiska spel*

Syftet med politiska spel kan variera. Jag skall här diskutera möjliga syften under rubrikerna, (1) hypotesgenerering och hypotesprövning, (2) scenarioanalys, (3) undervisning, och (4) träning av beslutsfattare.

Hypotesgenerering och hypotesprövning

Med hypoteser avses här generella satser (general laws) av intresse i internationell politik. Exempel på sådana satser är följande:

H₁: Frekvensen av översända meddelanden är större inom en militärallians än mellan allianser.¹¹

H₂: Antalet meddelanden skickade från en stat till en annan blir mindre ju mer den tidigare staten känner sig hotad av den senare.¹¹

H₃: Kärnvapenspridning inom militära allianser medför mindre sammanhållning mellan medlemmarna.

H₄: Kärnvapenspridning ökar krigsriskerna.

För en femte hypotes krävs en mindre kommentar. En nation säges ha en kapacitet för fördröjd vedergällning, om den, efter att ha blivit anfallen, under alla förhållanden har så mycket strategiska vapen kvar att den kan tillfoga angriparen icke-acceptabla förluster. Hypotesen är följande.

H₅: Om i ett internationellt system ingår en nation med kapacitet för fördröjd vedergällning så blir krig som inträffar mindre omfattande än de annars skulle ha blivit.¹²

Dessa exempel avser endast att bleysa vad som menas med »generell sats». Några anspråk på att satserna är sanna finns i och för sig inte.

En stor del av studiet av internationell politik går nu ut på att finna sanna generella satser och att sammanfoga dessa till en teori. I ett sådant studium ingår

¹¹ Hypotesen är hämtad från Dina A. Zinnes, *A Comparison of Hostile Behavior of Decision-Makers in Simulate and Historical Data*, World Politics, April 1966.

¹² Hypotesen hämtad från John R. Raser-Wayman J. Crow, *A Simulation Study of Deterrence Theories*, Western Behavioral Sciences Institute (stencil).

bl.a. ett led i vilket man försöker komma på rimliga generella satser (hypotesgenerering) och ett led i vilket man genom datasamling prövar satsernas riktighet (hypotesprövning). Politiska spel har utnyttjats i båda sammanhangen.

För att spel skall kunna utnyttjas i ett hypotesgenererande syfte är det nödvändigt att de har en viss komplexitet. Detta krav är uppfyllt för spel av typ spel 2, 3 och 4. I t.ex. spel 4 är strukturen så komplex att de långsiktiga effekterna av olika val av ingångsdata är långt ifrån uppenbara. Detta är sant även om dessa effekter är logiska konsekvenser av ingångsdata och spelets konstruktion. Därför är det också klart att den person som studerar händelseutvecklingar i denna modell kan få uppslag om skilda hypoteser. I spelen 2 och 3 kan också en utomstående observatör på samma sätt få uppslag om möjliga samband. I dessa två spel tillkommer emellertid ett viktigt moment. De personer som deltar i spelet, som beslutsfattare eller som avdömare, observerar naturligtvis händelseutvecklingen, men de genererar den också. Själva spelsituationen är provokativ och idéstimulerande. Speldeltagarna har därför en unik möjlighet att, t.ex. efter spelet, sinsemellan diskutera den spelutveckling de själva varit starkt involverade i. En sådan diskussion är en effektiv grogrund för idéer och uppslag. Spel av typ spel 1 kan knappast, till skillnad från spel av typerna 2, 3 och 4, användas för hypotesgenerering. Bristen på komplexitet är så påtaglig att några nya idéer knappast lär produceras under spelets gång.

Spel kan alltså ibland fungera som hypotesgeneratorer. Om de för detta syfte är effektivare än en enskild person, eller än en vanlig diskussionsgrupp, går det inte att säga något generellt om.

I princip bör spel också kunna utnyttjas för hypotesprövning. Från ett spel-experiment får man ju fram en stor mängd data. Dels genom direkt observation av vad som händer och dels, om spelet är baserat på mänskliga deltagare, i form av intervjudata. T.ex. kan man intervjua speldeltagarna om deras uppfattning av andra spelares avsikter. Man kan göra innehållsanalyser av den skriftliga kommunikationen i ett spel, osv.

Att använda spel för hypotestestning är också av vissa skäl tilltalande. Även om det finns mycket data från den internationella politikens verklighet så är också många data p.g.a. sekretess otillgängliga. Dessutom är det naturligtvis i de flesta sammanhang omöjligt att utföra några experiment i den internationella verkligheten. Det finns därför behov av pseudoexperiment, och spel kan betraktas som sådana. Inom ett spel kan experiment utföras under kontrollerbara betingelser och upprepning är möjlig.

I praktiken är emellertid frågan om spels utnyttjande för hypotesprövning komplicerad. Det s.k. *validitetsproblemet* är centralt. Tidigare har sagts att spelen kan betraktas som modeller och att sådana alltid har en viss positiv och en viss negativ analogi med verkligheten. Validitetsproblemet gäller just frågan om den positiva analogin är tillräcklig för att en hypotes som blivit belagd med data från ett spel, och därför i första hand är sann för spelet, också gäller i verkligheten.

Frågan om ett visst spels validitet måste naturligtvis i sista hand avgöras empiriskt genom en direkt jämförelse med verkligheten. Med hänsyn till de tidigare berörda svårigheterna att studera den internationella verkligheten är det därför lätt att inse validitetsproblemet svårighetsgrad. Problemet är emellertid

föremål för en omfattande behandling.¹³ Det har börjat växa upp systematiskt uppbyggda data-banker med data från internationell politik.¹⁴ Dessa utnyttjas för jämförelser mellan spel och verklighet. På basis av sådana jämförelser kan man sedan genom modifieringar av spel successivt anpassa dessa efter verkligheten. Ett annat exempel på strävan efter bättre validitet är försök att systematiskt studera personlighetsegenskaper hos ledande statsmän för att sedan genom psykologiska test ta fram speldeltagare som så mycket som möjligt liknar de beslutsfattare de skall representera.¹⁵

Vid sidan om dessa försök till direkta jämförelser mellan spel och verklighet har också gjorts jämförelser mellan spel och verbala teorier för internationell politik.¹⁶ Med »verbala teorier» avses sådana system av hypoteser som byggts upp av t.ex. Hans Morgenthau och Morton Kaplan. Man har också gjort jämförelser mellan händelseutvecklingar genererade i spel och initierade expertbedömningar om framtiden i den internationella politiken.¹⁷

Det är för tidigt att göra någon bedömning av dessa olika ansatser till behandling av validitetsproblemet. En grundläggande svårighet är denna. Antag att man genom empiriska jämförelser visat att ett spel i många avseenden liknar verkligheten. Antag att man därefter i detta spel önskar pröva en hypotes som är omöjlig att pröva i verkligheten; det är ju just för sådana hypoteser spel är tänkta att vara speciellt användbara. Trots att spelet på många sätt visat sig likt verkligheten kan man ändå inte i detta fall, det ligger i sakens natur, vara säker på att spelet är verklighetstroget i avseende på just de aspekter som är relevanta för den hypotes man vill pröva.

Det finns alltså skäl till en mycket stor försiktighet när spel användes för hypotesprövning. Trots detta kan det vara av intresse att redovisa några få exempel på sådan prövning.

I den uppsats som innehåller H_1 och H_2 finns också en lång rad andra hypoteser. Dessa handlar till stor del om hur beslutsfattare uppfattar sin omgivning och om vad som påverkar dessa uppfattningar. Testningen har utförts i ett spel av samma typ som spel 2. Samtidigt har hypoteserna testats på ett historiskt material, hämtat från utvecklingen omedelbart före första världskriget. Syftet har varit att testa hypoteserna men också att pröva spelets validitet genom en jämförelse med verkligheten. Innan prövning kunnat ske har det givetvis varit nödvändigt att operationalisera hypoteserna. I stora drag innebär resultatet att för både H_1 och H_2 fanns visst stöd i speldata och inget stöd i historiska data. Vanskligheterna med slutsatser från spel till verklighet framstår klart.

¹³ Beträffande olika försök att behandla validitetsproblemet se t.ex. Harold Guetzkow — Lloyd Jensen, *Research Activities on Simulated International Processes*, Background (Journal of the International Studies Association), February 1966, s. 267.

¹⁴ T.ex. David Singers data från perioden 1815—1945.

¹⁵ Se t.ex. John Raser, *Personal Characteristics of Political Decision-Makers: Procedural Recommendations*, Western Behavioral Sciences Institute, October 1965 (stencil).

¹⁶ Exempel på sådana arbeten är Cook m.fl., op. cit., Morton Gordon, op. cit., och William D. Coplin, op. cit.

¹⁷ Se Guetzkow — Jensen, op. cit. s. 270.

Hypoteser beträffande effekter av kärnvapenspridning, dvs. hypoteser liknande H_3 och H_4 , finns prövade i ett arbete av Richard Brody.¹⁸ Ett spel av typ spel 2 har använts.

I den uppsats som innehåller H_5 finns också en lång rad hypoteser, som alla gäller effekten av en nations innehav av en kapacitet för fördröjd vedergällning. Hypoteserna har formulerats med utgångspunkt från tankar framförda i strategisk litteratur. Det utnyttjade spelet var av samma slag som spel 2. Spelet kördes 12 gånger. Vart och ett av dessa 12 spel tog tre dagar och inkluderade i sin tur 12 stycken 70 minuters spelomgångar. Resultatet blev, beträffande H_5 , falsifiering. En kapacitet för fördröjd vedergällning gjorde inträffade krig mer omfattande istället för tvärtom. Detta kan i sin tur sammanhånga med några andra resultat från dessa spel som innebär att en nation får en starkare upplevelse av sin egen styrka, blir aggressivare och mera villig att engagera sig i krig om den har den angivna kapaciteten. Även om detta resultat är intressant är det återigen svårt att utan vidare dra slutsatser från spelet till verkligheten.

I många fall kan man naturligtvis tänka sig att prövning i spel är ett första led i, och bara en del av, en mer omfattande hypotesprövning. Om en hypotes visat sig riktig i ett spel kan man då säga att den är så rimlig att en mera kostnadskrävande prövning i verkligheten kan vara värd sitt pris — om den nu alls är möjlig.

I de hittills redovisade fallen är det spel av typ spel 2 som utnyttjats för hypotesprövning. Även spel av typ spel 1 är av intresse i detta sammanhang. Under slutet av 50-talet fördes, bl.a. i USA, en omfattande diskussion om huruvida det var möjligt eller troligt att begränsade krig skulle kunna hållas begränsade. Många menade att sådana krig, när de startat, lätt kunde anta mer omfattande former. Ett argument för att en begränsning trots allt inte var orimlig var emellertid följande. Ett mera omfattande krig skulle vara sämre för *båda* de stridande parterna än ett begränsat krig. Trots stridiga intressen fanns därför också ett gemensamt intresse av begränsning. Om det fanns en för båda parter klart synlig gräns, vid vilken en begränsning skulle kunna ske, så var en sådan begränsning därför också trolig. En sådan gräns kunde vara gränsen mellan användning och icke-användning av kärnvapen, gränsen mellan bombning och icke-bombning av civila mål eller gränsen mellan användning och icke-användning av BC-stridsmedel. Man menade att om en sådan gräns fanns så kunde de stridande parterna, t.o.m. utan att kommunicera med varandra, koordinera sitt beteende i den bemärkelsen att kriget ej fördes utöver gränsen.

I en situation som den skisserade har parterna både gemensamma och stridiga intressen, på samma sätt som i spel 1. De stridiga intressena består i att båda vill i någon bemärkelse vinna kriget. De gemensamma intressena är att båda vill hålla kriget begränsat. Spel 1 visar nu att det i vissa situationer, i vilka det förekommer stridiga och gemensamma intressen, är möjligt för parterna att koordinera sitt beteende om det finns någon för alla parter synlig egenskap hos situationen

¹⁸ Richard A. Brody, *Some Systemic Effects of the Spread of Nuclear Weapons Technology: A Study through Simulation of a Multi-nuclear Future*, The Journal of Conflict Resolution, December 1963.

som styr koordineringen. Att personer som deltagar i spel 1 brukar skriva ner bokstäverna i ordningen A, B, C innebar ju att en sådan koordinering sker. Och koordineringen styrs av att just denna ordning är uppenbar och naturlig för de deltagande.

Att dra vittgående slutsatser från spel 1 till krigssituationer i verkligheten är naturligtvis inte möjligt. På sin höjd kan man säga att spelet kastar en del ljus över problem som har med krigsbegränsningars möjlighet att göra. Spelet visar emellertid att ett spel inte behöver vara mycket komplext för att ge något av intresse. Det är meningsfullt att konstruera mycket enkla spel som syftar till att avbilda bara en mycket begränsad aspekt av verkligheten.

På samma sätt som spel av typ spel 2 utnyttjades för hypotestestning är det naturligtvis möjligt att utnyttja speltypen 4. Att för samma syfte utnyttja speltypen 3 verkar mera diskutabelt. Efersom spelet är så löst strukturerat kommer spelbetingelserna att variera mycket starkt från gång till gång. Repetition av ett sådant spel för att få fram stora datamängder ter sig därför meningslös. Några exempel på hypotesprövning i egentlig bemärkelse med hjälp av denna speltyp har jag inte heller sett.

Scenarioanalys

I denna form av spelanvändning intresserar man sig inte primärt för generella satser. Intresset är istället direkt knutet till den händelseutveckling, eller scenario med ett annat ord, som ett spel genererar. Man skriver spelets historia, och man analyserar denna ungefär som en historiker analyserar ett faktiskt historiskt skeende. Man tittar alltså på de enskilda händelserna och på de enskilda beslut parterna fattat. Man försöker förstå varför de olika besluten utföll som de gjorde och vilken effekt de hade på den fortsatta utvecklingen. Framför allt är man intresserad av att identifiera och förstå beslut som är avgörande i den bemärkelsen att om de fattats på ett annat sätt så hade den fortsatta utvecklingen blivit väsentligt annorlunda.

Den typ av problem som scenarioanalysen tar sikte på uppträder ofta i samband med »policy-making». Det kan t.ex. gälla hur händelseutvecklingen i en viss kris-situation påverkas av om den ena eller den andra åtgärden vidtages. Problemen kan vara både kortsiktiga och långsiktiga. I det tidigare fallet kan man vara intresserad av hur man skall utnyttja disponibla resurser för att få ett så gynnsamt krisförlopp som möjligt. I det senare fallet kan huvudproblemet vara vilka resurser man skall anskaffa för att i eventuella krissituationer långt in i framtiden hålla så många handlingsmöjligheter som möjligt öppna. Generellt kan man säga att scenarioanalys av det här beskrivna slaget är ett hjälpmedel för att testa föreslagna åtgärder och strategier i utrikespolitik.

I princip kan man tänka sig att använda spel av samma slag som spel 2, spel 3 och spel 4 för scenarioanalys. Den typ som mest kommit till användning, och beträffande vilken man tycks ha de bästa erfarenheterna, är emellertid den som representeras av spel 3. Det finns framför allt två skäl till detta. För det första är man intresserad av att spelarna skall vara så lite som möjligt bundna av formaliserade restriktioner eftersom man då har lättare att få en anpassning till

verklighetens problem. Detta villkor är uppfyllt i speltypen 3. För det andra kan man i ett sådant spel, eftersom det utnyttjar mänskliga aktörer, låta de som deltagit i spelet också medverka i den efterföljande analysen av händelseutvecklingen. För detta är de, eventuellt kompletterade med utomstående, väl lämpade genom att de varit starkt involverade i spelet. För att spelutvecklingen skall bli tillräckligt intressant och analysen tillräckligt initierad är det emellertid av avgörande betydelse att speldeltagarna verkligen är högt kvalificerade experter inom sina respektive områden. Bortsett från att de olika experterna, var och en för sig, bidrager till diskussionen så kommunicerar de också med varandra, under och efter spelet. Spelet utgör därför en metod att integrera, eller sammansmälta, expertbedömningar från skilda områden till mer omfattande bedömningar som man ofta är intresserad av vid en scenarioanalys. Denna integrationsaspekt har understrukits av bl.a. Goldhamer.¹⁹

Undervisning

Vissa spel har använts i undervisningssyfte; t.ex. för undervisning av studenter. Idén är att man genom att delta i spel i vissa avseenden kan få en större insikt i internationell politik. Framför allt är det spel av typ spel 2, som använts i detta syfte.²⁰

Man kan sammanfatta de möjliga undervisningseffekterna på följande sätt. Deltagare i ett spel brukar bli starkt engagerade, vilket kan bidra till ett ökat intresse för studier av internationell politik. Spelen ger också en möjlighet för studenter att handla politiskt utifrån en analys och bedömning av politiska situationer. Tidigare inhämtade kunskaper om internationell politik kan därvid bli utnyttjade och effektivare inpräntade. Spel kan slutligen, om än på ett allmänt plan, ge en inblick i verklighetens beslutsfattares predikament.

Den som inom ramen för ett spel ställer upp och söker realisera utrikespolitiska målsättningar konfronteras med en lång rad problem. Han drabbas av inrikespolitiska restriktioner. Han tvingas handla under tidspress. Kommunikationen mellan den egna nationens olika beslutsfattare blir ofullständig. Han får svårigheter att på ett trovärdigt sätt kommunicera egna målsättningar till andra nationer. Han har svårt att få en överblick över den totala utvecklingen i spelet. Han ser spelutvecklingen i ett grodperspektiv och vet inte exakt vad andra nationer gör och vilka målsättningar de har. Han upplever osäkerheten i sina egna bedömningar. I alla dessa avseenden är det rimligt att anta att spelet på ett effektivt sätt förmedlar upplevelser som liknar dem verkliga beslutsfattare har.

Det är på detta sätt man tänkt sig att spel skall kunna fungera som ett pedagogiskt hjälpmedel. Intervjuer med studenter som deltagit i spel stöder också denna uppfattning. Det har också framhållits, t.ex. av Goldhamer, att dessa pedagogiska effekter blir förstärkta om studenterna efter ett spel får diskutera

¹⁹ Herbert Goldhamer — Hans Speier, *Some Observations on Political Gaming*, *World Politics*, October 1959, s. 77.

²⁰ Se Guetzkow m.fl., *Simulation in International Relations*, kapitel 6.

igenom sina erfarenheter med personer med erfarenhet av politik och beslutsfattande.²¹

Förmodligen är spel av samma slag som spel 2 bäst lämpade för undervisning. Man är inte i detta spel, som i speltypen 3 som är det andra alternativet, starkt beroende av spelarnas fantasi och kunskaper för att spelet över huvud skall komma igång. Genom att det på förhand är angivet vilka typer av beslut som kan ifrågakomma, och genom att deltagarna får blanketter i vilka dessa beslut skall fyllas i, så är det garanterat att någonting kommer att hända. En del av undervisningseffekterna befrämjas också av att spelet innehåller ett stort antal separata nationslag som i spel 2. Emellertid har även spel 3 använts för undervisning med rapporterat goda resultat. Av allt att döma blir emellertid kraven på deltagarna större i det fallet. I spel som spelas av experter, t.ex. spel 3, ligger det naturligtvis också ett undervisningsmoment i att olika experter träffar varandra och från olika utgångspunkter diskuterar gemensamma problem.

Träning av beslutsfattare

Det är inte givet att man skall ta upp »träning av beslutsfattare» som en separat rubrik eftersom gränsen mot både scenarioanalys och undervisning är oklar. Vad som avses, och vad som är ett uppenbart användningsområde för spel, är möjligheten att på förhand spela igenom situationer, t.ex. internationella kriser, som man förmodar kan inträffa och därvid spela med personer som också i verkligheten står nära beslutsfattandet. Det finns exempel från mellankrigstiden och från andra världskriget på att spel utnyttjats på detta sätt i Tyskland och Japan.²² I en uppsats om »Crisis management» i Berlin, Cypern och Laos nämns att spel användes i aktuell amerikansk utrikespolitik.²³ En författare Giffin berör också något användning av spel i amerikansk utrikespolitik. Han skriver »In the Joint War Games Agency, these games (det är fråga om spel av samma typ som spel 3) are used to assist in the analysis of national objectives, policies, plans, programs, and organization by illuminating future possible contingencies. They are not intended to be predictive. They are played by top level officials from the White House, State and Defense Departments, and the Services for the following benefits: Simulated crisis environment; realistic communications obstacles; exercise of command, control and intelligence systems; build interagency and interechelon rapport; point up weak spots in coordination, etc.; provide »feel» for Cold War »bargaining», negotiation, and escalation processes; broad overview for specialists; cross-fertilize ideas between agencies.»²⁴ Ytterligare en positiv effekt av spel som

²¹ Goldhamer — Speier, op. cit., s. 79.

²² Se Goldhamer-Speier, op. cit., s. 71 f; och Sidney F. Giffin, *The Crisis Game: Simulating International Conflict*, Doubleday & Company, 1965, s. 58 ff. Det är i dessa fall inte fråga om traditionella krigsspel utan om spel med ett starkt inslag av politiska faktorer.

²³ John C. Ausland — Hugh F. Richardson, *Crisis Management: Berlin, Cyprus, Laos*, Foreign Affairs, January 1966, s. 299.

²⁴ Giffin, op. cit., s. 70.

Giffin nämner är att de utgör en effektiv metod att få personer som i krissituationer skall samarbeta, att i förväg träffa och lära känna varandra.²⁵

Bortsett från flyktiga kommentarer av detta slag är det svårt att få veta något om hur spel utnyttjas av beslutsfattare. Detta sammanhänger naturligtvis med sekretesskravet. Klart är emellertid att spel ibland utnyttjas, att positiva resultat har redovisats och att det är fråga om spel liknande spel 3.

En avslutande synpunkt, som gäller hela avsnitt 4, är att det vid nästan varje användning av spel, inte bara när de användes för hypotesprövning, ligger en stor risk i att man överskattar spelets validitet. När t.ex. ett spel användes för undervisning får spelarna lätt många starkt upplevda erfarenheter. Men eventuellt kan dessa erfarenheter vara helt missvisande beträffande den internationella verkligheten. Det är i så fall fråga om en falsk undervisningseffekt. Om samma fenomen uppstår när spel utnyttjas för »policy-making» kan konsekvenserna bli katastrofala.

5. Litteraturförteckning

Denna litteraturförteckning inkluderar några fler titlar än de i fotnoterna förekommande och arbetenas huvudinriktning framgår dessutom. Med huvudinriktning på en viss speltyp menas att speltypen antingen är beskriven och diskuterad eller utnyttjad i någon studie. Vid sidan om de här givna referenserna kan man också generellt hänvisa till senare årgångar av »The Journal of Conflict Resolution».

	Huvudinriktning på spel av typ:				
	Allmän översikt	1	2	3	4
Clark C. Abt m.fl., <i>TEMPER, Volume 1, Orientation Manual</i> , Defense Documentation Center, AD 470375 (stencil).					×
Oliver Benson, <i>A Simple Diplomatic Game</i> , in James Rosenau (ed), <i>International Politics and Foreign Policy</i> , Free Press 1961.					×
Lincoln Bloomfield, <i>Four Political-Military Exercises</i> , Center for International Studies, MIT, April 1963 (stencil).				×	
Lincoln Bloomfield — Barton Whaley, <i>The Political-Military Exercise: A Progress Report</i> , ORBIS, Winter 1965.					×

²⁵ Giffin, op. cit., s. 181.

	Huvudinriktning på spel av typ:			
	Allmän översikt 1	2	3	4
Richard Brody, <i>Some Systemic Effects of the Spread of Nuclear Weapons Technology: A Study through Simulation of a Multi-nuclear Future</i> , The Journal of Conflict Resolution, December 1963.	×	×		
Cook m.fl., <i>TEMPER as a Model of International Relations: An Evaluation for the Joint War Games Agency Department of Defense</i> , AD 653 606 (stencil).				×
William Coplin, <i>Inter-Nation Simulation and Contemporary Theories of International Relations</i> , The American Political Science Review, September 1966.		×		
Edward Cushen, <i>The POLEX-DAIS GAMES, Game Analysis Techniques</i> , Center for International Studies, MIT April 1966 (stencil).			×	
Mats Friberg — Dan Jonsson, <i>A Simple War and Armament Game</i> , Journal of Peace Research, 1968: 3.	×			
Sidney Giffin, <i>The Crisis Game: Simulating International Conflict</i> , Doubleday & Company, 1965.			×	
Herbert Goldhamer — Hans Speier, <i>Some Observations on Political Gaming</i> , World Politics, October 1965.	×		×	
Morton Gordon, <i>International Relations Theory in the TEMPER Simulation</i> , Abt Associates, Inc., October 1965 (stencil).				×
Harold Guetzkow m.fl., <i>Simulation in International Relations: Developments for Research and Teaching</i> , Prentice-Hall Inc. 1963.	×	×		
Harold Guetzkow — Lloyd Jensen, <i>Research Activities on Simulated International Processes</i> , Background (Journal of the International Studies Association), February 1966.	×			
W. L. Hardick m.fl., <i>Scenario-Game Model for the Exercise and Evaluation of National Level Civil Defense Systems</i> , Technical Operations Incorporated, TOI TR 67-4, Arlington, November 1967 (stencil).				×
Lloyd Jensen — Michael White (ed), <i>Studies Related to the Simulation of International Political and Military Processes: Collection of Abstracts</i> , Northwestern University, Department of Political Science, June 1966 (stencil).	×			
John Macrae — Paul Smoker, <i>A Vietnam Simulation: A Report on the Canadian/English Joint Project</i> , Journal of Peace Research, No 1, 1967.			×	
Anatol Rapoport, <i>Strategy and Conscience</i> (kapitel 13), Harper & Row, 1964.	×			
Anatol Rapoport, <i>Games Which Simulate Deterrence and</i>				

	Huvudinriktning på spel av typ:			
	Allmän översikt	1	2	3 4
<i>Disarmament</i> , Peace Research Reviews, Vol. 1 No 4, Canadian Peace Research Institute, August 1967.	×	×		
John Raser — Wayman Crow, <i>A Simulation Study of Deterrence Theories</i> , Western Behavioral Sciences Institute (stencil).			×	
John Raser, <i>Personal Characteristics of Political Decision-Makers: Procedural Recommendations</i> , Western Behavioral Sciences Institute, October 1965 (stencil).			×	
Thomas Schelling, <i>The Strategy of Conflict</i> , Harvard University Press, Cambridge 1963.		×		
Martin Shubik (ed), <i>Game Theory and Related Approaches to Social Behavior</i> , Wiley 1964.	×			
Paul Smoker, <i>International Processes Simulation: A Man-Computer Model</i> , Northwestern University, August 1968 (stencil).			×	
Paul Smoker, <i>Analyses of Conflict Behaviours in an International Processes Simulation and An International System 1955—60</i> , Northwestern University, August 1968 (stencil).			×	
Milton Weiner, <i>War Gaming Methodology</i> , RAND RM-2413, July 1959 (stencil).				×
Dina A. Zinnes, <i>A Comparison of Hostile Behavior of Decision-Makers in Simulate and Historical Data</i> , World Politics, April 1966.			×	

Erik Moberg

Tidningsdöden på elva orter — förslag till ett politiskt perspektiv

Den aktuella utvecklingen på dagstidningsmarknaden låter sej väl förklaras, om man utgår från att styrkeförhållandena mellan tidningarna på en ort i utgångsläget är givna.

Andratidningen tvingas i en sådan situation hålla sina kostnader, i synnerhet på redaktionssidan, på en högre nivå än intäkterna tillåter. Detta orsakas i sin tur av tidningsmarknadens struktur. Produkten säljs på två marknader: exemplar av tidningen till läsarna och utrymme i den till annonsörerna. Andratidningens upplagemässiga underläge motsvaras av ett annonsmässigt. Detta innebär att den dominerande tidningen i konkurrensen delş åtnjuter de stordriftsfördelar som följer av den större upplagan, dels genom sitt annonsmässiga överläge får ett extra bidrag till produktionskostnaderna samtidigt som dessa annonser genom sitt läsvärde ökar produktens attraktivitet för läsarna.

Denna teori om den s.k. upplagespiralen¹ förklarar huvudtendenserna i utvecklingen för de abonnerade dagstidningarna under efterkrigstiden — de lösnummer-sålda eftermiddagstidningarnas utveckling synes däremot styras av andra lagar, mera besläktade med dem som gäller för de kommersiella veckotidningarna. Bilden kan även modifieras på orter med jämnstora tidningar. Förstatidningens kostnadsfördelar kan där i stället åtnjutas av andratidning som genom ett koncentrerat spridningsområde kan minska såväl distributionskostnaderna som de redaktionella kostnaderna.

Teorin utgår som nämnt från vissa givna storleksförhållanden, och den gör inte anspråk på att förklara hur och när de idag dominerande tidningarna definitivt tillförsäkrat sig de förmåner som förstatidningspositionen i det aktuella läget innebär.

Genom *Tollins*² undersökningar har vi fått kännedom om vilka dagstidningar som utkommit i Sverige under 1900-talet och vissa betydelsefulla data om varje tidning. *Hadenius—Weibull—Seveborg*³ har speciellt studerat den socialdemokratiska pressen vid sekelskiftet i syfte att finna förklaringar till dess senare utveckling.

Parallellt med dessa undersökningar — och i starkt beroende av Tollins fortskridande forskning — har ett antal orter specialstuderats av elever vid dåvarande Journalinstitutet i Stockholm.⁴ Målet var från början att inventera utvecklingen på samtliga utgivningsorter i landet, men ambitionerna fick skäras ner betydligt. Det material om elva utgivningsorter som föreligger kan dock utgöra underlag för en diskussion.

Först summeras resultaten för de enskilda orterna, och därefter diskuteras vissa frågeställningar som materialet kan ge upphov till.

Källmaterialet för undersökningarna har varit mer eller mindre omfattande. Som regel bygger de på en genomgång av tidningsnummer, taxor, kalendrar; upplagestatistik, arkivstudier, intervjuer och artiklar i minnesnummer. Däremot har endast undantagsvis förekommit innehållsmätningar eller andra systematiska innehållsanalyser.⁵ — I den följande redogörelsen har jag koncentrerat mig till de

¹ Återgiven efter den senaste pressutredningens betänkande »Dagspressens situation», SOU 1968:48, s. 11 f. — Se också min avhandling »Upplagespiralen», Ekonomisk-historiska studier nr 3, Jönköping 1967, jämte därtill hörande uppsatser samt det nyssnämnda betänkandet, s. 50—65.

² Tollins båda arbeten »Svenska dagstidningar 1900—1965 — antal och politisk gruppering», Aktuellt från TU nr 16, Stockholm 1965, samt »Svensk dagspress 1900—1967. En systematisk och kommenterad kartläggning», Stockholm 1967.

³ Deras båda arbeten »Socialdemokratisk press och presspolitik 1899—1909», Stockholm 1968, samt »The Social Democratic Press and Newspaper Policy in Sweden», Scandinavian Political Studies 3/1968, s. 49—69.

⁴ Forskningsprojektet har möjliggjorts genom anslag från Statens råd för samhällsforskning.

⁵ De refererade uppsatserna — som föreligger stencilerade på Journalisthögskolan i Stockholm — är följande: Gunilla Söderberg, Om Eskilstunatidningarna under 1900-talet; Barbro Elfving, Dagspressen i Gävle 1900—1967; Jan Arvidson, Tre dagstidningar i Karlstad under 1900-talet; Anna-Britta Lüdtko, Dagspressen i Katrine-

tidningar på varje ort som bedömts vara av någon betydelse för utvecklingen; basdata om övriga utgivna tidningar finns i Tollins »Svensk dagspress 1900—1967».

Eskilstuna

Sörmlands-Posten (1883—1947) var en högertidning. Den startade under namnet Eskilstuna-Posten, men när konkurrenten Eskilstuna Tidning (startad 1867) inköptes 1893 ändrades namnet till Sörmlands-Posten. Tidningen blev 1911 en daglig morgontidning, och ekonomi och upplaga tycks, efter vissa initialsvårigheter, ha varit tillfredsställande. Sedan tycks en nedgångsperiod ha följt. Vid en försäljning 1924 såldes exempelvis enbart tidningen, medan det gamla bolaget behöll tryckeriet. Under 1930-talet uppges tidningen ha visat nazistsympatier, och upplagan sjönk ytterligare. (Enligt Tollin: 1912/7.000, 1940/4.000 (okontr.) 1945/3.300, 1947/3.200.)^o År 1946 såldes tidningen till Eskilstuna-Kuriren, men den nedlades året därpå. Som orsak anges de sjunkande annonsinkomsterna, men även pappersransoneringen. (Den med Eskilstuna-Kuriren gemensamma kvoten skulle ha fördelats på ett för Sörmlands-Posten ofördelaktigt sätt.)

Eskilstuna-Kuriren startades 1890 som ett nykterhets- och arbetarvänligt organ. Arbetarna stödde också tidningen ända fram till år 1905 då man — på grund av missnöje med Eskilstuna-Kurirens arbetsgivarvänliga hållning i arbetskonflikter — startade ett eget organ, Folket. Banden med arbetarrörelsen upplevdes som så starka att vänsterfalangen i Eskilstuna-Kurirens andelsförening vid en bolagsstämma 1905 försökte ombilda tidningen till ett socialdemokratiskt eller rent fackligt organ men misslyckades. Detta var kulmen på en hård kamp om äganderätten till tidningen. År 1915 — alltså 4 år efter Sörmlands-Posten men samtidigt som Folket — omlades tidningen till daglig, med eftermiddagsutgivning. Det förefaller som om tidningen nästan från starten och fram till 1950-talet haft den största upplagan av ortens tidningar. Även efter år 1950 har den varit obestridligt störst på själva utgivningsorten. Företaget har gjort försök att expandera till andra orter. År 1915 fanns exempelvis särskilda upplagor för »Eskilstuna centrala, Sörmland och Västmanland». 1938—50 samt efter år 1965 har företaget haft ägarintressen i Arboga Tidning, år 1955 köptes Strengnäs Tidning och år 1965 en aktiemajoritet i Katrineholms-Kuriren.

Folket (första året under namnet Sörmlands-Kuriren) startade 1905, som nämnt till följd av missnöje med Eskilstuna-Kuriren. Tidningen satsade från början på ett spridningsområde som omfattade även Västmanland. År 1920 fick

---

holm 1900—1965; Kerstin Fjelkestam, Dagspressen i Kristianstad 1900—1965; Göran Werner, Tre dagstidningar i Sundsvall 1900—1965; Bo Östlund, Tidningar av dagspresskaraktär i Södertälje under 100 år; Birgitta Åhs, Upsala Nya Tidning och tidningen Upsala 1900—1960; Kerstin Brunnberg, Dagspressen i Visby 1900—1965; Göran Blomé, Dagspressen i Örebro 1900—1965; Karl-Ola Nilsson, Dagspressen i Östersund under 1900-talet.

^o Svensk dagspress 1900—1967. Där ej annat anges är uppgifter från Tollin hämtade ur detta arbete.

Västmanland en egen socialdemokratisk tidning, Västmanlands Folkblad. När denna år 1964 upphörde (först år 1966 till namnet) återtog Folket detta spridningsområde. Folket blev daglig 1915 strax efter Eskilstuna-Kuriren, 1916 övergick man från eftermiddags- till morgonutgivning. (År 1968 övergick Folket och Eskilstuna-Kuriren gemensamt till morgonutgivning.) Ekonomiska svårigheter är omvittnade för Folket framför allt under 1920-talet. År 1930 såldes exempelvis fastigheten till Konsum med bibehållen dispositionsrätt, vilket tyder på dåliga affärer. De ekonomiska svårigheterna förklaras delvis av dålig annonstillströmning. Man menar att först 1940-talet medförde någon märkbar förbättring i detta avseende. Denna uppgift bekräftas av årsvikternas utveckling. Nya ekonomiska svårigheter uppstod i samband med övertagandet av Västmanlands Folkblad år 1964. Folket hade en kraftig upplageexpansion under 1950-talet. Efter denna är de båda tidningarna upplagemässigt jämnstarka. Eskilstuna-Kuriren dominerar utgivningsorten, Folket når sitt upplageförsprång genom den tätare spridningen på andra tätorter och utanför Eskilstuna-Kurirens egentliga spridningsområde.

Gävle

De tidningar som utkommit i Gävle under 1900-talet kan med fördel placeras i en politisk höger-vänsterskala. Gefle-Posten (1864—1956, under perioden 1941—56 under namnet Norrlands-Posten-Gefle-Posten) startade ursprungligen som en »sansat liberal» tidning med avsikt att hålla en lugnare, värdigare ton än Norrlands-Posten (1837—1941). Den senare tidningen var från början utpräglat militant och drabbades bland annat av indragningmakten. Dess budskap var liberalt snarare än frisinnat. Så bekämpade den religiösa sekter och väckelserörelser samtidigt som superi, byråkrati och överhet. Tönen och engagemanget blev mot slutet av 1800-talet mildare, den politiska färgen diffusare. Mot slutet av sin existens gled tidningen över åt högerhållet, men denna kurs hade Gefle-Posten redan omkring sekelskiftet. När tidningarna år 1941 slogs samman skulle de redigeras i »den borgerliga anda som hittills präglat de båda tidningarna», och den partipolitiska förankringen blev hos högern.

Gefle Dagblad (startad 1895) anknöt redan från starten till folkrörelserna för rösträtt, frihandel, nykterhet, fred och väckelse. Den ville »med kraft föra småfolkets och de frisinnades talan» och har hela tiden propagerat för liberalism och frisinne.

Arbetarbladet (startat 1902) har hela tiden företrätt socialdemokratin.

Ekonomiskt synes Gefle Dagblads existens ha varit ovanligt problemfri. Aktiekapitalet har alltsedan år 1900 gett en utdelning på ca 10 procent. Upplage- och annonsmässigt synes tidningen ha varit störst under större delen av 1900-talet (med undantag av vissa perioder efter 1940, då Arbetarbladet tidvis hållit tätpositionen upplagemässigt, men sannolikt ej annonsmässigt). Gefle Dagblad har vidare haft fördelen av ett koncentrerat spridningsområde med en stark ställning på utgivningsorten.

Arbetarbladets ekonomi har under större delen av dess existens varit besvärlig. År 1908 får man 50 procents ackord. På 1930- och 40-talen upplevde emeller-

tid tidningen en expansion, och år 1942 bedömde man ekonomin som stabiliserad. Svårigheter tillstötte emellertid senare i samband med nya expansionsförsök.

Tidningarnas ekonomiska bärkraft kan delvis avläsas i deras konkurrensåtgärder. Gefle Dagblad blev daglig samma år som den startade (1895), Arbetarbladet år 1905, Gefle-Posten och Norrlands-Posten båda år 1897. Som svar på de båda senare tidningarnas övergång till daglig utgivning kan man betrakta Gefle-Dagblads övergång till morgonutgivning samma år. Arbetarbladet försökte samma omläggning år 1905, men år 1909 tvingades man av ekonomiska skäl att återgå till eftermiddagsutgivning. Först år 1962 var man beredd att permanent övergå till morgonutgivning, då för att bättre kunna bearbeta annonsmarknaden.

Av de båda nedlagda borgerliga tidningarna hade Gefle-Posten förmodligen den bästa ekonomin. För Norrlands-Postens del omvitnas ekonomiska svårigheter redan från början av 1930-talet. Mot slutet av sin existens håller tidningen högre prenumerationspris än kollegerna; Gefle-Posten försöker överleva med motsatt taktik. Den sänker sitt pris när konkurrensen hårdnar mot slutet av 1930-talet. Sedan de båda tidningarna sammanslagits år 1942 är de ekonomiska svårigheterna uppenbara. Kapitaltillskott fordras för att klara gamla skulder och skapa en ny ekonomisk grund; detta hindrar dock inte att förluster uppstår på tidningsrörelsen redan från begynnelsen. Underskotten växer trots olika energiska försök att stoppa kräftgången på upplage- och annonsmarknaderna.

Vad som är känt om Gävletidningarnas spridning före 1942 ger samma bild som gäller ännu: Arbetarbladet har sin största spridning i bruksamhällena, i tätorterna utanför Gävle. På utgivningsorten dominerar Gefle Dagblad. Norrlands-Posten försökte från början vinna ett mycket vidsträckt spridningsområde; det förefaller dock troligt att den lika väl som sin eftermiddagskollega Gefle-Posten fått nöja sig med att spela en andraplansroll i skuggan av Gefle Dagblad på utgivningsorten och Arbetarbladet i områdets övriga tätorter.

Karlstad

Det är en allmänt spridd uppfattning att Karlstads-Tidningen (1879—1957) under en del av 1900-talet varit Värmlands största tidning och alltså haft ett försprång framför Nya Wermlands-Tidningen (startad 1836). Upplagesiffror hos *Tollin* pekar också i den riktningen:

	1900	1905	1910/12	1925	1945
Karlstads-Tidningen	6 000	5 600	9 500	11 700	8 700
Nya Wermlands-Tidningen	5 900	5 800	4 600	8 800	40 200

I motsatt riktning talar emellertid de tillgängliga uppgifterna om tidningarnas årsvikt:

	1915	1920	1930	1940	1944
Karlstads-Tidningen	7,0	5,8	17,0	24,5	21,0
Nya Wermlands-Tidningen	8,2	10,5	21,4	28,0	27,0

I och för sig hade det varit rimligt om Karlstads-Tidningen hade nått en avsevärt större spridning än Nya Wermlands-Tidningen. Karlstads-Tidningen startade som en »rabulisttidning», stod åren 1879—1884 under ledning av Stockholms-Tidningens folkliga och skicklige grundare Anders Jeurling, var under Mauritz Hellbergs »klart och varmt frisinnade» ledning uppmärksammasad och läst över hela landet.

Nya Wermlands-Tidningen framträdde länge utan politisk linje, men utvecklades i 1900-talets början i moderat riktning och är numera en högertidning. Tidningen har under 1900-talet byggt upp ett stort nät av ortsmiddelare och konkurrensmässigt angett takten. År 1917 blev den daglig — Karlstads-Tidningen först år 1928. Tekniskt har Nya Wermlands-Tidningen hela tiden varit ledande, under mottot: »Först, bäst, största».

Uppgifterna om tidningens expansionskraft (genom konkurrensåtgärder som först långt senare får svar) och om dess högre årsvikt gör att man måste ifrågasätta, om Karlstads-Tidningen någonsin varit överlägsen upplagemässigt annat än i de uppgifter man själv spred och som återgetts i *Tollins* arbete. Ju mera man fördjupar sej i detaljer, desto mera sannolikt tycks det att Nya Wermlands-Tidningen hela tiden varit den största tidningen.

För hypotesen om Karlstads-Tidningens dominans under en del av 1900-talet kan möjligen tala, att det dröjde ända till år 1918 innan socialdemokraterna i Värmlands Folkblad fick ett eget organ. Tidningen blev daglig först år 1936, men upplageutvecklingen var trots detta god. När man år 1927 flyttade in i nya lokaler ansåg man sig ha gått om Karlstads-Tidningen i konkurrensen och ha nått positionen som andra tidning i storlek. Detta förefaller dock inte att ha haft någon omedelbar genomslagskraft på annonsmarknaden. Först i slutet av andra världskriget når årsvikten upp till Karlstads-Tidningens nivå. Mot denna bakgrund förvånar det inte att tidningen under hela sin existens brottats med ekonomiska svårigheter.

Katrineholm

Endast under åren 1923—1928 har Katrineholm rymt två konkurrerande lokala dagstidningar. I övrigt har den frisinnade Katrineholms-Kuriren (startad 1917) varit ensam lokaltidning. (Denna tidnings aktiemajoritet innehas som nyss nämnts numera av Eskilstuna-Kurirens ägare.)

Den kortlivade konkurrenten var högertidningen Katrineholms-Posten, som från början var väl rustad i konkurrensen. De första åren var dess totala omfång (= årsvikt) jämförbar med Katrineholms-Kurirens, och märkligt nog synes detta ha uppnåtts trots att Katrineholms-Posten hade färre annonser än den etablerade tidningen.

Orsaken till tidningskonkurrensen var förbuds- och försvarsfrågorna, där Katrineholms-Posten motsatte sig såväl spritförbud som nedrustning. Uppenbarligen lanserades tidningen av ekonomiskt väl ställda grupper, och lika uppenbart fick den i begynnelskedet betydande resurser. Från de sista årens utgivning omvittnas emellertid stora ekonomiska svårigheter.

Kristianstad

Södra Sveriges Tidningar (tidigare Kristianstadsbladet) startade 1856 och blev redan år 1891 daglig. När den på 1870-talet börjar driva egna åsikter anknöt dessa till de frisinna folkrörelserna. Tidningen byggde, liksom andra landsortstidningar, under 1930-talet upp ett omfattande eget distributionssystem. Det är inte troligt att den någonsin förlorat sin ställning som största tidning, även om det gjorts gällande att så skett under 1910- och 1920-talen.

Hotet skulle i så fall ha kommit från Kristianstads Läns Tidning (1896—1954). Denna tidning, som 1899 sammanslogs med den år 1830 startade Nya Skånska Posten, var också daglig. Tidningen var moderat, mot slutet högertidning. Årsviktmässigt var den jämförbar med Kristianstadsbladet fram till omkring år 1920. Därefter tar emellertid Kristianstadsbladet definitivt ledningen. Allt talar emellertid för att Kristianstads Läns Tidning som högertidning, och med den spridning som därav följer, lyckats hålla sitt omfång på samma nivå som Kristianstadsbladet genom en rikligare annonstillströmning, och att Kristianstadsbladets högre upplaga först på 1920-talet får konsekvenser även för annonstillströmningen.

Kristianstads Läns-Demokraten (1933—1957) är en socialdemokratisk tidning som hela sin existens kämpar med stora ekonomiska svårigheter. Först omkring år 1950 passerar den Kristianstads Läns Tidning upplagemässigt. Årsviktmässigt når den aldrig högertidningens nivå, vilket tyder på ett annonsmässigt underläge.

Sundsvall

Sundsvalls Tidning (startad 1841) har varit borgerligt vänsterriktad. Vid parti-splittringen företrädde tidningen den frisinna linjen och är idag folkpartitidning. Tidningen blev år 1896 daglig och utkommer sedan 1943 även på söndagar. Den har hela tiden varit morgontidning, från början av 1900-talet med en egen distributionsapparat. Tidningen har under hela 1900-talet varit tekniskt ledande och störst i området såväl i fråga om upplaga som annonser.

Vid sekelskiftet hade den emellertid en upplagemässigt jämbördig konkurrent, eftermiddagstidningen Sundsvalls-Posten (1853—1962). Denna tidning företrädde konservativa värderingar, vilket gjorde situationen svår för den i och med arbetarrörelsens framväxt. (»För oss socialister var SP det svartaste vi kunde tänka oss och det var inte litet det.»)⁷ Vid 1940-talets början var tillbakagången så tydlig att Sundsvalls-Posten, som en konkurrensåtgärd men utan varaktig framgång, började hålla ett lägre prenumerationspris än ortens övriga tidningar. Med stagnerande upplaga och stagnerande årsvikt (=annonsvolym) bidrog detta emellertid snarast till att försämma driftsresultatet.

Från 1930-talets ingång har Sundsvalls-Posten fått lämna andraplatsen till den socialdemokratiska tidningen Dagbladet Nya Samhället (startad år 1900). Tidningens startkapital hade varit ringa, stortrejkåret blev ett kännbart bakslag,

⁷ Ture Nerman 1959 i Sundsvalls-Postens jubileumsnummer.

men svårigheterna övervanns successivt. År 1909 hade tidningen blivit daglig, år 1924 övergick man till morgonutgivning. Upplagan har emellertid under senare år stagnerat; annonsvolymen har däremot i förhållande till upplagan varit anmärkningsvärt hög. Tidningsrörelsen uppvisar numera en årlig förlust.

Från Sundsvall⁸ finns en intressant jämförande statistik över antalet familjeannonser i Sundsvalls Tidning (ST) och Dagbladet Nya Samhället (DNS):

År	Antal familjeannonser		Upplaga	
	ST	DNS	ST	DNS
1932	1 477	294	15 175	9 000
1935	1 619	440	16 265	8 500
1940	1 823	608	18 742	10 400
1945	2 906	843	21 500	10 200
1951	2 468	981	23 270	12 700

Dagbladet Nya Samhället var vid periodens början betydligt mera underrepresenterat i fråga om familjeannonser än vid dess slut. Den underrepresentation som fortfarande förekommer år 1951 är måhända inte större än att den kan förklaras av »dublettannonser» i förstatidningen från andratidningens »egentliga» läsare. För periodens början kan underrepresentationen måhända förklaras av en mindre annonseringsfrekvens bland arbetarläsarna. Men man kan inte med detta material tillbakavisa den vid denna tid framförda förklaringen från socialdemokratiskt håll: att arbetarna av snobbism annonserade familjetilldragelser inte i arbetartidningen utan i ortens dominerande »fina» borgerliga tidning.

Södertälje

Tidningsutvecklingen i Södertälje rymmer egentligen endast en period av ideologiska motsättningar, åren 1885—1891, då staden rymmer en tullvänlig tidning (Gripen) och en frihandelsvänlig (Stockholms Läns Tidning). Sedan tullvännerna vunnit i riksdagen 1891 förklarade redaktören för den tullvänliga tidningen att han egentligen hela tiden varit frihandelsvän. Detta ledde till en schism med kommunalpamparna, tidningens snara fall och etableringen av en ny tidning, ett billigt annonsblad med in- och utländska nyheter (Södertelge Tidning). Sedan fortsätter fram till år 1930 en konkurrens mellan två tidningar. Stockholms Läns Tidning Gripen (som namnet blir efter Gripens nedläggning 1891) utvecklas i konservativ riktning och är en tid stadens dominerande tidning. Södertelge Tidning tar dock successivt överhanden, Stockholms Läns Tidning Gripen går i konkurs och ersätts omedelbart av Södertälje-Södertörns Posten (efter 1919 Stockholms Läns Tidning). Södertelge Tidning kommer dock under första världskriget i händerna på en person, Knut Posse, med så storstilade planer. (bland annat startandet av en tidningskedja för Sörmland) att ursprungs-

⁸ I tidningen Dagbladets arkiv.

tidningen blir lidande, och år 1930 köper Stockholms Läns Tidning den forna förstatidningen och lägger ner den.

Skildringen kan — trots förkortningar av många gånger invecklade händelseförlopp — förefalla kaotisk. Men den täcker också ett brokigt förlopp, som sagt utan påfallande ideologiska inslag men med mycket av en rent kommersiell konkurrens.

Uppsala

Vid 1900-talets början var Uppsalas dominerande tidning troligen tidningen Upsala (1845—1957), till en börjande betecknad som (o)=opolitisk (därav smeknamnet Nollan) men snart nog uppfattad som ett konservativt organ. Av årsvikterna att döma fick tidningen dock redan under det första årtiondet av 1900-talet lämna ifrån sig förstaplatsen, och därefter förlorade den successivt terräng. Tekniskt var den redan på 1920-talet påtagligt efterbliven, bland annat med en tryckpress som lämnade två sidor närmast oläsliga. Ekonomiska svårigheter började märkas redan i slutet av 1920-talet. Besparingar, rationaliseringar, upprustningar — inget kunde definitivt vända den nedåtgående trenden.

Förstaplatsen hade i stället intagits av Upsala Nya Tidning (startad 1890). Den utgick från Verdandikretsen, tenderade vid sekelskiftet att glida mot högerhållet men återfördes till en liberal kurs genom Axel (Koftan) Johanssons redaktörskap 1903—1948. Till skillnad från andra tidningar på den borgerliga vänsterkanten var Upsala Nya Tidning inte frisinnad. Men den var för allmän rösträtt och visade förståelse för arbetarnas krav i demokratiserings- och föreringsrättsstriden. Ännu har väl ingen kunnat förklara hemligheten i att skapa en tidning »som på en gång kan tillfredsställa en universitetsstads grättna publik och önskingarna på en ganska vidsträckt landsbygd», lika litet som man tillfredsställande kan utröna hur Uppsala undgick att få en arbetartidning.

Mätt efter årsvikterna var Upsala och Upsala Nya Tidning jämnstarka fram till år 1910, då Upsala Nya Tidning fick ett bestående försprång. *Tollins* upplageredovisning ger intrycket att Upsala Nya Tidning redan dessförinnan nått övertaget på upplagemarknaden.

Visby

Från och med år 1967 utkommer i Visby en tidning som på en gång företräder folkpartiet, centerpartiet och socialdemokraterna. Den utgör en sammanslagning av Gotlänningen (startad 1884) och Gotlands Folkblad (startad 1928). Resultatet av denna fusion kan ännu ej överblickas; därför omfattar denna översikt endast tiden fram till sammanslagningen.

Gotlands Allehanda (startad 1872) är den äldsta av öns existerande tidningar. Efter en period som »opartiskt organ för det allmänna tänkesättet» blev den under 1890-talet uttalat borgerlig och är numera en högertidning. Den har under hela 1900-talet intagit förstaplatsen både i fråga om upplaga och annonser. I mitten av 1950-talet var den dock allvarigt hotad på båda marknaderna. I detta

skede övertogs tidningen av Stiftelsen Gotlandspress (1954) och ekonomiskt understöd erhöles för konsolidering av ställningen. Detta gav snabbt resultat på båda marknaderna. Den nyssnämnda fusionen är ett åskådligt bevis på denna framgång.

Gotlänningen (startad 1884) är den ena av de två frisinnade tidningar som funnits i Visby på 1900-talet. Den var länge underlägsen Gotlands Allehanda i konkurrensen (blev daglig först 1932 mot år 1905 för Gotlands Allehanda). Tidningen var till en början frihandelsvänlig, men växade sedan ståndpunkt. År 1935 blev den språkrör för bondeförbundet.

Ideologiskt nära besläktad med Gotlänningen var Gotlands-Posten (1890—1936), som enligt sin programförklaring skulle företräda »den kristna trons och nykterhetens sak», vara en opartisk rapportör i tullstriden och ivra för reformer på rösträttens område. Tidningen nådde till en början upplagemässig framgång, men år 1907 började den nedgång som med smärre avbrott skulle fortsätta till nedläggningen. Bevarade handlingar ger övertygande bevis för stora ekonomiska svårigheter redan på 1920-talet.

En tänkbar orsak till de accelererade svårigheter som framkallade nedläggningen är startandet av Gotlands Folkblad (1928), en »frisinnad arbetartidning» som skulle företräda socialdemokratiska uppfattningen. Tidningen blev daglig först år 1938, men hade en gynnsam upplage- och annonsutveckling fram till mitten av 1950-talet. Främst nådde den framgång i tätorterna, samtidigt som Gotlänningen befäste sitt grepp om landsbygden.

Gotlands Allehandas ställning var som nämnt hotad. Dess årsvikt var år 1955 15,5 kg mot 15,2 för Gotlänningen och 14,1 för Gotlands Folkblad. Upplage- relationerna var något förmånligare för Gotlands Allehanda, ca 8 000 ex mot drygt 6 000 ex för var och en av konkurrenterna. Tio år senare hade Gotlands Allehanda — tack vare den nämnda satsningen — nått en upplaga av drygt 10 000 ex, medan konkurrenterna hade stått stilla. I fråga om årsvikten hade Gotlands Allehanda nått ett försprång på 2—3 kg.

Örebro

Örebro är ett exempel på en utgivningsort, där tidningarna har haft skilda spridningsområden, samtidigt som de alla konkurrerat på utgivningsorten och i ett kärnområde. Staden har samtidigt rymt en ovanligt livskraftig tidningsflora rent åsiktsmässigt.

Nerikes Allehanda (startad 1843) betecknades vid starten som »sunt och sant liberal», och den var dessutom mer än de övriga en Örebrotidning. Den blev daglig 1894 och lanserades energiskt under olika ägare, så att den under 1930-talet blev upplagemässigt störst, ungefär samtidigt också den största till årsvikten.

Dessförinnan hade den dominerande tidningen varit Nerikes-Tidningen (1896—1944), »en nykterhetsvänlig motvikt till Nerikes Allehanda», likaså en förespråkare för »den sant kristliga verksamheten». Nerikes-Tidningen var en utpräglad landsbygdstidning. Man får ett intryck av att den trots sin förstaställning

upplage- och årsviktsmässigt inte var ledande i konkurrensen. Den blev exempelvis först år 1913 daglig. Nerikes Allehanda knappade successivt in på försprånget, blev störst på 1930-talet och köpte år 1944 Nerikes-Tidningen. Därmed skapades en tidning som dominerade såväl tätorter som landsbygd.

Örebro Dagblad (1900—1956) var stadens konservativa tidning, hela tiden daglig. Den utkom som morgontidning från och med år 1933. Detta bör ha varit en konkurrensmässig fördel, framför allt mot Nerikes-Tidningen som skulle nå ut till landsbygden. Upplagemässigt stagnerade emellertid tidningen, och när de övriga Örebro-tidningarna år 1950 övergick till morgonutgivning ändrade Örebro Dagblad paradoxalt nog sin utgivningstid till eftermiddagen. Samtidigt övergick man till tabloidformat, och man konkurrerade också förgäves genom lågprispolitik. De ekonomiska svårigheterna torde ha blivit akuta i samband med Koreainflationen.

Örebro-Kuriren (startad 1902) följer mönstret för åtskilliga socialdemokratiska tidningar. Dess spridningsområde är i princip det sammanlagda området för samtliga lokala konkurrenter. Den startar med otillräckliga resurser, har först år 1919 råd att övergå till daglig utgivning men når likaväl en aktningvärd upplagemässig framgång (med annonserna=årsvikten är framgången mindre). Upplagemässigt tycks Örebro-Kuriren redan några år efter starten ha passerat Örebro Dagblad, men först under andra världskriget överstiger årsvikten Örebro Dagblads och Nerikes-Tidningens. Under andra världskriget redovisar Örebro-Kuriren t.o.m. vinst, men dessförinnan och därefter är de ekonomiska svårigheterna betydande.

Östersund

Östersunds-Posten (startad 1877) har under hela tiden varit stadens dominerande tidning upplage- och annonsmässigt. Den betecknades till en början som moderat, blev sedan högerorgan och är nu »oberoende liberal». Företaget visar tidigt expansionstendenser. Utgivningen blir dagligt år 1907, tekniskt är företaget ledande, även distributionsmässigt.

Den betydligt äldre Jämtlands Tidning (1845—1957) fick alltså se sig slagen. Tidningen startades som ett frisinnat organ, och efter ett mellanspel på den konservativa sidan var den från år 1890 åter frisinnad (under J. L. Saxons ledning). Den blev daglig år 1912, och expanderade några år senare även tekniskt. Dessa satsningar lämnade emellertid inte motsvarande utbyte på upplage- och annonsmarknaderna, ekonomin blev undergrävd, och de ekonomiska svårigheterna framgår redan av ett rekonstruktionsförsök år 1945.

Till den tidiga expansionen hörde inköpet av Jämtlands-Kuriren (1898—1918), en frisinnad nykterhetsvänlig tidning som upplagemässigt nått viss framgång.

Att Jämtlands Tidning ansåg det nödvändigt att köpa Jämtlands-Kuriren är på sitt sätt ett mått på dess värdering av konkurrenskraften, jämfört med Östersunds-Posten. Från och med år 1908 hade nämligen även förstetidningen fått en besläktad lokal konkurrent, när Jämtlands-Posten (1885—1925) ändrade politisk kurs från liberal till moderat-konservativ. Denna tidning förlorade terräng successivt och nedlades utan att Östersunds-Posten behövde köpa den.

Svårigheterna för Jämtlands Tidning kan emellertid också sättas i samband med starten (1924) av den socialdemokratiska Länstidningen, som år 1927 övergick till daglig utgivning. Dess ekonomiska och tekniska förutsättningar var inte de bästa; den nådde exempelvis en avsevärd upprustning genom att år 1927 överta Östersunds-Postens gamla rotationspress. Men redan på 1940-talet hade den upplagemässigt passerat Jämtlands Tidning. Detta hindrar inte att tidningen under hela sin existens haft avsevärda ekonomiska svårigheter.

Diskussion

De utgivningsorter som här har presenterats utgör inget representativt urval. Undersökningarna har inte bedrivits på ett tillräckligt systematiskt sätt för att tillåta en enhetlig presentation; de har snarare haft till uppgift att definiera och exemplifiera lämpliga frågeställningar. Min presentation har inte kunnat göra rättvisa åt de många gånger mycket ambitiösa ortsmonografierna.⁹ Trots alla dessa begränsningar tror jag att genomgången av de elva orterna bildar en nödvändig bakgrund för en fortsatt diskussion kring tidningsutgivningens problem fram till andra världskriget.

Under andra världskriget konserverades i stort sett den existerande strukturen, så också under perioden 1945—50. Orsakerna härtill tycks främst ha varit det av kriget framkallade nyhetsintresset, den förhållandevis lugna kostnadsutvecklingen och de begränsningar (tidvis i form av pappersransonering) som kristiden medförde för de expansiva tidningarna. Detta betydde ett motsvarande andrum för de stagnerande företagen. I samband med Koreainflationen på 1950-talet blir emellertid de ekonomiska svårigheterna för de stagnerande företagen akuta, och en period av omfattande tidningsdöd i upplagespiralens tecken följer.

Om utvecklingen före år 1939 vet man åtskilligt genom *Tollins* forskning.¹⁰ Han har visat, att antalet tidningar nådde toppen år 1919 med 235 dagstidningar, varav dock flertalet utkom endast 2 eller 3 gånger i veckan. Under 1900-talets första 20 år startades inte mindre än 150 nya tidningar, 90 nedlades, och nettoökningen blev 60. Med undantag för en obetydlig nettoökning i skarven mellan 20- och 30-talen har antalet tidningar därefter successivt minskat, under 12-årsperioden 1939—1950 dock endast med 20 tidningar till 192, medan perioden därefter medfört ett bortfall av närmare 90 tidningar.

Tollin menar att den livliga nyetableringen i början av 1900-talet måste ses mot bakgrund av det informations- och kommentarbehov som följde av den allmänna rösträttens införande, unionskrisen, storstrejken och första världskriget. Den följande nedgången sätter han i samband med den allmänna ekonomiska utvecklingen, framför allt depressionerna under 20- och 30-talen.

Jag har i tidigare sammanhang¹¹ framfört ytterligare hypoteser som förklaring till den rörliga bild som dagstidningsmarknaden visar under detta tidiga skede:

⁹ För källangivelser till enskilda uppgifter i mina referat tvingas jag av utrymmesskäl hänvisa till själva uppsatserna.

¹⁰ Se i synnerhet Svenska dagstidningar 1900—1965, s. 9—12.

¹¹ Upplagespiralen, s. 37, 35.

att utgivningen tekniskt och ekonomiskt skedde i blygsammare former, att marknaden kontinuerligt växte, att annonseringen fördelades mindre medvetet, att de politiska motsättningarna var större.

Tidigare har jag också visat, att efterkrigstidens storleksförhållanden på de flesta orter grundlades redan tidigt under 1900-talet och att fastläsningen av konkurrensförhållandena utsträcktes till allt flera orter under 1920- och 30-talen. Av de 57 tidningar som nedlades under perioden 1945—1965 var 36 eller 63 procent grundade vid en senare tidpunkt än den överlevande förstetidningen. Detta visar — liksom det föreliggande materialet från elva orter — att man kan finna ett visst — men ej tillräckligt — stöd för påståendet att den tidning som grundats först blivit den överlevande. Åldersfaktorn har säkert haft sin stora betydelse, men man bör försöka finna andra generella faktorer som — vid sidan av den företagsmässiga skickligheten — kan ha påverkat förloppet.

Mot bakgrund av den nu redovisade genomgången av elva orter finns anledning att understryka vikten av det politiska perspektivet.

Visserligen kan man se hur tullfrågan i Södertälje och Visby är betydelsefull för tidningsutvecklingen, men det är först från 1890-talet och framåt som politik och ideologi engagerar breda befolkningslager. I de folkrörelser som växer fram (för rösträtt, nykterhet, väckelse, osv.) har i allt väsentligt den borgerliga vänstern (och i synnerhet den frisinnade delen) och arbetarrörelsen gemensamma intressen. »Tuschstrecket» i svensk politik går mellan vänster och höger.

Just 1920 är här ett viktigt grännsår. Koalitionsregeringen mellan liberaler och socialdemokrater upplöses, Branting bildar sin första ministär, rösträttsfrågan är löst och andra frågor (bl.a. socialiseringsfrågan) aktualiseras. Skiljelinjen i politiken går nu mellan borgerlighet och socialdemokrati, och dessa motsättningar präglar politiken i varje fall till krisuppgörelsen år 1933. För liberaler och konservativa innebär väl först samlingsregeringens tillträde att den gamla frontställningen försvagas.

Det är sannolikt att åtminstone de tre årtiondena före år 1920 tillförde dagspressen stora skaror av nya läsare, och det är troligt att dessa läsare i någon mån tog politiska hänsyn vid valet av tidning. Man kan också anta att dessa nya läsare var vänsterläsare, alltså antingen socialdemokrater eller liberaler.

Hur valde de tidning? Om man antar att de kunde välja mellan en konservativ, en liberal, en frisinnad och en socialdemokratisk förefaller det av denna genomgång av elva orter som om den frisinnade tidningen skulle avgå med segern.

Teoretiskt kan man också konstruera fram en »förklaring» till detta. Även om den konservativa tidningen var äldre kunde den på grund av sitt politiska program ådra sig en sådan motvilja att dess spridning bland nya läsare kraftigt hämmades. Den frisinnade tidningen var äldre än den socialdemokratiska och hade därför i utgångsläget större resurser. Den kunde påräkna nya läsare inte bara bland borgerliga vänstermän utan även bland de socialdemokrater som tänkte mindre på framtidsmålen (socialiseringen) än på de aktuella handlingsmålen (rösträtt, nykterhet och annat).

Den socialdemokratiska tidningen torde inte ha haft samma möjligheter till en allmän vänsterspridning. Den förefaller att ha varit hänvisad exklusivt till sina

sympatisörer, och detta säkert av både ekonomiska och innehållsliga skäl. Den kunde inte vinna samma annonsvolym som den äldre (och spridningsmässigt för annonsören attraktivare) frisinnade tidningen, och de delar av innehållet (och sådana fanns!) som sysslade med de socialistiska framtidsmålen måste ha tett sig fränstötande för borgerliga vänsterväljare.

Till detta kommer säkert också en social faktor. I spridningsområdet fanns vid den socialdemokratiska tidningens debut redan en tidning som etablerat sig som ett vänsterorgan, som ett gemensamt forum och en kontaktyta mellan borgerlig och socialdemokratisk vänster. Detta måste ha varit en omständighet som ytterligare bidragit till att ge den socialdemokratiska nyskapelsen en sektaristisk prägel.

Om man fortsätter detta starkt schematiska och teoretiska resonemang kan man fråga sig, om inte tiden kring 1920 innebär att den tidigare övervägande politiskt betingade ramen för utvecklingen ersätts av en ekonomisk. Vid denna tidpunkt måste det för socialdemokratin framstå som odisputabelt förkastligt att arbetarna läste frisinnade tidningar; tidigare bör fördomandet ha innehållit mera av nyanser. Men det ekonomiska klimatet för att vinna nya läsare var ett annat än tidigare. Depressionerna måste ha medfört att upplagemarknaden stagnerade och att annonseringen skedde med större omsorg från affärsmännens sida. Den nya politiska bilden måste också ha förstärkt borgerliga affärsmäns ovilja mot att annonsera i socialdemokratiska tidningar.

De socialdemokratiska tidningarna stod alltså inför uppgiften att vinna över läsare från ortens dominerande frisinnade tidning. Denna tidning kunde emellertid i kraft av sin starkare ekonomiska position möta utmaningen med en teknisk, redaktionell och distributionsmässig upprustning. Och den hade genom sin breda spridning ett socialt försprång. Den som läste en socialdemokratisk tidning bröt sig ur gemenskapen. Helt i linje med denna teori kan man se, hur de socialdemokratiska tidningar som lyckades hävda sig i konkurrensen nådde spridning på tätorter, där partiet var starkt och där partitidningen säkert redan före 1920 hade varit den dominerande tidningen. Denna dominans på vissa punkter i spridningsområdet var en ekonomisk styrka: inför realiteten måste nog oftast även det starkaste motstånd mot annonsering vika. De lokala affärsmännen kunde ju inte gärna avstå från kontakt med sina kunder enbart därför att dessa läste ortens dominerande (socialdemokratiska) tidning.

Det förefaller som om dessa hypotetiska resonemang med fördel kunde prövas på utvecklingen i Eskilstuna, Gävle, Kristianstad, Sundsvall, Uppsala och Örebro. Överallt är det den liberala (och med viss reservation för Örebro frisinnade) tidningen som tagit överhanden över en konservativ konkurrent och — utom i Uppsala — även över en socialdemokratisk kollega, i Eskilstuna och Gävle dock med reservation för tätorter utanför utgivningsorten.

Hypoteserna är av mindre intresse för utvecklingen i Katrineholm och Södertälje, där tidningsnedläggelserna synes ha mera alldagliga orsaker. För Karlstad, Visby och Östersund gäller, att det inte blev den frisinnade men väl den konservativa tidningen som avgick med segern.

Vårt material är visserligen inte särskilt omfattande, men frågan är om man

inte kan utvidga de hypotetiska resonemangen något för att ytterligare belysa utvecklingen på dessa tre orter.

Tidigare har den borgerliga vänstern (liberalism och frisinne, senare bondeförbundet) behandlats som en ideologisk enhet. Även i detta avseende innebär 20- och 30-talen dock en förändrad bild. Genom förbudsfrågans aktualisering skärps motsättningarna mellan frisinnade och liberala. Bondeförbundets bildande innebär i sin tur en splittring av den frisinnade delen.

I Värmlands län utkom under åren 1920—1930 regelbundet 7—9 borgerliga vänstertidningar vid sidan av Karlstads-Tidningen. I Visby företräds den borgerliga vänstern av två tidningar: Gotlänningen och Gotlands-Posten. I Östersund ligger den borgerliga vänsterns uppdelning på två tidningar tidigare; den avskaffas 1918 genom att Jämtlands Tidning köper Jämtlands-Kuriren. Det bör också nämnas att en liknande transaktion äger rum i Örebro år 1944, när Nerikes Allehanda köper Nerikes-Tidningen. Dessa tidningars marknadsuppdelning var dock inte enbart ideologisk; de hade också nått en geografisk uppdelning av spridningsområdet.

Det är uppenbart att utvecklingen följt ett annat mönster på de orter, där den borgerliga vänstern splittrats på flera tidningar och där den konservativa tidningen nått dominans. De socialdemokratiska tidningarna är exempelvis grundade påfallande sent: 1918 (Karlstad), 1924 (Östersund), 1928 (Visby).

De konservativa tidningarna synes ha nått sin framgång huvudsakligen till följd av — ett skickligt utnyttjande av — den borgerliga vänsterpressens splittring och dess därav följande svårigheter att koncentrera sig på konkurrensen med den konservativa kollegan — i stället för att först försöka konkurrera ut »sektaristbladet» i det egna lägret.

Nya Wermlands-Tidningen förefaller exempelvis att ha nått positionen av läntidning genom att successivt tränga in på alla lokala delmarknader i länet, där Karlstads-Tidningen och dess 7—9 kolleger kämpade om de borgerliga och socialdemokratiska vänstersjälarna. Östersunds-Posten tycks redan i början av 1900-talet ha haft en liknande fördel, när den borgerliga vänstern hade tre företrädare bland Östersunds dagstidningar. Gotlands Allehanda slutligen tycks ha haft betydligt svårare att vinna en klar dominans. När det slutligen skedde synes en starkt bidragande orsak ha varit kapitaltillskott utifrån.

Att de konservativa tidningarna på detta sätt har lyckats nå dominans just i områden, där de borgerliga motståndarna har varit så starkt splittrade att de vidmakthållit flera än en tidning, kan möjligen sammanhånga med det sektaristiska drag i redigeringen som följer av en sådan kampställning. Men betydelsefullare torde vara den sociala faktorn. I ett skede då en förbudsvänlig och en förbudsfiendlig tidning ivrigt bekämpar varandra bör den institutionella tidningen — den sociala och kommersiella kontaktpunkten på orten — bli det tredje alternativet, den konservativa tidning som man kan prenumerera på, annonsera i och tala om utan att därmed ha tagit parti i den stora stridsfrågan för dagen.

Hypotesen är löst grundad, och den måste kompletteras med andra antaganden för att man i vidare undersökningar skall kunna finna en mera tillfredsställande

förklaring. Det är troligt att man kommer att finna att de rent ekonomiska sammanhangen har varit av utomordentligt stor betydelse, att den konservativa tidningen intäkts- och kostnadsmässigt gynnats av avsaknaden av konkurrens från det egna lägret. Att den alltså blivit ortens annonsorgan dels därför att affärsmännen inte särskilt ofta kan ha haft ideologiska betänkligheter mot tidningen, dels därför att den var det enda övergripande organet på just de orter där exempelvis förbudsfrågan splittrade den borgerliga vänstern.

Det förefaller också sannolikt att socialdemokratiska läsare i ett sådant klimat ansett sig kunna hålla den — förmodligen skickligt ledda och lanserade — konservativa tidningen och att det allmänt hårda konkurrensklimatet länge avskräckt socialdemokraterna från egna tidningsförsök. Detta dröjsmål har gynnats den konservativa tidningen. Däremot har det inte gynnats någon av de rivaliserande borgerliga vänstertidningarna, möjligen skapat något större bas för deras inbördes konkurrens och alltså förlängt denna.

När den socialdemokratiska tidningen slutligen grundats har den konservativa tidningen som nämnt varit bäst rustad att ta upp konkurrensen med den. De borgerliga vänstertidningarna torde ha drabbats av läsarbortfall.

Resonemanget har hittills utgått från vissa antaganden om sambandet mellan den allmänpolitiska utvecklingen och tidningarnas utveckling. Bakom resonemanget har legat antagandet att läsarnas politiska preferenser lättare kunde slå igenom i tidningsvalet under perioden fram till 1920 än under 20- och 30-talen, men att de båda senare årtiondena ändå lämnar större utrymme för »politiska förklaringar» av utvecklingen än perioden efter år 1950.

Orsakerna till att politiken successivt betyder mindre för tidningsutvecklingen har antagits vara dels ekonomiska (framför allt en annonskoncentration till ortens »institutionella» tidning — antingen frisinnad, konservativ eller — i vissa tätorter utanför utgivningsorten — socialdemokratisk), dels sociala i form av en läsar-koncentration till den tidning som är störst på orten och som därmed kan tjäns-göra som en social kontaktpunkt, ett samtalsämne och den informationskanal som når flest människor. Denna sociala funktion förutsätter emellertid i sin tur att de politiska motsättningarna inte är större än att olika grupper kan samsas om en informationskanal. Den allmänpolitiska utvecklingen tyder på att så på många håll blev fallet redan under 20- och 30-talen. Men pressens egen utveckling på andra håll tycks, om inte annat, visa att det fanns grupper som på grund av en stark övertygelse (socialistisk eller borgerlig vänster) inte kunde nöja sig med ortens största tidning.

De minskade politiska motsättningarna har alltså — om detta perspektiv är riktigt — bidragit till att rycka undan grunden för den livliga konkurrens som man kunde se strax före det demokratiska genombrottet. I de områden som fortfarande har två tidningar är den ena missgynnad, som regel genom att den för att hålla sin upplaga måste söka spridning i ett större område än konkurrenten. Detta leder till högre kostnader per exemplar och till svårigheter att nå ställningen av »institutionellt» annonsorgan. Dessa tidningar har också undantagslöst befunnit sig i perioder då de behövt anlita ekonomiska tillskott utifrån.

Det föreliggande materialet tyder på att denna »upplagespiral» börjat få märk-

bar betydelse vid olika tidpunkt på de skilda orterna. I Örebro får man exempelvis betrakta läget som labilt ända fram till 1944, i Visby fram till 1954, medan exempelvis situationen i Uppsala redan under seklets första år förefaller entydig.

Vilken roll har då tidningarnas innehåll, deras redigering, journalisternas skicklighet och förmåga att uppfylla läsekretsens önskningar spelat för utvecklingen? Det material som bildar utgångspunkten för dessa funderingar berör inte denna fråga, och detta fullt medvetet.

Problemet innehåll-tidningsframgång rymmer nämligen teoretiska svårigheter som ännu inte torde kunna bemästras.

I och för sig möter det inga svårigheter att mäta tidningarnas innehåll och beskriva det i kvantitativa termer. Det är också fullt genomförbart att relatera dessa fynd till tidningarnas faktiska utveckling. En sådan analys skulle exempelvis kunna visa att de tidningar som ägnat idrottsmaterialet störst intresse varit de mest framgångsrika. Samband av detta slag kan dock med rätta betraktas som skenbara, så länge man inte känner till något om mottagarens reaktioner och önskemål.

Förmodligen finns mycket grova mått som kan användas utan att invändningar av detta slag blir praktiskt meningsfulla. Här har exempelvis daglig utgivning förutsatts innebära en konkurrensfördel framför varannandagsutgivning, och detta utan annat stöd än tidningarnas egna ivriga ansträngningar att nå detta mål och läsarnas önskemål om daglig utgivning som de exempelvis kommer fram på tidningsstämmor. På samma sätt har den omfångsrikaste av två tidningar förutsatts innehålla större informationsmängd och därmed uppnå en viss fördel i konkurrensen. Denna fördel har dock inte ansetts större än att man kan ifrågasätta, om den inte under långa skeden och för vissa läsargrupper uppvägs av politisk »renlärighet».

De teoretiska problemen i sammanhanget blir uppenbara, när man försöker dra slutsatser från graden av politiskt engagemang (mängden politiskt material, kampintensiteten), antingen detta bygger på mätningar eller mera flyktiga studier av innehållet. I det föregående resonemanget har hypoteserna stundom byggt på att den politiska renlärigheten var en fördel, stundom på att en som sekretism framstående renlärighet skulle begränsa läsekretsen. Hypoteserna har dock framställts oberoende av tidningens *faktiska* innehåll. De har i stället byggt på avsikten med utgivningen och en värdering av de kretsar som stod bakom tidningsföretaget.

Inte ens i dagens läge är det möjligt att generellt säga vilka innehållstyper och vilken redaktionell ton som ger en tidning framgång. Vad man med säkerhet vet är däremot att läsarna har skilda förväntningar på olika typer av tidningar och att de samtidigt kan läsa två dagstidningar med vitt skilda innehållsambitioner (exempelvis en morgontidning från Stockholm och en lokal andratidning, eller en morgontidning och en lösnummersåld eftermiddagstidning).

Innehållsstudier som led i förklarandet av tidningsdöden är därför förenade med utomordentliga svårigheter.

Däremot kan ett noggrant studium av tidningarnas innehåll lämna svar på

frågor av annat slag. I första hand kan de ge en god bild av den information om skeendet olika läsargrupper fick, den referensram som läskretsen har haft. Med någon varsamhet kan också innehållsanalyser av exempelvis familjeannonserna ge en viss bild av en tidnings spridningsförhållanden.

»Det avgörande är att tidningens grundläggande villkor bestäms av vissa knappast definierbara underströmmar i allmänhetens medvetande. Deras innebörd skiftar från period till period, men den professionella tidningsmannen måste kunna ana dem och ge dem ett journalistiskt uttryck.»

Citatet är hämtat från ett anförande av Carl-Adam Nycop i en diskussion om Stockholms-Tidningens fall.¹² Om man delar hans syn kan man kanske tillspetsat säga: Den professionelle vetenskapsmannen bör med hjälp av de dramatiskt framgångsrika tidningarnas innehåll kunna beskriva opinionsläget vid skilda tidpunkter. Men det vore ett felslut att tro att man genom ett sådant studium i efterhand skulle kunna rekonstruera hur de icke-framgångsrika tidningarna borde ha kunnat förbättra sitt innehåll — för att kunna behålla de läsare som uppenbarligen var nöjda med dem och dessutom vinna nya läsarkategorier.

Lars Furhoff

Tjeckoslovakien 1968 — varför invasion?

Chock och bestörtning präglade de första reaktionerna på Warszawapaktsstyrkornas invasion av Tjeckoslovakien den 21 augusti 1968. Snart inställde sig frågan varför. Åtskilliga försök till förklaringar har getts under det år som gått sedan dess. Denna översikt gör naturligtvis inte anspråk på att ge »de verkliga orsakerna» till invasionen. Den utgör inte heller någon systematisk genomgång av de dokument som hittills är tillgängliga, utan får ses som ett försök att sammanfatta de analyser av bakgrunden till Tjeckoslovakien-krisen, som framförts av olika iakttagare och kommentatorer. Men först en kort rekapitulering av krisens framväxt och förlopp.

Utvecklingen i Tjeckoslovakien mellan januari och augusti kan indelas i tre olika skeden. Det första omfattar tiden från januari till början av april, då president Novotny avsätts och aktionsprogrammet publiceras. Under det andra skedet, från april till juli, börjar den tjeckoslovakiska regeringen realisera sitt reformprogram och relationerna med de övriga Warszawapaktsländerna försämras successivt, så att man från början av juli kan tala om en kris. Invasionen den 21 augusti markerar slutet på detta tredje krisskede.¹

Det första skedet, januari-april, karakteriserades av omfattande personsiften i den tjeckoslovakiska parti- och statsledningen. Samtidigt som ett försiktigt reformprogram påbörjades inom landet, tycktes de nya ledarna vinnlägga sig om att följa spelreglerna i de yttre relationerna. De tillvaratog varje tillfälle att

¹² Pressehistorisk Årbog 1968, Köpenhamn 1968, s. 20.

¹ Windsor, »Czechoslovakia, Eastern Europe and Détente» i Windsor, Roberts s. 17.

betona lojaliteten med Warszawapakten, och någon ändring i hållningen till västmakterna, enkanterligen till Västtyskland, kunde inte skönjas.² Sovjetunionen och de övriga allierade uttryckte inte heller i något officiellt dokument oro för utvecklingen i Tjeckoslovakien under denna tid.³ Vid ett möte i Dresden den 23 mars uttalade t.ex. de församlade östeuropeiska ledarna sin övertygelse »att proletariatet och alla arbetare i Tjeckoslovakien under kommunistpartiets ledning skulle säkerställa vidare framsteg i den socialistiska uppbyggnaden i landet».⁴

Den 10 april publicerades det tjeckoslovakiska kommunistpartiets nya aktionsprogram. Novotny hade då avsatts från presidentposten och uteslutits ur partiet. Ett nytt skede inleddes, varunder de tjeckoslovakiska ledarna utsattes för ökat tryck från två håll. Den politiska debatten inom landet hade vuxit sig uppseendeväckande fri och livlig, och krav på mera långtgående reformer och snabbare reformtakt höjdes. Samtidigt gjorde Tjeckoslovariens allierade sitt inflytande gällande i ökande grad för att bromsa utvecklingen.

Kampanjen mot den nya tjeckoslovakiska politiska kursen inleddes i den östtyska och polska pressen. Den sovjetiska partiledningen proklamerade i början av april en motoffensiv mot »imperialisternas ideologiska subversion».⁵ Den sovjetiska pressen, som länge iakttagit en avvaktande tystnad, började i slutet av april ge uttryck för farhågor rörande utvecklingen i Tjeckoslovakien. Den 4 maj for en tjeckoslovakisk delegation, bestående av Dubcek, Cernik, Smrkovsky och Bilak till Moskva för överläggningar med Kosygin och Brezjnev. De tjeckoslovakiska ledarna gick då med på de sovjetiska kraven på en Warszawapaktsmanöver på tjeckoslovakiskt territorium.⁶ Sedan den tjeckoslovakiska delegationen lämnat Moskva, anlände partiledarna från Östtyskland, Polen, Bulgarien och Ungern. Samtalen mellan »de fem» gavs föga publicitet.⁷

I slutet av maj meddelades det officiellt i Prag, att en stabsmanöver skulle hållas i Tjeckoslovakien i juni. Manövern inleddes den 20 juni. Medan således starka sovjetiska trupper befann sig i landet, publicerades den 27 juni »de 2000 orden», som i utmanande formuleringar artikulerade kraven på en snabb och långtgående demokratisering inom Tjeckoslovakien. Detta dokument, som blev utsatt för häftiga attacker i sovjetisk press, bidrog till en klar polarisering mellan de interna kraven och de allierades krav, något som de tjeckoslovakiska ledarna länge sökt undvika. Fr.o.m. nu koncentrerades de politiska ansträngningarna i Östeuropa till försöken att skapa respektive förhindra en enad front inom Warszawapakten mot Tjeckoslovakien.⁸

Warszawa-brevet den 15 juli markerade början av krisens akuta skede. I brevet, som var adresserat till det tjeckoslovakiska kommunistpartiets centralkommitté,

² Windsor s. 19, 37; jfr Müller, »Die Haltung der CSSR gegenüber der Bundesrepublik während des Prager Demokratisierungsprozesses» i *Osteuropa* 1969: 4.

³ Windsor s. 23.

⁴ Keesing s. 22744.

⁵ Pravda 11.4.1968.

⁶ Windsor s. 39.

⁷ Keesing s. 22744.

⁸ Windsor s. 50—52.

uttryckte de sovjetiska, östtyska, polska, bulgariska och ungerska ledarna sin oro över utvecklingen i Tjeckoslovakien och hävdade, att försvaret av socialismen i Tjeckoslovakien krävde (1) en offensiv mot högerelement och antisocialistiska krafter; (2) ett slut på alla politiska organisationer som motsatte sig socialismen; (3) partikontroll över press, radio och TV; och (4) partidisciplin på grundval av principen om demokratisk centralism.⁹ Samma dag som brevet publicerades gav de rumänska och jugoslaviska ledarna Tjeckoslovakien sitt fulla stöd och förtroende. Frontställningen tycktes klar.

Det sovjetiska trycket accentuerades av den fortsatta militära närvaron i Tjeckoslovakien. Stabsmanövern avslutades den 12 juli enligt en officiell kommuniké i Moskva, men sovjettruppernas återmarsch genomfördes demonstrativt långsamt, och inte förrän i början av augusti lämnade de sista enheterna tjeckoslovakisk mark.¹⁰

Då en överenskommelse om överläggningar i Tjeckoslovakien mellan de sovjetiska och tjeckoslovakiska ledarna offentliggjordes den 22 juli, betraktades detta allmänt som något av en seger för Dubcek. Dels hade han lyckats genomdriva sitt krav på bilaterala överläggningar i stället för att tvingas möta den samlade styrkan hos de fem länderna bakom Warszawa-brevet. Dels hade han uppnått, att mötet skulle hållas i Tjeckoslovakien och inte i Sovjetunionen.¹¹ Trycket ökade emellertid. Den ungerska pressen började vid denna tid delta i ordkriget mot Tjeckoslovakien. Nya sovjetiska manövrer inleddes vid Sovjetunionens västgräns. De sovjetiska och polska regeringarna stoppade all utresa för turister till Tjeckoslovakien.¹²

De fullständiga sovjetiska och tjeckoslovakiska partipresidierna möttes den 29 juli i en biograflokal i den lilla slovakiska byn Cierna nad Tisou, nära gränsen till Sovjetunionen. I fyra dagar pågick samtalen. En summarisk slutkommuniké var det enda officiella dokumentet från mötet, som omedelbart följdes av ett multilateralt möte i Bratislava den 3 augusti. Den s.k. Bratislava-deklarationen, som alltså undertecknades av »de fem» samt Tjeckoslovakien, innebar ingen ändring av den kurs som Sovjetunionen och dess trogna allierade slagit in på i och med Warszawa-brevet. Formuleringarna var vaga, även om man i efterklokhetens sken kan se förebådande om den kommande invasionen i detta dokument såväl som i Warszawa-brevet. Man kan karakterisera Bratislava-deklarationen som ett sovjetiskt försök att förbättra den ideologiska grunden för att göra en intervention antingen obehövlig eller mindre riskfylld. Det var med andra ord ett sätt att uppskjuta det slutliga avgörandet.¹³

De sovjetiska pressattackerna mot Tjeckoslovakien upphörde under två veckor efter Bratislava-mötet men återupptogs den 16 augusti. Då hade frontställningen ytterligare markerats genom Titos och Ceausescus triumfartade mottagande i Prag

⁹ Keesing s. 22887—8.

¹⁰ Keesing s. 22885.

¹¹ Windsor s. 57.

¹² Keesing s. 22890.

¹³ Löwenthal, »The Sparrow in the Cage» i *Problems of Communism* 1968: nov-dec. s. 19 (också publicerad i *Encounter* vol. 32: 1—2).

och Ulbrichts mindre triumfartade besök i Karlovy Vary. Den 19 augusti kallades den sovjetiska centralkommittén till ett extra sammanträde. Den 20 stod det att läsa i Neues Deutschland, att »den socialistiska internationalismen innefattar en beredskap att försäkra sig om bistånd från broderländer». Natten till den 21 invaderade Warszawapaktsstyrkor Tjeckoslovakien under förevändning att skänka det bistånd som icke namngivna tjeckoslovakiska kommunister skulle ha begärt. De sovjetiska ledarna visste, att det tjeckoslovakiska partipresidiet satt i session på kvällen den 20. De visste också, att Alois Indra skulle lägga fram ett förslag till misstroendevotum mot Dubcek, och förväntade uppenbarligen, att en majoritet mot Dubcek skulle uppstå, som skulle välkomna »biståndet».¹⁴ Så skedde nu inte. De tjeckoslovakiska ledarna stod enade. Genomförandet under dramatiska former av den hemliga partikongressen i Prag dementerade eftertryckligt allt tal om splittring i den tjeckoslovakiska partiledningen. Någon quislingregim stod inte att finna. Det massiva folkliga stödet för ledarna och det effektiva icke-väldsmotståndet mot invasionsstyrkorna torde ha kommit som en överraskning för de sovjetiska ledarna liksom för världen i övrigt. Den ur militär synpunkt perfekt genomförda invasionen visade sig vara ett politiskt fiasko.

Ett fjärde skede i krisens utveckling kan sägas ha inletts, då Svoboda den 23 augusti flög till Moskva för förhandlingar med de sovjetiska ledarna. Detta markerade slutet på de sovjetiska försöken att finna en marionettregim. Man övergick i Moskva till taktiken att utsätta den existerande regimen för påtryckningar. Detta skede pågår fortfarande.

Då man söker efter förklaringar och motiv till invasionen, kan man anlägga olika perspektiv. Man kan se krisen i ett globalt perspektiv; man kan begränsa synfältet att gälla endast det s.k. östblocket; man kan vidare ur ett ännu snävare perspektiv söka finna förklaringar inom Sovjetunionen, inom det sovjetiska ledarskapet.

Det globala perspektivet — säkerhetspolitiska argument

»Säkerhetspolitik» kan i detta sammanhang definieras som den politik som har till mål att avvärja faran för bruket av vapenmakt från en stat eller grupp av stater utanför den egna alliansen.¹⁵ I säkerhetspolitiska resonemang ses således Tjeckoslovakien som en del i en global konflikt, som en bricka i stormaktsspelet, dvs. som medlem i Warszawapakten.

En blick på kartan klargör Tjeckoslovariens centrala position i Warszawapakten. Det är det enda land som gränsar både till Västtyskland och Sovjetunionen. Det tjeckoslovakiska territoriet utgör förbindelse mellan paktens norra flank — Östtyskland och Polen — och dess södra flank — Ungern, Bulgarien och Rumänien. Det är uppenbart, att ett tjeckoslovakiskt utträde ur Warszawapakten skulle få högst allvarliga följder. Också en tjeckoslovakisk oavhängighets-

¹⁴ Löwenthal s. 22.

¹⁵ Brundtland, »En säkerhetspolitisk fortolkning av invasionen» i *Internasjonal politikk* 1968: 6 s. 559 (också publicerad i *Utrikespol. inst. (utg.) Reform, okkupation — Tjeckoslovakien 1968*).

politik i stil med den nuvarande rumänska skulle komplicera den samlade användningen av paktens icke-sovjetiska territorium. Bildandet av en »liten entente» mellan Tjeckoslovakien, Rumänien och Jugoslavien, om vilket det spekulerades före invasionen, skulle ha reducerat sydflanken till ett inklämt Ungern och ett isolerat Bulgarien.¹⁶

Nu kan man givetvis invända, att strategiska resonemang av detta slag inte äger någon större relevans i en nukleär tidsålder. Man får emellertid hålla i minnet, att den strategiska planeringen i USA och på senare år även i Sovjetunionen utvecklats från »massiv vedergällning» till »flexible response». En ungefärlig nukleär paritet har uppnåtts, och båda supermakterna räknar med och planerar för möjligheten av begränsade krig. I sovjetiska militärkretsar ser man fortfarande Europa som den viktigaste arenan för konfrontationen mellan de två systemen.¹⁷ Och det är i ett begränsat krig i Europa som Tjeckoslovariens territorium skulle vara av mycket stort värde för Warszawapakten.¹⁸

Det fanns alltså goda säkerhetspolitiska skäl för Sovjetunionen att hindra Tjeckoslovakien från att lämna Warszawapakten såväl som från att slå in på en mera markerad självständighetspolitik eller att inträda i en »liten entente». De nya tjeckoslovakiska ledarna med Dubcek i spetsen försökte hela tiden undvika att ge konflikten med Sovjetunionen säkerhetspolitisk karaktär. Ständigt betonade de lojaliteten med Warszawapakten. Några allvarliga planer på att i någon form dra sig ur paktsamarbetet förelåg säkerligen inte heller. Ungern 1956 torde ha tjänat som avskräckande exempel. Sovjetunionen framförde emellertid redan på ett tidigt stadium säkerhetspolitiska skäl för sin oro över den nya politiska kursen i Tjeckoslovakien. Detta behöver naturligtvis inte betyda, att sovjetledarnas verkliga motiv var säkerhetspolitiska. Taktiska hänsyn kan ha varit bestämmande. Man skulle ha starkare grund för en inblandning, om man kunde visa, att utvecklingen i Tjeckoslovakien utgjorde en fara för Warszawapakts sammanhållning och slagkraft.¹⁹

I Warszawa-brevet heter det t.ex.: »Den socialistiska världens gränser har framflyttats till Europas mitt, till Elbe och Böhmerwald. Vi kommer aldrig att acceptera, att dessa socialismens historiska landvinningar sätts i fara. Vi kommer aldrig att acceptera, att imperialismen med fredliga eller icke-fredliga metoder, inifrån eller utifrån, slår en bräsck i det socialistiska systemet och ändrar styrke-relationerna i Europa till sin fördel.»

I samma brev preciseras också, varifrån faran var att vänta: »De härskande i Tyska förbundsrepubliken är särskilt aktiva med att försöka utnyttja händelserna i Tjeckoslovakien till att skapa oenighet bland de socialistiska länderna, isolera Tyska demokratiska republiken och genomföra sina revanschplaner.»²⁰ Hänvisningar till den västtyska faran hade förekommit tidigare i den sovjetiska kom-

¹⁶ Brundtland s. 567; jfr Edeen s. 15.

¹⁷ Zeman s. 162.

¹⁸ Brundtland s. 568.

¹⁹ Brundtland s. 561—562.

²⁰ Keesing s. 22887—8; Warszawa-brevet finns också återgivet i Windsor, Roberts och Johansen,

munikationen med Tjeckoslovakien och kom att upphöjas till officiell huvudförklaring till invasionen, sedan den första versionen om biståndssökande tjeckoslovakier förlorat sin trovärdighet. Det finns således anledning att närmare granska tysklandsfrågans roll i de bedömningar som ledde till invasionsbeslutet.

Man finner i alla sovjetiska säkerhetspolitiska resonemang en smält neurotisk fixering vid den västtyska »revanschismen» och »militarismen». Det västtyska »hotet» intar en central plats i den sovjetiska propagandan. Det existerar otvivelaktigt en genuin tyskskräck i Sovjetunionen, åtminstone hos den generation som har andra världskriget i färskt minne. Det vore emellertid förhastat och orimligt att antaga, att de sovjetiska ledarna idag skulle uppleva något reellt militärt hot mot Sovjetunionen från Västtysklands Bundeswehr.²¹ Man kan göra den iakttagelsen, att självständighetssträvanden i Östeuropa i regel följs av ökad betoning av den västtyska faran.²² Rädslan för tysk »revansch» existerar även i andra Warszawapaktsländer och tycks av Sovjetunionen utnyttjas som ett slags kitt för pakten. Men föreligger det då något reellt västtyskt hot mot Sovjetunionen och Warszawapakten, och vari skulle det i så fall bestå?

Det finns anledning att förmoda, att man i Sovjetunionen ser ett hot mot paktansammanhållningen i Bonns nya *Ostpolitik*. Genom att inta en mera flexibel och försonlig attityd till de östeuropeiska länderna har Västtyskland erbjudit Sovjetunionens allierade ett alternativ till skräck och fruktan. Propagandans västtyska hot har inte längre tett sig lika trovärdigt och det sovjetiska skyddet inte lika outhärligt. Sovjetledarna har känt, att deras grepp om Östeuropa hotats. Paradoxalt nog tycks Bonns avspänningspolitik i Moskva uppfattas som ett större hot mot den egna säkerheten än den tidigare oförsonliga västtyska hållningen.²³ Den sovjetiska propagandan har sålunda sedan 1967 praktiskt taget helt förtigit idén om upplösning av båda allianssystemen och i stället ytterligare betonat nödvändigheten av en enad front mot den västtyska faran.²⁴ I juli 1968 avbröt Sovjetunionen förhandlingarna med Västtyskland om ett avtal om ickebruk av våld. Tvivel rörande den västtyska viljan att avstå från bruk av våld framfördes i en not till Bonn, vari sovjetledarna också varnade Västtyskland för att fortsätta strävandena att förbättra relationerna med de östeuropeiska staterna.²⁵

Ulbricht framlade den 9 augusti ett sjupunktsförslag om »fredlig samexistens» mellan de två tyska staterna. Den negativa reaktionen på förslaget i Bonn lär av Ulbricht ha utnyttjats vid mötet med Dubcek i Karlovy Vary som ett argument för att visa, att den västtyska avspänningspolitiken bara var en täckmantel för revanschism.²⁶ Den östtyska attityden till Bonns *Ostpolitik* är f.ö. intressant. Östtyskland tycks vara berett att acceptera de ekonomiska fördelarna av ett närmande till Västtyskland, om man samtidigt slipper betala det politiska priset i

²¹ Se t.ex. Edeen s. 18—20.

²² Windsor s. 25.

²³ Löwenthal s. 7; jfr Sæter, »Europa ved en skillevei» i *Internasjonal politikk* 1968: 6 s. 550—551.

²⁴ Löwenthal s. 6.

²⁵ Löwenthal s. 14.

²⁶ Sæter s. 552—554.

form av allt närmare relationer mellan Västtyskland och övriga östeuropeiska länder. Det är belysande, att Ulbricht föreslog ekonomiska överläggningar på ministernivå mellan de två tyska staterna alldeles före invasionen av Tjeckoslovakien, dvs. då han försäkrat sig om övriga östeuropeiska staters lojalitet.²⁷

Men höll då Tjeckoslovakien på att närma sig Västtyskland, så som Rumänien tidigare gjort? »De fem» hävdade i Warszawa-brevet, att »trevarna från de västtyska myndigheterna och revanschisterna vinner genklang i ledande kretsar i ert land».²⁸ Något diplomatiskt erkännande av Västtyskland från Tjeckoslovariens sida var det emellertid aldrig fråga om. De »trevare» som nämns i Warszawa-brevet gällde främst utvidgade ekonomiska förbindelser. I det sammanhanget kan man erinra om de tjeckoslovakiska ledarnas ord i svarsskrivelsen till Warszawa-brevet: »Vad beträffar våra relationer med Västtyskland, är det allmänt känt, att Tjeckoslovakien, trots att det är omedelbar granne till Västtyskland, var sist med att taga vissa steg mot en begränsad normalisering av förbindelserna, framför allt på det ekonomiska området, medan andra socialistiska stater gjorde det mycket tidigare, utan att det gav upphov till några farhågor.»²⁹

Något som emellertid kan ha väckt vissa farhågor i Moskva och Östberlin är den nyansskillnad i tjeckoslovakiska uttalanden om tysklandsfrågan som kunde förmärkas sedan början av april. I aktionsprogrammet finner man jämsides med de gängse hänvisningarna till »revanschism» och »militarism» uttalat stöd åt »de realistiska krafterna i Västtyskland». Utrikesministern Hajek sade i ett anförande i juli: »Vi ser naturligtvis inte Västtyskland som en enhetlig svart massa. Vi ser i Västtyskland såväl de nynazistiska och revanschistiska krafterna som de progressiva och realistiska strömningarna.» Man började i officiella deklamationer använda termerna »Mellaneuropa» och »mellaneuropeisk politik».³⁰

Det torde emellertid stå klart, att enbart säkerhetspolitiska hänsyn knappast motiverade en invasion av Tjeckoslovakien. De sovjetiska ledarna strävade efter att framställa krisen som säkerhetspolitisk inför sina östeuropeiska bundsförvanter, men samtidigt vinnlade de sig om att inför västledarna utmåla den som en »familjeangelägenhet» inom alliansen. En tydlig signal finner man i det officiella sovjetiska meddelandet om militärmanövern som föregick invasionen. Det heter där, att manövern avhölls i västra Sovjetunionen, Polen och *sydöstra delen* av Östtyskland. Den enda rimliga förklaringen till att skilja mellan sydöstra delen av Östtyskland och resten av det inte särskilt stora landet är att man önskade understrika, att något hot inte riktades västerut.³¹ I samband med invasionen drogs samtliga sovjetiska styrkor på två divisioner när ut ur Östtyskland och blottlade i det närmaste landet för ett angrepp västerifrån.³² Till yttermera visso lät man

²⁷ Windsor s. 30.

²⁸ Keesing s. 22888.

²⁹ Keesing s. 22889; svaret finns också återgivet i Windsor, Roberts och Johansen.

³⁰ Müller s. 259—260.

³¹ Windsor s. 88.

³² Brundtland s. 583.

sovjetambassadörerna förklara situationen för västregeringarna, och Kosygin inbjöd president Johnson till diskussioner om rustningskontroll.

Hela invasionen riktades f.ö. till övervägande delen mot civila mål. Inte förrän den 27 augusti rapporterades sovjetiska trupper ha gått i ställning längs gränsen mot Västtyskland.³³

Det är således svårt att i ett globalt perspektiv, utifrån säkerhetspolitiska utgångspunkter, finna någon godtagbar förklaring till det sovjetiska invasionsbeslutet. Den egentliga faran ur sovjetledarnas synpunkt var inte att Tjeckoslovakien skulle *lösgöra sig* från blocket, utan snarare att det skulle *infektera* blocket med sina reformidéer.³⁴ Om man begränsar perspektivet till att omfatta endast östblocket som en enhet, kan man alltså finna andra motiv till Sovjetunionens agerande.

Inom alliansen — »smittorisen»

»Om januari-linjen fullföljs i Tjeckoslovakien, löper vi alla som är här en mycket allvarlig risk; vi går kanske mot vår egen undergång.» Dessa ord tillskrivs Ulbricht, som skall ha yttrat dem redan vid Dresden-mötet i mars.³⁵ Enklare kan man knappast uttrycka farhågorna om den »smittorisk» som det tjeckoslovakiska reformprogrammet utgjorde. Man tycks i Moskva ha omhuldat ett slags europeisk domino-teori: om liberaliseringen får fortgå i Tjeckoslovakien, kommer detta snart att smitta av sig på övriga östeuropeiska länder.³⁶ Helt ogrundade var heller inte farhågorna. Efterdyningarna av reformvågen hade gjort sig märkbara i form av ökad aktivitet hos oppositionella krafter i Polen, Östtyskland och Ukraina.

Konsekvenserna av dessa resonemang illustreras i den s.k. Brezjnevdoktrinen, den hittills mest genomarbetade förklaring till, eller snarare rättfärdigande av, invasionen som sovjetledarna givit. Doktrinen fick sin första formulering i en Pravda-artikel den 26 september och presenterades utförligt av Breznev vid den polska partikongressen i november. Den går i korthet ut på att då det uppstår fara för socialismen i något socialistiskt land, sätts samtidigt hela den socialistiska gemenskapen i fara. Det är då varje socialistiskt lands rätt och plikt att ingripa. Genom att angripa smittokällan eliminerar man smittorisen.

När är då socialismen i fara i ett land? »Varje försvagning i ett socialistland av enigheten med Sovjetunionen och med det internationella socialistiska systemet döljer i sig en allvarlig fara för socialismen i detta land.»³⁷

Det är uppenbart, att dessa nya spelregler strider mot åtminstone två tidigare inom östblocket allmänt omfattade principer för de inbördes relationerna. För det första återstår av allt att döma inte mycket av principen om ländernas

³³ Roberts, »Czechoslovakia: Invasion and Resistance» i Windsor, Roberts s. 109; Keesing s. 22914.

³⁴ Löwenthal s. 11.

³⁵ Artikel av Pavel Tigrid i *Le Monde* (sélection hebdomadaire) nr 1069 (april 1969).

³⁶ Roberts s. 100.

³⁷ *Kommunist* 1969: 5 s. 91.

politiska suveränitet och icke-inblandning i varandras inre angelägenheter. Redan i Bratislava-deklarationen kan man se spår av en glidning på denna punkt. Under tecknarna bekänner sig där till principerna om »jämlighet, respekt för suveränitet och nationellt oberoende, territoriell integritet och *broderlig ömsesidig hjälp och solidaritet*». De kursiverade orden har här intagit den plats som i kommunikéer av det här slaget traditionellt reserverats för »icke-inblandning i varandras inre angelägenheter».³⁸ Samma modifiering återkommer i kommunikén den 27 augusti efter överläggningarna i Kreml med de tjeckoslovakiska ledarna.³⁹ Non-interventionsprincipen har kompletterats med en interventionsklausul.⁴⁰

En annan princip som motsäges av Brezjnevdoktrinen är den om olika vägar till socialismen. Breznev framhöll i sitt tal inför den polska partikongressen, att utvecklingen mot socialism i varje enskilt land bestäms av de specifika nationella förutsättningarna, men han fortsatte sedan: »Som bekant existerar emellertid också gemensamma regelbundenheter i den socialistiska uppbyggnaden. Ett avsteg från dessa kan leda till avsteg från socialismen.» Breznev gick vidare in på att klargöra vari dessa regelbundenheter består. De kan sammanfattas i följande fyra punkter: (1) det kommunistiska partiets ledande roll i samhället; (2) försvar och skydd av socialismens landvinningar; (3) oförsonlighet mot den borgerliga ideologin; (4) broderlig solidaritet med andra socialistiska länder.⁴¹

Begreppen är så vaga, att praktiskt taget vad som helst skulle kunna falla under dessa potentiella anklagelsegrunder. Skall man läsa denna förteckning också som ett tjeckoslovakiskt syndaregister? Eller vilka tendenser i Tjeckoslovakien kan i Moskva, Warszawa, Östberlin ha uppfattats som »smittofaror»?

Den hotande kontrarevolutionen var ett återkommande tema i de sovjetiska kommentarerna till läget i Tjeckoslovakien både före och efter invasionen. Anklagelserna om kontrarevolution fick sin näring främst i protestskrivelsen »de 2000 orden», som publicerades i slutet av juni. I detta dokument underströks noga, att förändringen av det tjeckoslovakiska samhället måste ske genom kommunistpartiet, men där fanns också vändningar som för en som är van att läsa mellan raderna för att finna dolda meningar i partiuttalanden och Pravda-ledare måste teta sig som tydliga kontrarevolutionära signaler:⁴² »Pånyttfödelseprocessen inför inget särskilt nytt i våra liv. Den återupplivar idéer och teman, av vilka många är äldre än socialismens misstag hos oss.» »Låt oss kräva de personers avgång, som missbrukat sin makt, skadat offentlig egendom, handlat ohederligt eller brutalt. Vi måste finna sätt att få dem att avgå. För att nämna några: offentlig kritik, resolutioner, demonstrationer, insamlingar av medel för att pensionera dem, strejker och bojkott.»⁴³

En artikel i Prag-tidningen Reporter den 31 juli ger ytterligare en förklaring till sovjetledarnas misstolkning av situationen i Tjeckoslovakien: »Vi sätter inte

³⁸ Löwenthal s. 19.

³⁹ Keesing s. 22912.

⁴⁰ Edeen s. 16.

⁴¹ Breznevs tal finns återgivet i *Ost-Probleme* 1969: 2 s. 43—46.

⁴² Windsor s. 49—50.

⁴³ Keesing s. 22886.

socialismen i fara. Tvärtom. Vi sätter byråkratin i fara, som sakta men säkert har begravt socialismen runt hela världen. För detta kan vi knappast vänta oss byråkratins broderliga samarbete och förståelse.»⁴⁴

Den sovjetiska reaktionen på »de 2000 orden» blev skarp. I Warszawa-brevet betecknas detta dokument som »ett försök att införa anarki» och »en organisatorisk och politisk plattform för kontrarevolutionen».⁴⁵ De två första kraven som »de fem» riktade till den tjeckoslovakiska partiledningen var just att inleda en offensiv mot de antisocialistiska krafterna och sätta stopp för icke-socialistiska politiska organisationer.

Kommunistpartiets ledande roll hör alltså, enligt Brezjnev, till regelbundenheterna i den socialistiska utvecklingen i skilda länder. Enligt Moskvas bedömning höll det tjeckoslovakiska partiet på att förlora sin ledande ställning. Verkligheten gav ett visst stöd åt en sådan bedömning. I det tjeckoslovakiska aktionsprogrammet sägs det bl.a.: »Partiets ledande roll har ofta uppfattats som ett koncentrerat maktmonopol i händerna på partiets organ. . . . Det är inte partiets mål att bli en universell 'samhällsförvaltare' och binda alla organisationer och alla företag med sina direktiv.»⁴⁶

I en Pravda-artikel dagen efter invasionen preciserades innebörden i de upprepade kraven på en »fast ledning» i Tjeckoslovakien. De nödvändiga beståndsdelarna sades vara (1) tillämpning av den demokratiska centralismens princip inom partiet; (2) ingen skiljelinje mellan stat och parti; (3) ingen »öppen tillgång» till partiet; (4) ingen kritik av den tidigare politiken och de gamla kadernerna.⁴⁷

Den första — och kanske viktigaste — principen om demokratisk centralism hade öppet ifrågasatts i Tjeckoslovakien. I aktionsprogrammet talades det blasfemiskt om »den byråkratiska centralismen» i avsnittet om demokratiseringen av partiet.⁴⁸ Strax före Ulbrichts besök i Tjeckoslovakien i augusti publicerades ett förslag till nya partistadgar, vilka skulle tillåta en nedröstad minoritet inom partiet att fasthålla sina åsikter. Detta stred klart mot den demokratiska centralismens princip och inbjöd till synden fraktionalism. Samtidigt föreslogs en begränsning av partifunktionärernas ämbetsperioder och val av dessa funktionärer genom hemlig omröstning.⁴⁹

De övriga tre negativa punkterna i Pravda-artikeln var uppmaningar att stoppa konkreta företeelser i Tjeckoslovakien. Läger man därtill den tjeckoslovakiska diskussionen om ett eventuellt flerpartisystem och de återkommande ryktena om ett återupplivat socialdemokratiskt parti, är det inte svårt att förstå, att sovjetledarna oroade sig för »partiets ledande roll» i Tjeckoslovakien, och inte minst för verkningarna av det tjeckoslovakiska exemplet på omkringliggande länder. De tjeckoslovakiska ledarna hyste emellertid stor optimism för den interna utveck-

⁴⁴ Citerat i Zeman s. 159.

⁴⁵ Keesing s. 22888.

⁴⁶ Johansen s. 117.

⁴⁷ Stokke, »Moskva-forhandlingene» i *Internasjonal politikk* 1968: 6 s. 612.

⁴⁸ Johansen s. 121.

⁴⁹ Windsor s. 61; Löwenthal s. 20.

lingen och tycks ha mer eller mindre bortsett från övriga östeuropeiska ledares intressen. Man får i detta sammanhang inte glömma, att det tjeckoslovakiska kommunistpartiet fram till 1948 varit vant vid en parlamentarisk situation, medan det sovjetiska partiet har en annorlunda bakgrund, något som i viss mån kan ha bidragit till skillnaderna i bedömningarna.⁵⁰

Kontroll över pressen var ett annat centralt sovjetiskt krav, som framfördes bl.a. i Warszawa-brevet och vid Cierna-mötet. Det stora mått av pressfrihet som tilläts i Tjeckoslovakien var s.a.s. ytterligare en aspekt av hotet mot partiets ledande ställning. På denna punkt tvingades de tjeckoslovakiska ledarna till sist ge efter för de sovjetiska påtryckningarna vid Moskva-förhandlingarna. Dubcek sade i ett radiotal vid återkomsten från Moskva, att »vi kommer att bli tvungna att vidtaga en del temporära undantagsåtgärder för att inskränka yttrandefriheten, vilka vi under normala omständigheter inte skulle ha vidtagit».⁵¹ Den 13 september godkände nationalförsamlingen en lag om inskränkningar i pressfriheten, och censuren återinfördes. Undan för undan har kontrollen över press, radio och TV skärpts.

De ekonomiska reformerna kom också i skottlinjen för den sovjetiska kritiken. I den omedelbara förklaringen till invasionen från Moskva talades det om att den tjeckoslovakiska ekonomin höll på att utvecklas i kapitalistisk riktning,⁵² men i Warszawa-brevet en månad tidigare hade det sagts explicit: »Vi lägger oss inte i metoderna för planering och ledning av den socialistiska folkhushållningen eller i de åtgärder ni vidtagit i syfte att förbättra den ekonomiska strukturen . . .»⁵³

Också i Sovjetunionen har det skett en omläggning av den ekonomiska politiken i samma riktning som i Tjeckoslovakien med en försiktig decentralisering och utnyttjande av marknadsmekanismer. Andra länder som t.ex. Ungern har kommit ungefär lika långt som Tjeckoslovakien i denna utveckling. Vad som emellertid skiljer det tjeckoslovakiska reformprogrammet från dessa länders är dess ideologiska övertoner. Sannolikt var det inte reformerna som sådana utan den ideologiska överbyggnaden som oroade sovjetledarna.⁵⁴

Den sovjetiska tolkningen av situationen i Tjeckoslovakien tycks ha varit, att kommunistpartiet tappat greppet över utvecklingen och därmed utlöst tendenser som även kunde utbreda sig till andra öststater inklusive Sovjetunionen. Krisen var inte minst en förtroendekris. Den sovjetiska misstron till de tjeckoslovakiska ledarna ökade successivt.⁵⁵ I Warszawa-brevet påpekas det i samband med kritiken av »de 2000 orden», att denna »kontrarevolutionära plattform» fått öppet stöd från ledande personer i partiet.⁵⁶ I Pravda den 22 augusti attackeras namngivna ledare. Dubcek och hans anhängare beskrivs som en »högerrevisionistisk minori-

⁵⁰ Zeman s. 160.

⁵¹ Keesing s. 22913.

⁵² Wagenlehner, »Die Sovjetische Rechtfertigung der Intervention in der CSSR» i *Osteuropa* 1968: 10/11.

⁵³ Keesing s. 22887.

⁵⁴ Stokke s. 592.

⁵⁵ Se t.ex. Kleberg s. 30; Stokke s. 597.

⁵⁶ Keesing s. 22888.

tetsgrupp» och anklagas för förräderi. Förutom Dubcek nämns Cisar, Sik, Hajek och Kriegel vid namn. Dessa skulle enligt Pravda ha utgjort en minoritet inom det tjeckoslovakiska partipresidiet vid Cierna-mötet och skulle sedan ha saboterat de överenskommelser som nåtts i Cierna och Bratislava samt ha uppmuntrat kontrarevolutionen.⁵⁷

Dessa fräna angrepp var sannolikt avsedda som politiska nekrologer. Utgången av Moskva-förhandlingarna några dagar senare innebar emellertid, att Dubcek och hans anhängare kvarstod som Tjeckoslovariens ledare. För att acceptera de existerande ledarna hade dock Sovjetunionen maximerat sina kontrollmöjligheter över dem. Sovjetiska trupper skulle bli kvar i Tjeckoslovakien, och i ett hemligt protokoll preciserades det handlingsprogram som ledarna skulle följa.⁵⁸

Dubcek framhöll vid ett CK-möte den 1 september, att sovjetledarnas förtroende för de tjeckoslovakiska ledarnas förmåga att lösa de problem som uppstått hade minskat, och att en av de viktigaste uppgifterna nu var att återställa detta förtroende.⁵⁹ Vid samma möte avgick CK-sekreteraren Cisar. I det nya partipresidium som valdes saknades Kriegel. Sik, som befann sig i Jugoslavien, begärde entledigande från sin post som vice premiärminister. Utrikesministern Hajek avgick i oktober, och i år har först Smrkovsky och sedan Dubcek utmanövrerats från sina ledarpositioner. Den sovjetiska taktiken efter Moskva-förhandlingarna att utsätta de existerande ledarna för påtryckningar har varit mera framgångsrik än försöken i augusti att genast upprätta en ny ledning.

Inom Sovjetunionen — bristfällig information eller ledarkris?

En tredje metod att söka efter förklaringar till invasionen är att begränsa perspektivet ytterligare och sätta beslutsfattarna i Kreml i fokus. Man utgår därvid från att beslutet var sovjetiskt, även om fem länders truppstyrkor deltog i invasionen.

Enligt en teori skulle invasionsbeslutet ha grundats på bristfällig information. Den sovjetiske ambassadören i Prag, Tjervonenko, skall därvid ha spelat en ödesdiger roll. Tjervonenko — »a man of limited intelligence»⁶⁰ — upprätthöll nära förbindelser med Novotny och hans anhängare och grundade sina rapporter på deras upplysningar och värderingar. Sovjetdiplomaterna i Östeuropa rekryteras som regel från partikadrerna och har begränsad diplomatisk erfarenhet, vilket i sin tur kan förklara Tjervonenkos »bias».⁶¹

Mot denna teori kan man givetvis invända, att det är osannolikt, att sovjetledarna litat enbart till Tjervonenkos rapporter. Den stora politiska felbedömning som sovjetledarna gjorde var att de inte förutsåg, att de tjeckoslovakiska ledarnas popularitet skulle ta sig så effektiva uttryck som det tjeckoslovakiska folkets icke-våldsmotstånd. Denna felbedömning ter sig högst förklarlig — med eller utan Tjervonenkos insatser.⁶²

⁵⁷ Keesing s. 22911.

⁵⁸ Stokke s. 608; för uppgifter om protokollet se Tigrid i *Le Monde* nr 1069.

⁵⁹ Keesing s. 22915.

⁶⁰ Löwenthal s. 21.

⁶¹ Johansen s. 50—51.

⁶² Roberts s. 128.

En annan teori söker finna en förklaring till det inkonsekventa agerandet kring invasionen i motsättningar inom det sovjetiska ledarskapet. Utvecklingen i Tjeckoslovakien skall enligt denna teori på ett tidigt stadium ha gett upphov till motstridiga bedömningar i Moskva. Dessa skiljaktigheter skall sedan i sin tur ha påverkat det slutliga ställningstagandet och agerandet.⁶³

Kontrasten mellan den effektiva militära inmarschen i Tjeckoslovakien och de politiska improvisationer som följde är iögonenfallande. Man hade t.ex. försummat att förbereda en grupp tjeckoslovaker för att ta över ledningen i landet. Antingen måste den sovjetiska ledningen varit splittrad, eller så var den obeslutsam. Båda alternativen pekar på en kris inom sovjetledningen.

Invasionen kom vid en överraskande tidpunkt, då man både i Tjeckoslovakien och i västvärlden allmänt tycktes tro, att Sovjetunionen försökte finna en politisk lösning på krisen. Betyder nu detta, att sovjetledarna aldrig hade för avsikt att hålla Cierna- och Bratislava-överenskommelserna, eller att de senare ändrade sig? Om avsikten från början varit att invadera Tjeckoslovakien, varför gjordes det då så många svårigheter kring tiden och platsen för Cierna-mötet? Varför slog man inte till, medan sovjettrupper ännu fanns kvar i Tjeckoslovakien efter Warszawapaktsmanövern? Varför lät man läget försämrats inom Östeuropa och en gryende »liten entente» uppstå?

Om således mycket tyder på att det skedde en ändring i Moskvas handlingslinje mellan Bratislava-mötet och den 21 augusti, anses dock krisen inom det sovjetiska ledarskapet vara av tidigare datum. Redan vid ett CK-möte i mars lär »ortodoxerna» ha kritiserat Moskvas officiella »försiktiga» politik. I den sovjetiska delegationen till Warszawa-mötet i juli ingick inte Suslov, som länge varit ansvarig för relationerna med andra kommunistpartier. Alla sovjetiska dokument, som publicerades under dagarna efter invasionen var osignerade, medan dokument av det slaget vanligtvis undertecknas av ordföranden i högsta sovjets presidium, förste partisekreteraren och ministerrådets ordförande. Mystiken minskar inte av att samtliga dessa tre män — Podgornij, Brezjnev och Kosygin — var på semester till den 19 augusti, då centralkommittén kallades till ett extra sammanträde:

Det är pusselbitar av det här slaget som gett upphov till spekulationer om motsättningar inom Sovjetunionens ledning. Kosygins långa bortvaro från den politiska scenen i vintras och attentatet i Moskva mot en bilkortege med kosmonauter och högt uppsatta ledare har gett ytterligare näring åt dessa spekulationer. Det har också talats om en konflikt mellan partiledningen och den sovjetiska militären. Marskalk Gretjkos aktivitet i Prag vid Dubceks tillbakaträde i april och den uteblivna militärparaden på Röda Torget i Moskva den första maj i år har återopats som bevis.

Då det gäller analyser av beslutsfattandet i Kreml rör man sig på tämligen osäker mark. Olika detaljer antar under kremlologens förstoringsglas vidlyftiga proportioner. Bristen på säker information omöjliggör mera exakt kunskap än spekulationer av ovan relaterat slag.

⁶³ Den mest uttömmande redogörelsen för denna teori finns i Windsor s. 62—79. Den följande framställningen bygger i huvudsak på Windsors presentation.

Sammanfattning

Bland tjeckoslovaker möter man ofta uppfattningen, att deras land fått spela rollen av hustrun som får stryk, därför att maken misslyckats på jobbet. Invasionen handlade inte främst om Tjeckoslovakien utan var ett försök att lösa mera omfattande problem.⁶⁴ Mycket tyder på att den utslagsgivande faktorn vid de sovjetiska bedömningarna varit den gradvisa erosionen av det existerande säkerhetssystemet i Europa.⁶⁵ Man har i Moskva hyst oro inför det tjeckoslovakiska experimentets återverkningar på övriga Warszawapaktsländer och på den redan ansträngda paktsammanhållningen. I förlängningen av denna tankegång skymtar säkerhetspolitiska följder — Warszawapaktens försvagande och eventuella upplösning.

Varför invaderades Tjeckoslovakien men inte Rumänien? Frågan har ofta ställts, och svaren — eller försöken till svar — är instruktiva. För det första förekommer det i Rumänien ingen liberalisering med ty åtföljande »smittorisk». Den rumänska självständighetspolitiken tycks snarare ha bidragit till att knyta Bulgarien och Ungern närmare till Sovjetunionen på grund av minoritetsproblem och gamla gränstvister. För det andra har den rumänska frigörelsen inte så stora säkerhetspolitiska konsekvenser, vilket framför allt beror på Rumäniens geografiska läge.⁶⁶

Som slutord för denna översikt får ett citat ur den sovjetiska centralkommitténs tidskrift *Kommunist tjäna*. Det är hämtat ur en artikel om NATO och är en god illustration till »mirror image»-teorin. Läs det med omvända förtecken, dvs. byt ut »den sovjetiska faran» mot »den västtyska faran», »NATO» mot »Warszawapakten», »Washington och Bonn» mot »Moskva och Östberlin», »de socialistiska länderna» mot »de kapitalistiska länderna» samt »västeuropeisk» mot »östeuropeisk». Resultatet blir en sammanfattning så god som någon på de ovan redovisade resonemangen.

»Genom att förnya ropen om 'den sovjetiska faran' räknar NATO-ledarna med att befästa sina positioner på den europeiska kontinenten. . . . Särskilt missbelåtna är man i Washington och Bonn över att NATO:s medlemsstater visar allt större självständighet i sin utrikespolitik, framför allt i relationerna med de socialistiska länderna. Under förevändning av att förstärka blockets 'politiska roll' har Washington i realiteten för avsikt att beröva sina bundsförvanter utrikespolitisk självständighet och tvinga dem att koordinera sin politik — dvs. underordna sin politik Washington och dess gamla partner Bonn. Det motstånd, som dessa planer föranlett i de västeuropeiska länderna visar, att statsmännen, som slår vakt om sina nationella intressen, förstår syftet hos dem som inspirerat bråket kring NATO.»⁶⁷

Christer Jönsson

⁶⁴ Roberts s. 99.

⁶⁵ Sæter s. 549.

⁶⁶ Brundtland s. 575.

⁶⁷ *Kommunist* 1968: 14 (sept.).

Litteratur

- Edeen, Alf, »Tjeckoslovakien — brickan i stormaktsspelet», *Strategisk bulletin* 1968: 5.
- Internasjonal politikk* 1968: 6 (temanummer 'Tjeckoslovakia').
- Johansen, J. O., *Tjeckoslovariens ödestimma*, Sthlm 1968.
- Keesing's Contemporary Archives*.
- Kleberg, Olof, »Tjeckoslovakien. Experiment i demokrati och socialism», *Världspolitikkens dagsfrågor* 1968: 10.
- Kommunist* 1968: 14, 1969: 5.
- Osteuropa* 1968: 10/11 (temanummer 'Nach dem 21. August — ein erstes Fazit'); 1969: 4.
- Ost-Probleme* 1969: 2.
- Problems of Communism* 1968: nov.-dec. (temanummer 'Czechoslovakia — The Brief Spring of 1968').
- Utrikespolitiska institutet (utg.), *Reform, ockupation — Tjeckoslovakien 1968*, Sthlm 1968.
- Windsor, P. and A. Roberts, *Czechoslovakia 1968. Reform, Repression and Resistance*, The Institute for Strategic Studies, London 1969.
- Zeman, Z. A. B., *Prague Spring*, Harmondsworth, 1969.

LITTERATURGRANSKNINGAR

STEIN ROKKAN (ed.), *Comparative Research across Cultures and Nations*, Mouton 1968.

PERTTI PESONEN, *An Election in Finland. Party Activities and Voter Reactions*, Yale University Press 1968.

Det torde inte finnas många samhällsvetare på våra breddgrader som har varit så inspirerande för forskning snart sagt världen över som Norges Stein Rokkan. I en strid ström av artiklar och uppsatser, genom konferenser och upprättande av arkiv har han systematiskt arbetat på att göra aggregerade politiska data lättillgängliga för forskning. Mängden rapporter som blivit följden av detta arbete är imponerande; på senare år har tonvikten allt mera förskjutits till komparativa projekt. För något år sedan stod Rokkan tillsammans med Lipset som utgivare av den redan flitigt citerade »Party Systems and Voter Alignments». Nu är han åter redo med ett mångnationellt arbete »Comparative Research across Cultures and Nations», som utöver hans egen introduktion innehåller bidrag från tretton ledande forskare med beteendevetenskapliga intressen. De flesta av dessa papper presenterades ursprungligen vid en Paris-konferens för ett par år sedan, där Rokkan var huvudrapportör. Arrangör var International Social Science Council, en organisation som sedan 1962 med Rokkans ord »has been making efforts to advance systematic comparative research across cultural and political boundaries».

Det kan här endast bli fråga om att beröra volymens viktigaste problemområden; en diskussion av var och en av de ofta mycket komprimerade och resonerande uppsatserna skulle föra för långt. Ett första tema gäller de nya möjligheter för antropologisk forskning på primitiva samhällen som blivit möjlig tack vare elektronisk databehandling. Vi kan nu, skriver André Köbben från Amsterdam, med större kvantitativ precision än tidigare beskriva de regelbundenheter vi möter i våra data. Detta leder till att vi med nya förutsättningar kan ta itu med undantagen, med de avvikande fallen. Vi bör inte längre nöja oss med att konstatera signifikanta samband mellan sociala fenomen. Undantagen är till för att förklaras. Detta kommer att medföra en revidering av många samhällsvetenskapliga teorier. Men vilken är den vedertagna teoretiska uppfattningen för närvarande? Den som är djärv nog att söka besvara den stora frågan kan ha god hjälp av en annan artikel i Rokkans bok, Robert Textors presentation av ett ambitiöst försök »to summarize the entire body of available coded cross-cultural literature».

Ett annat tema behandlar utvecklingsteorier för komplexa nationella system.

I flera uppsatser påpekas att nästan enbart nationalekonomer hittills formulerat utvecklingsteorier. Daniel Lerner nämner emellertid att ett fruktbart samarbete inletts med ekonomerna vid M.I.T. Center for International Studies för att utveckla en mera allomfattande teori, till vilken även politiska data kan relateras, utan att den förlorar så mycket i precision att ekonomiska fenomen måste utelämnas. I övrigt diskuteras i detta avsnitt bl.a. terminologiska och normativa problem vid användningen av sådana begrepp som »modernisering» och »mobilisering» och — i Lucian Pyes papper — en tidigare framlagd teori om den långa serie kriser som system anses genomgå vid »modernisering» (Pye talar om »identitets-, legitimitets-, participations-, integrations-, penetrations- och distributionskriserna»).

Ett av de mera kända resultaten av senare års mångnationella projekt är väl »World Handbook of Political and Social Indicators», den första publikationen från Karl Deutschs och Harold Lasswells Yale Political Data Program. Hayward Alker skriver en entusiasmerande artikel, vari han med utgångspunkt från detta program spekulerar över framtida vetenskapliga landvinningar med hjälp av sådana aggregerade data. Ett betydande deskriptivt problem vid arbete med officiell statistik är mätningen av olika staters latent politiska tendenser. I anslutning till James Coleman lämnar Alker några förslag till konstruktion av index, som kan vara lämpade för detta ändamål. Alker kastar sig även in i debatten om orsaksförklaringar i samhällsvetenskaperna i den fasta övertygelsen, att de senaste årens utveckling i statistisk teori skänkt oss nya möjligheter att finna allmängiltiga kausala samband. I ett klagörande exempel om samband mellan kommuniströstning, partikonkurrens, participation och »gruppväld» i Västvärlden preciserar han sitt uppslag. Man kan ställa sig tveksam till en del av hans hypoteser — t.ex. att minskade våldstendenser försvagar kommunisternas röstunderlag. Varje enskild forskare, som vill använda Alkers modell, får själv motivera sitt urval av variabler; enligt min uppfattning finns det mera relevanta samband att undersöka. Men denna kritik av en underordnad hypotes riktar sig inte mot själva principen bakom författarens generella teori.

Ett par ekonomer bemöter Alker. De är med ekonomernas rika erfarenhet av liknande studier från tillväxtteorins område skeptiska mot kvalitén på data av detta slag och därmed mot de möjligheter Alker talar om. Men deras pessimism förefaller något överdriven från statsvetenskaplig utgångspunkt, då sådana politiska data som valstatistik med all säkerhet är mycket säkrare än de olika mått på inkomst och levnadsstandard som ekonomerna vanligen arbetar med.

Ett fjärde tema om problem vid internationella surveyundersökningar låter sig slutligen urskiljas. Här möter oss mycket påtagliga praktiska svårigheter. Hur formulerar man t.ex. frågor på olika språk, så att de verkligen blir jämförbara, eller hur genomför man intervjuer och hålkortsstansning i underutvecklade länder? Erwin Scheuch från Köln och Robert Mitchell från Hongkong gör några reflexioner kring dessa frågor.

De uppsatser Rokkan samlat i denna volym har snarare karaktären av diskussionsinlägg och preliminära hypoteser än avslutade vetenskapliga verk. Detta gör att deras främsta funktion kan sägas bestå i att ge den enskilde forskaren uppslag och orientering om det teoretiska och metodiska läget inom den mångnatio-

nella beteendevetenskapliga forskningen, ofta beträffande mycket speciella frågor. Flera av uppsatserna har tidigare varit tillgängliga i annan form, men det är bekvämt att nu ha dem samlade i en volym. Det har blivit en tankeväckande översikt av vad som för närvarande sker inom området.

Värd att läsas av många är även »An Election in Finland» av Pertti Pesonen, professor i statskunskap i Tammerfors. Pesonens data kommer från intervjuer med ett sample väljare i Tammerfors och ett litet jämförande sample från en landskommun i samband med det finska parlamentsvalet i juli 1958. Det är ett arbete som visar stor släktskap med de välkända amerikanska valundersökningarna, särskilt med »The American Voter»; i ett förord talar författaren om den inspiration han känt från Survey Research Center i Ann Arbor, som han besökt ett par gånger under sitt forskningsarbete. Släktskapen gäller inte blott metodiska problem såsom konstruktion av frågeformulär och teknik för innehållsanalys av valpropagandan. Även analys-schemat har Pesonen gemensamt med sina amerikanska kolleger. Det innebär att han söker beskriva väljarnas röstningsbeteende genom att undersöka vilka väljare som visade mest »politiskt intresse», hade bäst »kunskap om valet», vilka som hade stark respektive svag »partiidentifikation», vad som kännetecknade »partibyarna», vilka som mest utsatte sig för »mass media exposition», hur den »lokala partiapparaten» arbetade etc.

Värdet med Pesonens undersökning ligger enligt min uppfattning inte främst i att han bekräftat tidigare forskningsresultat på ett annat nationellt material än det amerikanska, låt vara att han i detaljer kunnat finna avvikande mönster. En sådan utveckling av den jämförande statskunskapen skulle kunna leda till en lång rad arbeten, vars resultat skulle bli mindre och mindre intresseväckande och vilkas läsekrets sannolikt skulle minska allt efter som tiden gick. Väljer man som Pesonen att i stort sett följa en given upplägning och analysmetod bör motiveringen för forskningen ligga i några klart angivna egenskaper hos det politiska systemet i fråga, vilka inte återfinns i tidigare studerade system; inte stater utan typer av system bör upptas till studium av de forskare som söker finna generella samband.

Har Finland några sådana egenskaper?

Man kan bejaka den frågan genom att peka på det betydligt lägre valdeltagandet i USA än i Finland — skillnaden gäller för övrigt gentemot hela Nordväst-europa. Beror USAs låga valdeltagande på de amerikanska partiernas dåliga organisatoriska sammanhållning och rösträttsreglernas invecklade bestämmelser med krav på registrering? Här möter vi en ofta diskuterad fråga, som motiverar komparativ forskning. Eller också kan man peka på de finska arbetarpartiernas starka ställning och fråga sig hur deras förekomst påverkar värdet på de variabler man brukar undersöka inom valforskningen. Hur skiljer sig den finske arbetarens participation i form av politisk kunskap, intresse, känsla av personlig kompetens etc. från den amerikanske arbetarens, och i vilken utsträckning kan en eventuell skillnad föras tillbaka på socialdemokratins och kommunistpartiets starka ställning? Även med hänsyn till denna fråga förefaller det klokt att som Pesonen välja Tammerfors till undersökningsområde, där det samlade socialistblocket har en mycket stark ställning.

Även om Pesonen sålunda haft goda förebilder är det en betydande prestation att genomföra en stor modern valundersökning med en sådan metodisk säkerhet

som författaren visar. När det gäller de problem där Pesonen inte haft lika goda förebilder skulle jag ha önskat något mer explicita jämförelser av det slag som här diskuterats.

Valforskarna slutar ofta med kapitel, där de söker dra politisk-teoretiska slutsatser av sina dataanalyser. På en hög abstraktionsnivå söker de generalisera sina iakttagelser till en modell om »how democracy really functions». Pesonen har avstått från detta. Hans slutkapitel bär visserligen den vittutblickande rubriken »Some Aspects of Elections and the Political System». Men han lämnar inte den deskriptiva empirins fasta mark. Det gör hans studie genomgående fint dokumenterad och utan de kontroversiella drag, som utmärker amerikanska undersökningar. Men det är klart att denna försiktighet i viss mån gör boken mindre intressant. Säkerheten har varit Pesonens ledstjärna, och det är möjligt att en mera allmänt hållen generalisering om den demokratiska processen skulle kunnat bli en nivåsänkning i en framställning som i övrigt präglas av så högra krav på precision och dataredovisning.

Michigangruppens ledare Angus Campbell har skrivit en inledning till Pesonens bok, som inte hör till de konventionella. På sitt koncisa språk har Campbell företagit en allmän värdering av den politiska beteendevetenskapens methodsituation; han gör det med särskild hänsyn till de undersökningar som genomförts i vår del av världen. Genom Tingstens »Political Behavior» (1937) kom Sverige att bli något av ett föregångsland på detta område, men det fortsatta forskningsarbetet på aggregate data har gjort Campbell besviken. Den rika information, som står att hämta ur denna typ av data, borde enligt Campbell leda till att dagens högt avancerade arbetet med survey data nu kompletterades med metodutveckling för data på högre aggregatsnivåer.

De båda volymerna utgör en vacker illustration till den skandinaviska beteendevetenskapens höga kvalitet under senare år. På forskningsriktningens båda metodområden fullföljer Rokkan och Pesonen den nordiska tradition som enligt Campbell har sin utgångspunkt i Tingstens klassiska undersökning.

Leif Lewin

STEFAN BJÖRKLUND, *Politisk teori. En systematisk presentation av de grundläggande tankarna*. Bokförlaget Aldus/Bonniers. Stockholm 1968.

Man kan ställa åtminstone sex krav på en introduktion till ett vetenskapligt ämnesområde: (1) den skall vara sakligt korrekt, (2) den skall ta med det väsentliga, (3) den skall bara ta med det nödvändiga, (4) den skall vara väl disponerad, (5) den skall använda ett lättbegripligt framställningssätt, och (6) den skall vara elementär. Hur uppfyller då Stefan Björklunds bok dessa krav?

1. Vad den sakliga korrektheten beträffar, torde det vara svårt att göra några allvarliga invändningar mot boken, även om ett eller annat påstående ter sig diskutabelt, t.ex. att Rousseau och Lenin har en »organisk demokratisyn» (s. 105). Ett direkt fel, men en småsak, lyckades jag dock finna. Författaren påstår, att Oliver W. Holmes var »en representant» för Herbert Spencers socialdarwinistiska riktning.

I själva verket var Holmes en av de främsta motståndarna till »politiska ställningstaganden vid tolkningen av författningens rättighetsförklaring» (s. 138). I sitt berömda »dissent» från domstolsmajoritetens uppfattning i rättsfallet »Lochner v. New York» (1905) yttrade Holmes bl.a.: This case is decided upon an economic theory which a large part of the country does not entertain. — — — The 14th Amendment does not enact Mr. Herbert Spencer's Social Statics — — — a Constitution is not intended to embody a particular economic theory, whether of paternalism and the organic relation of the citizen to the state or of *laissez-faire*. It is made for people of fundamentally differing views».

2. Frågan om en introduktion tar med det väsentliga beror ju på vilket område det är som den skall introducera. I Björklunds fall omfattar detta både politiska idéer och statsvetenskapliga teorier. Denna kombination av det som brukar räknas till den politiska idéhistorien och det som brukar räknas till statsvetenskapens metodologi anknyter till de nya kursplanerna. Det vidsträckta ämnesområdet ställer stora anspråk på författarens kunskaper och förmåga att skilja det som är viktigt från det som är oviktigt. Såvitt jag kan se (på anmälaren kan man ställa liknande anspråk) är ingenting väsentligt utelämnat. Björklund har lyckats få med den aktuella debatten kring systemanalysen, och hans diskussion av maktbegreppet och dess användning tar bl.a. upp Bachrach och Baratz' viktiga insats (som möjligen kunde ha utförts mera; jfr nedan, punkt 4).

3. Man torde inte med fog kunna säga, att Björklund tar med mer än vad som är nödvändigt. Han har också fått ned sidantalet till ett minimum (ca 170 sidor). Framställningens ringa omfång har dock även vissa nackdelar (se nedan, punkt 6).

4. Dispositionen måste ha vållat författaren betydande svårigheter, eftersom materialet sönderfaller i två artskilda delar. Björklund har på ett mycket skickligt sätt vävt samman en kronologisk och en systematisk framställning. Han börjar med en diskussion av olika sätt att behandla politisk teori och tar i detta sammanhang upp en del kunskapsteoretiska problem och frågan om förhållandet mellan värdering och beskrivning. Därefter övergår han till en presentation av olika uppfattningar om »samfällighetens karaktär», och dessa uppfattningar beskrivs därefter i anknytning till sina upphovsmän i en blandat systematisk och kronologisk framställning. På slutet av avsnittet om »samfällighetens karaktär» diskuterar författaren det politiska systemet. Nästa avsnitt handlar om »demokratins problem» och inleds med en presentation av vissa tankegångar hos Paine, Rousseau, Bentham och Mill. I detta avsnitt talar författaren bl.a. om olika demokratibegrepp, frågan om majoritetsprincipens innebörd, representationsproblemet och slutligen maktbegreppet. Följande avsnitt behandlar »frihet», och i det sista avsnittet analyseras »ismerna», varvid olika ideologer infogas i sina systematiska sammanhang. Björklund driver således integreringen av idéhistoria och vetenskapsteori mycket långt. (På en punkt kunde den kanske ha drivits ännu längre: författaren kunde ha understrukit likheten mellan en del marxisters och vissa amerikanska statsvetenskapsmäns kritik av föreställningen — bl.a. på några ställen hos Robert Dahl — att all väsentlig makt utövas av, eller genom, offentliga myndigheter. Se t.ex. Bachrach och Baratz' artiklar i *American Political*

Science Review för december 1962 och september 1963, Thomas J. Antons inlägg i *Administrative Science Quarterly* för mars och september 1963, eller P. Bachrach, *The Theory of Democratic Elitism: A Critique*.) Den långt drivna integreringen leder emellertid till att behandlingen av vissa frågor blir spridd över ett flertal ställen i boken, och denna uppsplittring av materialet har vissa negativa följder (se nedan, punkt 6).

5. Framställningssättet i Björklunds bok är föredömligt enkelt, och både det klara språket och de många grafiska figurerna torde vara begripliga för tre viktiga kategorier som boken i första hand kan antas vända sig till: (a) nybörjare i ämnet statskunskap (och ev. i det nya ämnet samhällskunskap), (b) mera avancerade studenter och forskare inom närliggande discipliner, och (c) den »intresserade allmänheten».

6. Kan Björklunds bok anses vara elementär sedd från de nämnda kategoriernas synpunkter? Här tvekar jag något om svaret. Formellt fordras inga förkunskaper: resonemangen utgår från enkla, i boken klart uttryckta premisser. I realiteten är dock nog en del av innehållet ganska svårt att tillägna sig för dem som inte redan har någon kännedom om ämnet, främst troligen för kategorierna (a) och (c). Avsnittet om »ismerna» vållar väl inte några nämnvärda svårigheter, eftersom de frågor som där tas upp är bekanta för alla politiskt intresserade. Uppsplitsningen av behandlingen av de »stora» tänkarnas idéer (detta gäller inte Marx, som behandlas under »ismerna») och den kortfattade framställningen av vissa vetenskapsteoretiska problem kan däremot knappast undgå att försvåra läsningen: kraven på integration och komprimering av materialet är inte helt förenligt med kravet att boken skall vara elementär.

Min tvekan inför frågan om Björklunds bok är tillräckligt elementär bör dock inte tas som en avgörande invändning mot den. Om den läses jämsides med andra idéhistoriska och vetenskapsteoretiska arbeten kan svårigheten att tillgodogöra sig innehållet reduceras, och bokens sammanknyttande av idéanalys och metodologi kan då bättre komma till sin rätt. Bokens förtjänster uppväger enligt min mening mer än väl dess brister.

Elias Berg
